

EEN HISTORISCHE BLIK OP DE

VERKIEZINGEN IN AMERIKA

- NIEUWE RUBRIEK SCHIJNT LICHT OP **VERPLICHTE VOORBEELDEN**
- HOE SPORT WERD GEBRUIKT VOOR **PROPAGANDA**
- DE ERFENIS VAN DE **CULTURELE REVOLUTIE** IN CHINA

6

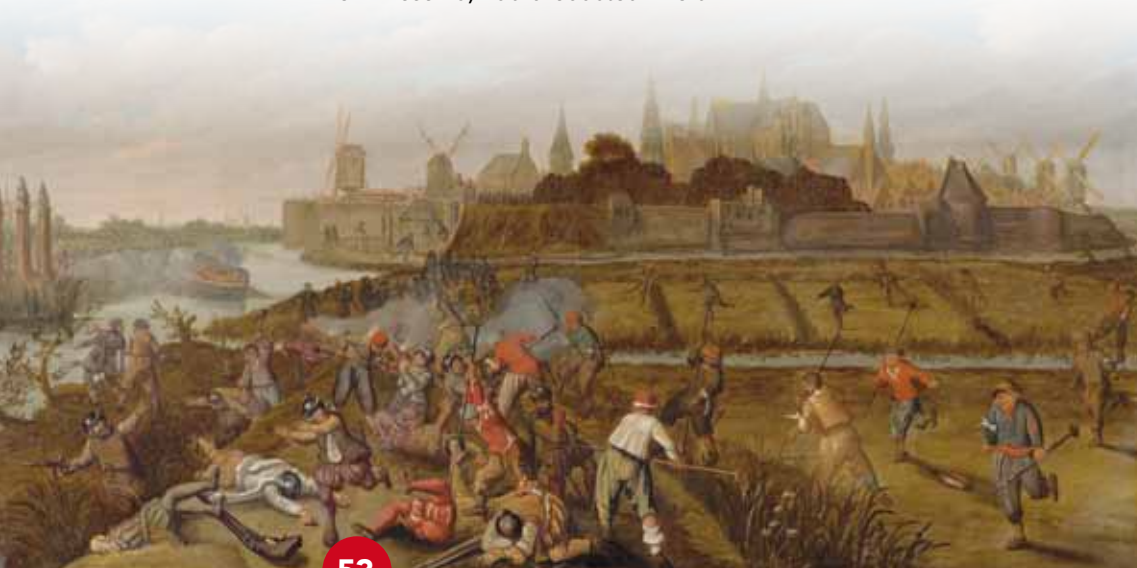
De link met het heden

Geschiedenisonderwijs heeft oog voor het verleden, maar schuwt tegelijkertijd de link met het heden niet. Deze dikke Kleio is daar een prachtvoorbeeld van: u leest artikelen die bepaalde zaken uit het heden duiden door vergelijkingen met het verleden. Zo is er een reeks artikelen die betrekking hebben op de Amerikaanse presidentsverkiezingen van volgende week, waarbij vergelijkingen worden gemaakt tussen Trump en Savonarola en waarin wordt gewezen op het moddergooien tijdens de presidentsverkiezingen rond 1800. Boeiend om te lezen welke analogieën er zijn!

Daarnaast vindt u in deze Kleio een nieuwe rubriek: Licht op Verplicht. Naast de vermaledijde 49 Kenmerkende Aspecten moeten de leerlingen ook een zeer groot aantal Verplichte Voorbeelden kennen. De komende tijd zullen wij experts aan het woord laten die in een kort artikel hun licht laten schijnen op een Verplicht Voorbeeld. Het zijn artikelen om te bewaren of om uit te delen aan uw leerlingen. Verder leest u zeer boeiende artikelen over onder andere de Grote Roerganger en sport als propagandamiddel.

Veel leesplezier.

Ben Vriesema, hoofdredacteur Kleio

53

Contributie

- Lidmaatschap VGN € 75,-
- Studenten € 50,-

Leden- en abonnementsadministratie

Lid worden of uw gegevens wijzigen? Stuur een mail naar: aanmelden@vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans
voorzitter, mediacontacten
Marcel Nonhebel
secretaris, contact didactiek cie.
Maud Knook
penningmeester
Hellen Janssen
ICT/taskforce communicatie,
cie. havo/vwo
Vincent Loth
contact LO-cie., PVVVO,
LAR (ethische cie.)

Maarten van Gils

cie. nieuwe docenten,
coörd. VGN activiteiten
Steven Stegers
Euroclio, ICT/taskforce
communicatie,
cie. Wereldgeschiedenis
Jos Niewold
cie. VMBO, contact SLO (M&M)

Berichten voor het VGN-
bestuur kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl

COLOFON

Kleio is een uitgave van de vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis.

HOOFDREDACTIE

Ben Vriesema
hoofdredactie@vgnkleio.nl

EINDREDACTIE

Annemiek de Groot
Juil Lelieveld
Richard de Rooij
Anneleen Siebelink
redactie@vgnkleio.nl

REDACTIE

Daan van Leeuwen
Lisa Oskamp
Daan Schuijt
Nicole van der Steen
Bart den Uyl
Jan Verdonk
Hans Vermeer
Matthijs Wieldraaijer

MEDEWERKERS

Jelte Posthumus
Ton van der Schans

VORMGEVING

Bianca Emanuel
Magazine Design

REDACTIEADRES

Langs de Rijn 1
3962 EJ Wijk bij Duurstede

DRUK

Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

ADVERTENTIE ACQUISITIE

Susanne Elgershuizen
06 - 137 601 25
elgershuizen15@gmail.com

KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

kunt u sturen naar
redactie@vgnkleio.nl

VOOR UITGEVERS

Recensies aanvragen via
boeken@vgnkleio.nl

WEBSITE

www.vgnkleio.nl

SOCIAL MEDIA

@gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio

- 4 **MAO'S CULTURELE REVOLUTIE**
- 10 ANNE DOEDENS... EN DE GESCHIEDENIS
- 12 **TRUMP: DE NIEUWE SAVONAROLA**
- 16 **NIEUW! LICHT OP VERPLICHT:** DE RIJKSDAGBRAND
- 21 BOEKEN
- 22 **ARCHIEVEN ZIJN EEN MEERWAARDE VOOR DE GESCHIEDENISLES**
- 28 **NIEUW! LICHT OP VERPLICHT:** PLAKKAAT VAN VERLATINGHE
- 31 **OVER DE ROL VAN WERELDGESCHIEDENIS**
- 34 KLEIOSCOOP: FREE STATE OF JONES
- 38 **DE NEDERLANDSE VERKIEZINGSCULTUUR IN HISTORISCH PERSPECTIEF**
- 44 DIER: OORLOGSZWIJNEN
- 46 **AMERIKAANSE REVOLUTIE VAN 1800**
- 52 COLUMN: TON VAN DER SCHANS
- 53 **NIEUW! LICHT OP VERPLICHT:** LEIDENS BELEG EN ONTZET

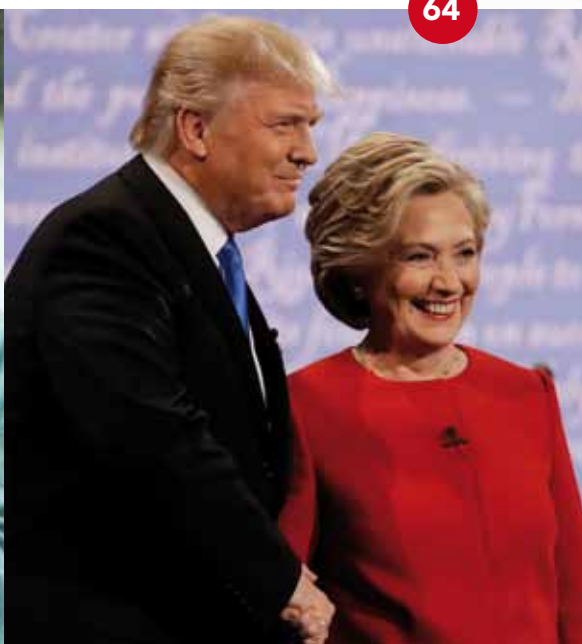
In deze Kleio vindt u een aantal artikelen over de Amerikaanse presidentsverkiezingen in november 2016. U herkent ze aan dit beeldmerk.

4

64

38

- 56 **SPORT ALS PROPAGANDA**
- 62 INTERNATIONAL: DE VERENIGDE STATEN
- 64 **JAN VAN OUDHEUSDEN EN DE AMERIKAANSE PRESIDENTSVERKIEZINGEN**
- 68 KLAAR VOOR DE KLAS
- 70 **OPROEP: DENK ACTIEF MEE OVER HET GESCHIEDENISCURRICULUM**
- 74 RECENSIES
- 80 KLEIOKRANT
- 81 COLUMN: JELTE POSTHUMUS

Cover:
Amerikaanse jongeren maken een selfie nadat ze hebben gestemd.

MAO'S

CULTURELE REVOLUTIE

Over de nog steeds voelbare impact van het maoïsme

Vijftig jaar geleden besloot Mao Zedong dat hij vóór zijn overlijden een onuitwisbaar stempel op het door hem 'bevrijde' China moest drukken. Hij zag zichzelf als een revolutionair van het kaliber Lenin en Stalin. Een diepgaande verandering van de Chinese maatschappij zou het maoïsme stevig verankeren. De Grote Proletarische Culturele Revolutie bleek al snel een onbeheersbaar monster, dat tot op de dag van vandaag zijn sporen heeft nagelaten.

De tieners en studenten die als leden van de Rode Garde korte metten maakten met alles wat herinnerde aan het oude, 'burgerlijke' China, zijn nu zestigers die vaak vol schaamte terugkijken op hun jeugd. Een enkeling durft het aan met buitenlandse journalisten te praten over die tijd, in een land waar de controle nog steeds verstikkend is. Nog altijd blijkt het voor velen onmogelijk de verantwoordelijkheid voor de rampen die het land troffen bij de partijtopy te leggen: een erfenis van de vergaande indoctrinatie die tijdens de Culturele Revolutie tot een hoogtepunt kwam.

LEREN VAN BOEREN

In *NRC Handelsblad* van 21 mei 2016 stond een interview met zes oudere Chinezen, twee dames en vier heren, die in 1966 tieners waren en elkaar van school kenden.¹ Toen Mao de jeugd opriep tot vernietiging van alles wat nog 'bourgeois' was, stortten ook zij zich enthousiast in het avontuur, dat miljoenen doden zou kosten: 1,7 miljoen volgens de Partij, 8 miljoen volgens sommige historici. Het ging hun vooral om de spanning van met elkaar iets groots ondernemen; bovendien wilden ze geen van allen buiten de groep vallen. Dat leidde ertoe dat een favoriete lerares, een beste vriend, zelfs de moeder van een van hen werden bespuugd en gemarteld, wreedheden die het zestal nog altijd achtervolgen. Toen na twee jaar het leger de opdracht kreeg de orde te herstellen, werden de rebellerende jongeren naar het platteland gestuurd om 'te leren van de boeren'. De zes moesten onder extreme omstandigheden werken op collectieve boerderijen in een uithoek van het land. Pas na twaalf jaar konden ze terugkeren naar Shanghai, waar de belaagde moeder inmiddels was overleden. Tienduizenden anderen kregen nooit toestemming het platteland te verlaten. Verwerking is moeilijk in een land dat de deur naar het verleden in het slot heeft gegoooid, daar zijn deze zestigers het over

eens. Dat van overheidswege niet over de Culturele Revolutie wordt gesproken, maakt het gevaar van een nieuwe persoonlijkheidscultus reëel, vindt een van hen. Nu blijkt hoezeer China nog in de greep van het totalitarisme verkeert: vier dagen na het interview werd de gesprekspartners te verstaan gegeven dat de staatsveiligheidsdienst meeluisterde en op het punt stond in te grijpen.

HUMANITAIRE RAMP

Het omvangrijke boek *De Culturele Revolutie. Een volksgeschiedenis 1962-1976* van Frank Dikötter staat (onder meer) vol ooggetuigenverslagen van voormalige Rode Gardisten. Het verschijnen van dit boek in de huidige vorm, een 'volksgeschiedenis', was alleen mogelijk doordat pas de laatste paar jaar informatie beschikbaar is gekomen over de 'gewone' Chinezen die de grillen van voorzitter Mao al of niet doorstonden. Dikötter heeft gebruikgemaakt van archiefdocumenten als rapporten, statistieken en brieven die voor het eerst de omvang van het leed onomstotelijk aantonen. En die omvang is verbijsterend. In een gigantisch land als China is het haast onvermijdelijk dat centraal aangestuurde acties massale gevolgen hebben, maar zelfs met dat in het achterhoofd zijn de cijfers waarmee Dikötter de lezer bijna achtteloos om de oren slaat nauwelijks te bevatten. ►

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

¹ www.nrc.nl/nieuws/2016/05/21/mao-leeft-ons-misleid-1619821-a993117.

Links: Het Rode Boekje en buttons van Mao. Foto: Guangsong Chen/Alamy. Onder: Illustratie van de Rode Gardisten op de cover van een schoolboek uit 1971.

De aantallen dode, uitgehongerde en voor altijd naar het platteland verbannen Chinezen, de hectares permanent verwoeste landbouwgrond, de waarde van zinloos verspilde grondstoffen en vernietigd cultureel erfgoed; dat China daarvan nog redelijk heeft kunnen herstellen mag bijna een wonder heten.

De Grote Proletarische Culturele Revolutie ging van start toen Mao op 1 augustus 1966 een groep scholieren, die zichzelf de Rode Garde noemde, zijn steun toezegde bij het bestrijden van mensen uit de 'verkeerde klassen'. Een aantal van zijn besluiten in de jaren ervoor lopen achteraf gezien al vooruit op wat de voorzitter van plan was.

'MAO BLEEK EEN VOORSTANDER VAN SPIEKEN EN IN SLAAP VALLEN TIJDENS DE LESSEN'

De Honderd Bloemen-campagne had in 1957 niet opgeleverd wat hij had verwacht: in plaats van lof voor zijn persoon – kort daarvoor door de Partij van zijn voetstuk gehaald – klonken steeds meer geluiden voor democratie en tegen de almacht van de Communistische Partij. Gekwetst gooide hij het roer om. Iedereen die zich kritisch had geuit werd als 'conservatief' weggezet, honderdduizenden intellectuelen werden gedeporteerd en tot dwangarbeid veroordeeld. De Grote Sprong Voorwaarts die daarna werd gelanceerd liep uit op een humanitaire ramp, die in drie jaar tijd tientallen miljoenen mensen het leven kostte.

Hiernaast:
Mao Zedong.
Boven: Mao's rechterhand Lin Biao,
foto genomen tussen 1925 en 1930.

ONDERWIJS OP DE SCHOP

In januari 1962 was de steun voor Mao binnen de Partij tot onder het minimum gedaald, al durfde niemand hem dat recht in het gezicht te zeggen. Mao was echter op de hoogte van de verwijten die men hem maakte en vreesde meer dan ooit de controle te zullen verliezen. In de Sovjet-Unie had Nikita Chroesjtsjov inmiddels de destalinisatie in gang gezet en besloten dat de klassenstrijd wel gestreden was. Mao zag dit als verraad aan zijn grote voorbeeld Stalin en beschuldigde de nieuwe leider van revisionisme. Eind 1964, nadat Chroesjtsjov door het Politbureau was afgezet, kreeg een Chinese delegatie in het Kremlin het advies Mao weg te werken. De toch al paranoïde voorzitter maakte zich nu ernstige zorgen dat een van zijn medewerkers van het eerste uur zijn plaats wilde innemen, of erger nog, zijn levenswerk wilde vernietigen. In een brief aan zijn rechterhand Lin Biao, later bekend geworden als het 'Bevel van 7 mei', schetste hij in mei 1966 een totalitaire staat waarin de gehele maatschappij militair georganiseerd zou worden. Direct hierna vielen de eerste slachtoffers binnen de Partij. Wie door Mao gewantrouwd werd, werd beschuldigd van het 'inslaan van de kapitalistische weg' danwel 'China's Chroesjtsjov' of 'vertegenwoordiger van de bourgeoisie' genoemd; de ergste verwijten die een oude revolutionair konden treffen. In het partijorgaan *Volksdagblad* verschenen artikelen met beschuldigingen tegen hoge partijleden. Mao stelde een groep medewerkers samen, met daarin ook zijn vierde echtgenote Jiang

Qing, die de koers van de Culturele Revolutie zou gaan bepalen. Kunst en literatuur in alle denkbare traditionele en westerse vormen waren nu verdacht: wie daar nog aan hechtte moest wel contrarevolutionair zijn. De groep publiceerde op 1 juni 1966 een artikel waarin de bevolking werd opgeroepen 'alle monsters en demonen te verdrijven', waarmee intellectuelen in alle regionen van de samenleving werden bedoeld. Een poster in de universiteit van Beijing, waarop het universiteitsbestuur werd beschuldigd van revisionisme, veroorzaakte een golf van agressieve teksten van scholieren en studenten tegen hun docenten.

Juist de jongeren voelden zich door Mao aangesproken. De voorzitter had al in februari 1963 duidelijk gemaakt dat hij vond dat het gehele onderwijssysteem op de schop moest. Mao bleek een voorstander van spieken en in slaap vallen tijdens de lessen; tentamenvragen moesten van tevoren bekend worden gemaakt en de burgerlijke intellectuelen die de scholen bevolkten, moesten het veld ruimen. Scholieren kregen nu de taak muurkranten te maken waarin zij werden veroordeeld als 'leden van de Zwarte Bende'. De scheldkanonnades op de posters vormden de opmaat naar fysiek geweld. Docenten werden publiekelijk vernederd met grote zotskappen op hun hoofden en borden om hun nek waarop hun misdaden vermeld stonden. Ze werden bespuugd, geduwd, geslagen en geschopt; steeds vaker moesten de slachtoffers mishandelingen bekopen met levenslange invaliditeit of de dood.

ROOD GEBOREN

De Rode Garde was alleen toegankelijk voor kinderen uit de juiste klasse: ze moesten van proletarische afkomst zijn. Wie 'rood geboren' was, dus kind van revolutionaire ouders, hoefde niets meer te bewijzen. Kinderen van 'landheren' of 'kapitalisten' werden buitengesloten, uitgesloten en in het openbaar vernederd. Door de regering gestuurde 'werkploegen' vuurden de Rode Gardisten aan de klassenstrijd voort te zetten. Op speciale bijeenkomsten werden vermeende klassenvijanden gedwongen hun misdaden te bekennen. Mao zelf zag het van een afstand aan, maar toen de werkploegen ook grote aantallen 'conservatieve' leerlingen en studenten arresteerden, greep de voorzitter in. De werkploegen werden ter verantwoording geroepen en Mao betuigde zijn steun aan de Rode Gardisten. Zijn uitspraak 'Het is juist te rebelleren!' kreeg vleugels onder de groepen inmiddels militante scholieren. Tijdens een bijeenkomst op het Tiananmenplein, waar meer dan een miljoen jongeren zich hadden verzameld om Mao

in persoon te zien, kreeg hij een armband van de Rode Garde. Hiermee bleken enkele van zijn naaste medewerkers effectief op een zijspoor gezet: de tijd was rijp voor een Mao-cultus.

De persoonsverheerlijking van Mao begon met de verspreiding van zijn verzamelde uitspraken, die sinds 1964 waren gebundeld voor gebruik door het Volksbevrijdingsleger. Het leger bepaalde dat het *Rode Boekje* in grote aantallen moest worden herdrukt, in zakformaat en met een rode plastic koft, om elke Chinees van een exemplaar te voorzien. Daarvoor moesten nieuwe fabrieken voor papier, inkt en plastic worden gebouwd, werd het drukken van niet-revolutionaire lectuur wegens papierschaarste opgeschort en de productie van plastic gebruiksvoorwerpen aan banden gelegd. Rode Gardisten begonnen de citaten van Mao te pas en te onpas te declameren en via luidsprekers over de bevolking uit te storten. Razend populair werden ook posters en gebruiksvoorwerpen met zijn portret, terwijl de vraag naar Mao-speldjes zo hysterisch werd dat voor de productie (tientallen miljoenen per maand) kostbaar aluminium moest worden onttrokken aan de zware industrie. In 1969, toen de staat vijf miljard speldjes leverde, greep Mao zelf in met de wanhopige uitroep: 'Geef me mijn vliegtuigen terug!'

Kaart van Beijing, 1968. Tijdens de Culturele Revolutie werden de straten van Beijing herbenoemd. Zo werd Beihai Park het 'Arbeider-Boer-Soldaat Park' en Taijichangstraat werd de 'Weg van de Eeuwige Revolutie'. De meeste namen werden later weer vervangen door de oude.

VERPLICHT CREMEREN

De Rode Gardisten, die zich als strijders van Mao beschouwden, hulden zich vanaf augustus 1966 in provisorische militaire kleding en voelden zich door niets of niemand meer geremd om hun zucht naar actie uit te leven. De 'Kleine Groep voor de Culturele Revolutie' reisde rond en gaf overal te ►

kennen dat het mishandelen van 'slechte mensen' verdedigbaar was. Hoe breder de Culturele Revolutie om zich heen greep, hoe meer het geweld uit de hand liep. Vaak ontardden de publieke vernederingen in executies zonder enige vorm van proces. Er vielen dodelijke slachtoffers onder leraren, professoren en andere intellectuelen, maar ook onder willekeurige burgers, die allemaal tot de 'Zwarte Bende' zouden behoren, soms met honderden tegelijk. Zelfs kinderen werden doodgemarteld als hun ouders en grootouders fout werden bevonden. Rapporten die over de vaak gruwelijke moorden werden uitgebracht, vonden bij de regering geen gehoor; die gaf de politie zelfs expliciet opdracht de Rode Gardisten hun gang te laten gaan. Eind september 1966 waren alleen al in Beijing minstens 1.770 mensen omgekomen.

'BEGRAFENISSEN WAREN ALS BURGERLIJK VERSCHIJNSEL VOORTAAN VERBODEN, CREMATIE WAS NU VERPLICHT'

De agressie van jongeren in het hele land keerde zich tegen de gewone burger na de oproep van Lin Biao om 'alle oude ideeën, de oude cultuur, de oude tradities en oude gebruiken van de uitbuitende klasse' te vernietigen. Mensen met trendy kleding, hoge hakken en hippe kapsels werden op straat aangevallen, kleermakers- en bloemenwinkels werden vernield, luxeartikelen weggegooid. Boeken werden verbrand, oude gebouwen en monumenten vernietigd en talloze grafstenen stukgeslagen. Begrafenissen waren als burgerlijk verschijnsel voortaan verboden, crematie was nu verplicht. De huizen van 'leden van de verkeerde klasse' werden geplunderd en alles van waarde werd kapotgeslagen of in beslag genomen. Een groot deel van de buit verdween in de zakken van de Rode Gardisten, om nog maar te zwijgen over de leden van de Kleine Groep voor de Culturele Revolutie, die in deze periode persoonlijke kunst- en antiekcollecties opbouwden. Toen eind 1966 een team specialisten op pad werd gestuurd om te redden wat nog te redden viel, waren honderdduizenden bronzen en porseleinen objecten vernietigd en lagen miljoenen zeldzame boeken te beschimmelen in opslagruimtes.

ZELFMOORD

Op 31 augustus riep Mao, beducht voor plaatselijke partijleiders met te veel macht, de Rode Gardisten op deze 'kapitalistische-weggers' overal in het land te bestrijden. Reizen zou gratis zijn, en dorpsbewoners op het straatarme platteland waren verplicht voor gratis voedsel en onderdak te zorgen. In een mum van tijd raakten de Rode Gardisten uit

Beijing slaags met groepen die de kant van de provinciale machthebbers kozen. Ondertussen reisden honderden delegaties jongeren uit het hele land naar Beijing om een glimp van Mao op te vangen. Ze weigerden te vertrekken vóór dat gelukt was. Uit pure nood werden steeds massalere bijeenkomsten georganiseerd, waar Mao in een open jeep werd rondgereden. Overvolle treinen en vervuilde slaapzalen maakten de chaos compleet. Tot overmaat van ramp brak onder de jongeren een meningitis-epidemie uit, die zich razendsnel verspreidde in de steden langs het spoor. Door gebrek aan coördinatie en financiële middelen werd de ziekte nauwelijks bestreden. Halverwege 1967 waren 160.000 patiënten overleden.

Na meer dan een jaar van gewapende conflicten tussen verschillende rebellerende facties besloot Mao in juli 1968 dat het genoeg was geweest. De Rode Gardes werden opgeheven en bestraft; in december van dat jaar beval de voorzitter dat de stadsjeugd op het platteland moest worden heropgevoed. Tussen 1968 en 1980 werden rond de zeventien miljoen jongeren uit de steden verbannen. In de systematisch uitgehongerde communes en dorpen waar ze werden tewerkgesteld heerste al schaarste aan alles, sinds de graanoogst grotendeels werd geconfiscieerd om de steden te bevoorraden; de komst van de verwende jongens en meisjes

Mao Zedong,
foto uit 'het Rode
Boekje', ca. 1950.

maakte het er niet beter op. Terugkeren naar de stad was met een plattelandsregistratie, die levenslang gold, zo goed als onmogelijk. De verhalen over de honger, de kou en het extreem zware, vaak zinloze werk zijn huiveringwekkend. Veel jongeren bezweken eraan of pleegden zelfmoord.

SCHADUWECONOMIE

Na de rampzalige jaren zestig herstelde de economie zich in eerste instantie niet in de structureel bevoorrechte steden, maar op het platteland, waar koppigheid en inventiviteit de bewoners decennialang hadden geholpen de ene na de andere campagne uit Beijing te overleven. Er bestond een levendige handel in van alles en nog wat, zonder dat de staat daar enige invloed op kon uitoefenen. Dikötter geeft een bijna vermakelijke beschrijving van de schaduw economie van het communistische China, waar het kapitalisme al die tijd gewoon bleef bestaan. Over het precieze einde van de Culturele Revolutie zijn de meningen verdeeld: misschien was dat in 1968, toen Mao zelf de Rode Gardes opriep hun activiteiten te staken. In 1971 verongelukte de inmiddels door Mao gewantrouwde Lin Biao onder verdachte omstandigheden, na jaren de Revolutie te hebben aangestuurd. Mao zelf overleed in 1976, waarna de klik rond zijn echtgenote Jiang Qing werd gearresteerd. Toen pas kon de balans van jarenlange kaalslag worden opgemaakt: de vernietiging van het onderwijs met als gevolg een hele generatie onopgeleiden, de verwoesting van het eens vruchtbare platteland en van veel kwetsbare natuur, een ontworpen economie en miljoenen slachtoffers, waaronder vele tienduizenden hongerdoden, waren de trieste resultaten van Mao's grootheidswaan.

FOTOBOEK

Van de duistere kanten van deze episode zijn sinds 1988 foto's beschikbaar, die tot die tijd angstvallig verborgen werden gehouden. De Chinese fotjournalist Li Zhensheng reisde van 1964 tot 1976 rond om de Culturele Revolutie vast te leggen, in opdracht van de krant *Heilongjiang Daily*. De rode armband die hij droeg, herkenningsteken van de Rode Gardisten, hielp hem toegang te krijgen tot de plaatsen waar de 'klassenvijanden' werden vernederd, gemarteld en vermoord. Omdat alleen de 'positieve' beelden van de Culturele Revolutie mochten worden gepubliceerd, verborg hij de negatieven van de gruwelijke uitwassen die hij vastlegde onder de vloer van zijn appartement. In 2003 gaf Li een prachtig fotoboek uit met al deze beelden, waarop in 2008 een reizende tentoonstelling werd gebaseerd. De foto's van Li zijn inmiddels iconisch en worden op talloze plaatsen gebruikt om de Culturele Revolutie te illustreren. ■

RED-COLOR NEWS SOLDIER. Li Zhensheng (Phaidon, Londen/New York 2003), € 39,95

VERDER LEZEN

- FRANK DIKÖTTER, *De Culturele Revolutie. Een volksgeschiedenis 1962-1976* (Houten, 2016).
- OSCAR GARSCHAGEN, 'Mao heeft ons misleid' in: *NRC Handelsblad*, Het Grote Verhaal (21 mei 2016) p. 26-29.
- JUNG CHANG en JON HALLIDAY, *Mao. Het onbekende verhaal* (Amsterdam, 2005).
- JUNG CHANG, *Wilde Zwanen. Drie dochters van China* (Amsterdam, 1992).
- *Quotations from Chairman Mao Tse-Tung* (het Rode Boekje). December 1966.
- www.marx2mao.com/PDFs/QCM66.pdf.

Links: Mao en Jiang Qing, ca. 1946. Onder: De oude cultuur moest worden vernietigd, Lin Biao noemde dit de 'vier ouden': tradities, cultuur, gebruiken en ideeën. Veel historische overblijfselen moesten het ontgelden, zoals deze boeddha-beelden.

ANNE DOEDENS

Anne Doedens (1945) is historicus en houdt zich bezig met de Nederlandse geschiedenis van de nieuwe tijd. Doedens was als docent verbonden aan de Vrije Universiteit en aan de Universiteit van Amsterdam. Hij schreef over de maritieme geschiedenis van de zestiende en de zeventiende eeuw, oproeren in de negentiende eeuw en de patriottentijd. Van zijn hand is het bekroonde *1666. De ramp van Vlieland en Terschelling. En onlangs verscheen Engels-Nederlandse oorlogen. Door een zee van bloed in de Gouden Eeuw* (met Liek Mulder).

Ben Vriesema
is hoofdredacteur
van Kleio.

Rechts: Hugo de Groot op zestienjarige leeftijd. Schilderij van Jan Antonisz. van Ravesteyn. Rijksmuseum, Amsterdam.

WELK NUT HEEFT GESCHIEDENIS VOLGENS U?

Zonder het verleden geen toekomst. Geschiedenis zet vluchtige zaken van alledag in perspectief. Niet meer, niet minder... 'Om nut te hebben' moet ons vak met zijn tijd mee. Dus tegenwicht bieden aan de digitale rijstebrij. Met een boeiend verhaal dat geen factcheck nodig heeft. We kunnen (ook met hulp van digitale middelen) genuanceerd laten zien dat er geen absolute waarheden bestaan. Zo kunnen we jonge mensen leren keuzes te maken uit de 'ongezeefde werkelijkheid'.

WAT IS VOOR U EEN BELANGRIJKE LIEU DE MÉMOIRE? WAAROM?

Museum Maison de la Dernière Cartouche in Bazeilles bij Sedan: een museum dat de Frans-Duitse Oorlog heel concreet maakt.

WAT IS UW DIERBAARSTE BEZIT DAT OOK HISTORISCHE WAARDE HEEFT?

Een werk van Hugo de Groot: vluchteling, banneling en groot zeventiende-eeuwer. Het betreft de Latijnse versie van Tractaat vande Oudtheyt vande Batavische nu Hollantsche Republique. De bestuurders in Holland beschouwden het werk als de officiële geschiedenis van de Republiek. De veelgeroemde tolerantie van de Republiek had voor hem geen plaats.

WAT IS VOLGENS U HET BELANGRIJKSTE IN HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

Naast dat wat ik al gezegd heb: het stimuleren van nieuwsgierigheid. Dat doe je door de ongebaande paden te laten zien, het verrassende. Door niet anderen na te volgen, maar je eigen waarneming serieus te nemen. Links te kijken waar iedereen rechts kijkt. Dat boeit ook jonge mensen!

WELKE HISTORISCHE STUDIE OF WELKE HISTORISCHE ROMAN MAAKTE DE MEESTE INDRUK OP U?

Dat zijn er – na Huizinga's Herfsttij – twee: Simon Schama's Overvloed en Onbehagen, met zijn gedurfde duiding van en visie op de zeventiende-eeuwse Nederlandse cultuur. Hij had de moed te selecteren en kreeg daarvoor – vaak onverdiend – kritiek van hen die vooral naar de details keken. Montaigne van Le Roy Ladurie. In dit boek wordt uniek archiefmateriaal (inquisitiearchieven) gebruikt voor de geschiedenis van de katharen en een Pyreneeëngelucht met (katharen)families. Prachtig!

WELKE HISTORISCHE PERSOON SPREEKT U HET MEEST AAN?

Witte de With omdat hij een onmogelijk mens was én opvallend zeeman, onderschat in vergelijking met zijn collega-zeehelden.

DENKT U DAT DE HISTORISCHE CANON NUT HEEFT VOOR HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

Ja, al was het alleen maar om structuur aan te brengen in de al genoemde digitale en andere rijstebrijbergen, en om te blijven afwegen wat belangrijk is. Een niet zo statische canon dus...

KUNT U ZICH NOG VEEL HERINNEREN VAN DE GESCHIEDENISLESSEN OP SCHOOL?

Meeslepend waren de schoolplaten van Jetses in het basisonderwijs. Dodelijk was de jaartallencultuur in gymnasium 4, stimulerend de levensbeschouwelijke insteek in gymnasium 5. Bepalend was de lezing van Huizinga's Herfsttij in gymnasium 6: kleur, beeld, verhaal, feit en eruditie. Meesterlijk samengebracht. Ook ging de vraag leven: wat betekent een gekozen beeldkader of levensbeschouwelijke raam voor de feiten?

WELKE HISTORISCHE PERIODE SPREEKT U HET MEEST AAN?

De vroege(re) nieuwe tijd en de negentiende eeuw. Er zijn nog zoveel ongetoetste clichés, zoveel onderwerpen, regio's en personen die onderbelicht zijn gebleven! Een paar voorbeelden: het jaar 1666, Chatham en de afwezige De Ruyter, de Gouden Eeuw, de Wadden en de Nederlandse economie, de onderschatte Witte de With en diens wereldreis... Nog maar kort geleden werd daar nauwelijks aandacht aan besteed. De clichévorming over de tijd van koning Willem I wekte mijn belangstelling voor

de negentiende eeuw. Het zou een saaie periode zijn en een sociaal moeras (Henriette Roland Holst). Maar wat denk je van de vele oproeren, de mobilisatie, het bombardement van Antwerpen en het optreden van Chassé?

HOE VINDT U DAT GESCHIEDENISONDERWIJS AAN EEN MIDDELBARE SCHOOL MOET WORDEN GEDOCEERD?

Nieuwsgierig makend, verrassend, verhalend, onderzoekend. Ook met digitale hulpmiddelen moeten jonge mensen enthousiast gemaakt worden en blijven, door het verhaal en door onderzoek. Daardoor blijft de docent ook zelf bij de tijd en de les.

WELKE HISTORISCHE FILM HEEFT DE MEESTE INDRUK OP U GEMAAKT?

Het Zevende Zegel (Zweeds: Det sjunde inseglet) van Bergman, over een van een kruistocht terugkerende Zweedse ridder al schakend in gevecht met de Dood, in een door de pest getroffen land.

'De clichévorming over de tijd van koning Willem I wekte mijn belangstelling voor de negentiende eeuw'

WAT IS DE MEEST RECENTE 'HISTORISCHE SENSATIE' DIE U HEBT GEHAD?

Ergens in 2012 kreeg ik de getuigenissen van de bemanning van de zeventiende-eeuwse konvooier Middelhoeve in handen. Het zand lag nog op de inkt. Men bevestigde de moed van kapitein Tol, zondebok voor falend overheidsbeleid. Kort daarop lag het testament van kapitein Jan Jeroensz. Adelaer voor mij, opgesteld drie weken voordat hij bij Vlieland verdrong na de Engelse aanval op zijn schip. De zeventiende eeuw kwam heel dichtbij.

ALS U MORGEN EEN HISTORISCH ONDERZOEK ZOU MOGEN BEGINNEN, WAT ZOU DAN HET ONDERWERP ZIJN?

De betekenis van Marsdiep en Vlie voor de economie van de Republiek in de zeventiende eeuw. 's Lands noorden was voor scheepvaart en handel toen even belangrijk als de havens van Rotterdam en de Maasvlakte nu. ■

Links: Portret van generaal Chassé door Jan Willem Pieneman, 1832, Rijksmuseum Amsterdam.

Oostindiëvaarders op het Marsdiep, schilderij van Hendrik Cornelisz. Vroom, ca. 1600-1630. Rijksmuseum Amsterdam.

TRUMP: DE NIEUWE SAVONAROLA

Een vergelijkend onderzoek naar de politieke strategie van 'The Donald' en Fra Girolamo

Over een paar dagen vindt het meest besproken politieke evenement van 2016 plaats: de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Voor de Republikeinen strijdt Donald Trump om de zetel in het Witte Huis. Kijkend naar diens uitgekende verkiezingsstrategie ziet de goede geïnformeerde historicus overeenkomsten met een andere bekende populist: de radicale monnik Savonarola.

Daan van Leeuwen
is redacteur van Kleio.

In mei 2016 verscheen *Age of Discovery. Navigating the Risks and Rewards of Our New Renaissance* van Ian Goldin en Chris Kutarna. In dit boek wordt de Italiaanse renaissance vergeleken met onze tijd. Zowel de veertiende eeuw als de eenentwintigste eeuw is in veel aspecten te beschouwen als een historische breuk met de tijd daarvoor, aldus de auteurs. Een bijzondere parallel is er op politiek gebied aan te wijzen in de persoon van presidentskandidaat Donald Trump en de dominicaan Girolamo Savonarola (1452-1498).

POPOLO MINUTO

Net als de meeste Italiaanse steden uit de late middeleeuwen kende Florence geen feodale heerser, maar werd de stadstaat bestuurd door een gekozen raad. In de praktijk lag de macht in handen van een paar machtige families, een oligarchie van patriciërs, die zo'n vijf procent van de stadsbevolking behelsden. Deze elite vormde de *grandi*, maar waren meer bekend onder de bijnaam *popolo grasso* ('dikke mensen'). Deze patriciërsgeslachten, waarvan de familie de' Medici de belangrijkste was, gedroegen

zich in de bloeitijd van deze Italiaanse stad meer als vorsten dan als burgers. Het grootste deel van de bevolking (ongeveer zeventig procent), de *popolo minuto* ('kleine mensen'), kon niet meeprofiteren van de economische en culturele voorspoed. In die periode vestigde zich een bijzondere gelovige in de stad: Girolamo Savonarola.

De dominicaan Savonarola werd geboren in Ferrara in 1452, waarna hij werd weggeroepen uit een carrière in de medische wetenschappen door een regel uit *Genesis* – 'Verlaat Uw Land!' Vervolgens predikte hij in de jaren tachtig en negentig op de pleinen van Florence. Hij introduceerde een nieuwe manier van het brengen van Gods Woord: apostolisch, zonder de preek in te delen, zonder fraaie woorden en zonder opsmuk. Savonarola wilde weer terug naar het originele Schrift en verfoeide de gouden randen, de dogmatiek, de overdaad in de Kerk en het elitaire gedrag van de Florentijnse

stadsbestuurders. 'O priesters, o prelaten van de Kerk van Christus, doe afstand van uw beneficies die u niet rechtvaardig geniet, doe afstand van uw luxe, uw schitterende feesten en banketten,' aldus Savonarola. Het was het voorland van de Reformatie die twintig jaar later zou uitbreken. Savonarola liet in zijn preken twee zaken duidelijk naar voren komen: zijn afschuw van de politiek van het materialisme van de Kerk en de Florentijnse moraal van oneerlijkheid, schijnheiligheid en corruptie. In het politieke bewegen van Trump zien we dezelfde tendens als in de uitspraken van Savonarola. Trump probeert ook de economische of sociale achtergestelden te betoveren met preken en legt de oorzaken van alle onrechtvaardigheid bij de blunders en (morele) corruptie van de huidige leiders. Zijn preken zijn demagogische pogingen tot moddergooien waarbij vooral een schuldige moet worden aangewezen. Want zowel het 'Firenze' van Savonarola als 'The States' van Trump staan onder druk. In dat opzicht zien beide heren zich dan ook als de profeet die voor betere tijden kan zorgen.

VREUGDEVUUR VAN DE IJDELHEDEN

Savonarola hield zijn toehoorders, die in de jaren negentig van de vijftiende eeuw in aantal sterk toenamen, voor dat hij door God gezonden was om in een tijd van spirituele armoede de wens van de Heer door te voeren en de Florentijnen te behoeden voor apocalyptische taferelen. In een periode dat het zowel op religieus als op politiek gebied onrustig was in Italië was een teken van God meer dan welkom. De monnik wordt op zijn wenken ►

Links: Schilderij van het ophangen en verbranden van Savonarola. Onbekende schilder, 1498. Museo Nazionale di San Marco.
Onder: Zicht op Florence. Foto: Daan van Leeuwen.

Rechterpagina
boven: Savonarola roept op tot het 'vreugdevuur van de ijdelheden'. Schilderij uit 1879 door Ludwig von Langenmantel. Rechts: Een grote steen op het Piazza della Signoria in Florence markeert de executieplaats van Savonarola. Er staat: 'Hier werd met zijn broers Domenico Buonvicini en Silvestro Maruffi op 23 mei 1498 na een oneerlijk vonnis Girolamo Savonarola opgehangen en verbrand. Deze plaquette werd ter herinnering vier eeuwen later geplaatst.'

bediend. Op 5 april 1492 werd de Duomo, de prachtige kathedraal met zijn wereldberoemde façade van groen-wit marmer, getroffen door de bliksem, en Savonarola predikte: 'Aanschouw, hoe plotseling en snel het zwaard van de Heer toeslaat.' Uiteindelijk lukte het de dominicaan, met steun van de Franse koning Karel VIII, in 1494 het Medici-machtsbolwerk omver te werpen en sociale hervormingen door te voeren. Wat volgde waren 'publieke purificaties' en de invoering van radicale wetten – onder meer tegen homoseksualiteit. Ook viel hij publieke figuren aan en initieerde hij een golf aan intimidaties en vervolgingen. In hetzelfde jaar excommuniceerde paus Alexander VI Savonarola vanwege diens continue kritiek op het pausdom. Op Vastenavond 1497 mobiliseerde de profeet een volksmassa op het Piazza della Signoria en hield aldaar een 'vreugdevuur van de ijdelheden': een publieke verbranding van allerhande spullen – spiegels, portretten, beelden, immorele boeken en cosmetica – die verwezen naar ijdelheid.

In zekere zin gedraagt de Republikeinse presidentskandidaat Donald Trump zich ook als een profeet. Het doemdenken, de populistische oneliners en de psychologische opbouw van Trumps toespraken wijzen op een profetisch handelen. Vanuit het eigen geloof van sterk leiderschap doet Trump aanspraak

op de belangrijkste politieke positie van Amerika en geeft hij de kiezer het idee dat hij de huidige situatie van de Verenigde Staten kan verbeteren. Volgens Trump staat de Verenigde Staten onder druk: *We don't win anymore*. Trump stelt hernieuwd isolationisme voor: hét wapen tegen IS, tegen economisch concurrent China en tegen de immigratiestroom uit Mexico. Profeet Trump ziet het, benoemt het en behoedt zijn volk.

INFORMATIEREVOLUTIE

Savonarola was een van de eersten die gebruikmaakte van de informatierevolutie van zijn tijd: de drukpers. In tegenstelling tot de lange preken en verhandelingen waarmee anderen kwamen, schreef hij korte pamfletten die we het equivalent zouden kunnen noemen van politieke tweets. Savonarola liet ze in hoge oplagen drukken en verspreiden onder de duizenden Florentijnen om zijn boodschap aan de man te brengen. Een aantal van die goedkope drukken zijn bewaard gebleven, waardoor we een goed beeld krijgen van de standpunten van de dominicaan. Een groot deel van de preken en geschriften van Savonarola zijn opgenomen in het *Edizione nazionale delle opere di Girolamo Savonarola* en recentelijk in 2006 opnieuw uitgegeven. Hij bewees dat een (religieuze) revolutie in een nieuw tijdperk een voertuig nodig had in de vorm van de drukpers. Luther en Calvijn deden daar later ook hun voordeel mee.

Monument voor Savonarola in Ferrara, Italië.

Donald Trump geeft net als Savonarola ook veel korte geschriften uit, maar dan in de vorm van politieke tweets. Trump is mediageniek en daar is hij zich bewust van. Hij gaat bij bekende talkshows langs, doet interviews met nieuwszenders en heeft al vele boeken geschreven over het hebben van succes.

Het liep niet goed af met Savonarola. De Kerk beschuldigde hem van ketterij en uiteindelijk werd hij in de steek gelaten door een groot deel van zijn congregatie – wat voor een groot deel zat in de hoge mate van fundamentalisme dat hij predikte. Savonarola werd opgepakt en belandde op de dag voor Hemelvaart 1498 op de brandstapel. Ironisch genoeg stond deze brandstapel op dezelfde plek als waar hij jaren eerder de ‘vreugdevuren’ had aangestoken. Niccolo Machiavelli (1469-1527) was getuige van de executie en schreef in zijn *Discorsi* respectvol over de politieke erfenis van de prediker. De komende dagen en misschien wel tijdens de komende ambtstermijn zal Trump aantonen in hoeverre de historische analogie met Savonarola treffend is. De overeenkomsten zijn in ieder geval verrassend en het is voor Trump te hopen dat zijn politieke carrière niet tot het einde hetzelfde zal verlopen als die van Savonarola. ■

VERDER LEZEN

- FRIEDMAN, T., ‘We beleven een transitie als in de Renaissance’ in: *de Volkskrant* (27 juni 2016).
- GOLDIN, I., en C. KUTARNA, *Age of Discovery. Navigating the Risks and Rewards of Our New Renaissance* (New York, 2016).
- KUTARNA, C., ‘Hillary Clinton is America’s Machiavelli’ (2016) op www.time.com.
- MACHIARELLI, N., *Discorsi. Gedachten over staat en politiek*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Paul van Heck (Amsterdam, 1997).
- PARKS, T., *Het medicigeld. Bankieren, metafysica en kunst in het Florence van de vijftiende eeuw* (Amsterdam, 2007).

EEN 'SCHITTEREND GEBAAR' MET VRESELIJKE GEVOLGEN

*Marinus van der Lubbe
en de Rijksdagbrand*

27 februari 1933, laat in de avond. Berlijners kijken verbijsterd naar de rode gloed boven hun stad. Het Rijksdaggebouw staat in lichterlaaie. Even ervoor is binnen een Nederlandse arbeider opgepakt, die beweert de brand te hebben aangestoken. Communisten feliciteren elkaar met deze daad van protest, maar de nazi's grijpen de brand aan om hun dictatuur te vestigen. Is dit een uitgekookt plan van de nazi's zelf, een communistische samenzwering of het onbedoelde gevolg van een eenmansactie?

Over de werkelijke toedracht van de Rijksdagbrand hebben historici nog steeds geen overeenstemming bereikt, zo lezen we in vrijwel elke lesmethode. Veel methodes neigen nog naar de 'zondeboklezing', waarin de nazi's de brand zelf aanstaken om hun totalitaire plannen te rechtvaardigen; Hermann Goering zou in een dronken bui hebben gepoetst dat hij het bevel tot brandstichting had gegeven. De lezing van de nazi's dat de brandstichter samenwerkte met de Duitse Communistische Partij kon destijds al niet bewezen worden, maar is nog niet uitgeroeid. Blijkbaar is het moeilijk voorstelbaar dat zo'n gigantisch gebouw in de as kon worden gelegd door één man. De Nederlandse communist die voor de brand ter dood veroordeeld werd, beweerde echter tot het bittere einde dat hij de enige dader was en weigerde de gratieverzoeken uit Nederland te ondertekenen.

ENIGE DADER

Over deze Marinus van der Lubbe verscheen in 1986 een boek dat de aanloop naar zijn daad en de nasleep ervan helder en gedetailleerd beschrijft. Schrijver

Martin Schouten weet met een nauwkeurige reconstructie van de brandstichting, met behulp van interviews en met de dagboeken, brieven en de bekentenis van Van der Lubbe zelf (in het boek opgenomen), aannemelijk te maken dat hij werkelijk de enige dader was. Bovendien blijkt ook uit een psychiatrisch rapport dat de Nederlandse metselaar niet verward of zwakbegaafd was, maar tamelijk intelligent en volledig overtuigd van de juistheid van zijn daad. Communist was hij wel, en nogal impulsief. Marinus, roepnaam Rinus, werd in 1909 geboren in Leiden. Zijn ouders hadden het niet breed en het gezin verhuisde elke paar maanden, tot het via Breda en Nijmegen uiteindelijk, zonder vader en echtgenoot, terechtkwam in Den Bosch. Moeder overleed in 1921 en Rinus werd ondergebracht bij zijn oudste zus in Oegstgeest. Eenmaal van school werd hij leerling-metselaar. Op de bouwplaats kreeg hij tot twee keer toe kalk in zijn ogen, waardoor hij zo slechtziend werd dat metselwerk maken niet meer lukte. Al vanaf zijn negentiende moest hij leven van een invaliditeitsuitkering. Inmiddels had hij zich bij de communisten

aangesloten en woonde hij met een groep gelijkgestemden vergaderingen bij. Een van hen, de student sterrenkunde Piet van Albada, vertelde hem op zijn kamer aan de Uiterstegracht over Marx en leerde hem Duits. Toen Rinus zijn kamerhuur niet kon betalen, kreeg hij onderdak bij Piets hospita. Hij leefde van baantje naar baantje, probeerde de arbeiders die hij ontmoette tot het communisme te bekeren en schreef eigenhandig krantjes vol, tot de Communistische Partij hem dat verbood. Rinus groeide in Leiden uit tot een bekend figuur en het luidruchtige middelpunt van arbeidersopstootjes, met zijn eigen pioniersgroep van arbeiderskinderen. ►

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Linkerpagina: De Rijksdag in brand. Februari, 1933.
Boven: Het raam waar Van der Lubbe doorheen zou zijn geklommen. Op de foto zijn aantekeningen gemaakt.

In Kleio geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Rijksdagbrand (1933)*.

VUURMAKERS

In april 1931 maakte hij zijn eerste voetreis naar Berlijn, op weg naar de Sovjet-Unie, waarvoor hij het visum niet kon betalen. Een tweede en een derde reis volgden. Steeds keerde hij halverwege terug naar Leiden en ondertussen werd hij steeds radicaler. Toen in januari 1933 het bericht kwam dat Hitler rijkskanselier was geworden, besloot Rinus dat hij weer naar Berlijn moest. Hij verwachtte dat nu in Duitsland de proletarische revolutie zou uitbreken, maar trof onderweg bitter weinig socialistische activiteit. In Berlijn demonstreerden de socialisten, maar hun leuzen, kranten en affiches waren uit het straatbeeld verdwenen. Politie drukte elke bijeenkomst van de Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) de kop in. Toen Rinus merkte dat de leiders van de communisten niets tegen de nazi's ondernamen, probeerde hij vergeefs de arbeiders tot opstand te bewegen. Teleurgesteld wilde hij weer naar Leiden vertrekken, maar bedacht zich op het laatste moment: als dan niemand in beweging te krijgen was, moest hij het maar doen. Op 25 februari kocht hij een doosje lucifers, in een andere winkel twee pakjes vuurmakers. Dwalend door de stad zag hij in het Raadhuis een kelderraam op een kier staan. Tegen het Slot stond een bouwsteiger waarmee hij het dak kon bereiken. Hij besloot nog een derde pakje te kopen. 's Avonds probeerde hij in beide gebouwen tevergeefs brand te stichten door zijn vuurmakers naar binnen te gooien. Twee dagen later, wederom op weg naar huis, bedacht hij zich opnieuw: hij kocht vier pakjes vuurmakers en vroeg de weg naar de Rijksdag. Daar zocht hij een goede plek om ongezien

naar binnen te klimmen, want deze keer moest het vuur diep in het gebouw aangestoken worden. Om negen uur 's avonds, in het donker, klom Rinus via de grote blokken zandsteen van de muur naar een balkon, rechts van de grote trap. Met een brandende vuurmaker in de hand trapte hij een raam in en sprong hij naar binnen.

BLOOT BOVENLIJF

De route die hij in het enorme gebouw aflegde, heeft hij later gedetailleerd naverteld en ingetekend op een plattegrond. Hij drukte zijn vuurmakers tegen de gordijnen in de kamers waar hij doorheen rende. Toen deze niet snel genoeg vlam vatten, kleepte hij zich uit en stak hij zijn overhemd aan; daarmee lichtte hij zichzelf bij en stak hij in het restaurant een tafellaken aan. Waar de deuren op slot zaten, trapte hij ruiten in. Alle brandbare materialen die hij onderweg tegenkwam, zoals stapels papier en handdoeken, kon hij gebruiken. Uiteindelijk bereikte hij de grote vergaderzaal, waar de lange gordijnen onmiddellijk in brand vlogen. Met een ervan rende hij de gang op, waar hij een sofa aanstak. Daar hoorde hij stemmen

dichterbij komen. In een kamer schuin achter de vergaderzaal werd hij, zwetend en met bloot bovenlijf, door de wachtmeester gearresteerd. Het was vijf voor half tien. Vlak daarna barstte met een luide knal het glazen plafond van de parlamentszaal, waarna ook de glazen koepel het begaf. De vlammen schoten omhoog, de koude avondlucht in. Hermann Goering arriveerde om half tien bij de Rijksdag en beweerde onmiddellijk dat de brand het werk was van de communisten. De andere daders zouden zich wel via de onderaardse gang naar het ketelhuis uit de voeten hebben gemaakt, maar de deuren naar de gang waren hermetisch gesloten. Toch besloot Hitler dezelfde avond dat er geen genade meer zou zijn voor communisten en sociaaldemocraten. Een nazistische Rijksdagafgevaardigde beweerde dat hij Van der Lubbe 's middags in het gebouw had zien praten met de communistische afgevaardigde Ernst Torgler. Ook vermeldde het politiebericht dat vijftig kilo aan vuurmakers in beslag was genomen – Goering wilde dit in het regeringscommuniqué in vijfhonderd kilo veranderd zien. Goeb-

Marinus van der Lubbe tijdens het proces over de brand in de Rijksdag, november 1933. Fotoarchief Het Leven, Spaarnestad.

bels had in zijn persbericht al geschreven dat de brand het sein voor een bloedige burgeroorlog moest zijn. Dezelfde nacht nog stelde het leger openbare gebouwen, spoorwegen, bruggen en bedrijven onder bewaking. Linkse drukkerijen werden bezet. Lijsten met namen van communistische voormannen lagen al klaar en werden nu tevoorschijn gehaald. Om kwart over drie gingen de grenzen dicht. Duizenden mensen van linkse signatuur werden met grof geweld opgepakt en in grote gemeenschappelijke cellen opgesloten. De dag na de brand verscheen een noodwet (de *Reichstagsbrandverordnung*), die deze maatregelen rechtvaardigde. De communisten kwamen tegelijkertijd tot de conclusie dat de brandstichting een nazistisch complot moest zijn, om de KPD nog voor de verkiezingen te kunnen verbieden.

GEEN SPIJT

Het verhoor van Rinus duurde drie dagen, waarin hij tekende en voordeed hoe hij door de Rijksdag had gerend, uitgebreid vertelde over zijn andere pogingen tot brandstichting en zich bemoeide met de precieze weergave van zijn motief in het

proces-verbaal. Tegenover een correspondent van *De Telegraaf* verklaarde hij geen spijt te hebben van zijn daad: hij stond voor zijn overtuiging. Op aanwijzing van een kelner, die ervan overtuigd was dat hij Rinus eerder in zijn restaurant had gezien met andere mannen, werden op 9 maart drie Bulgaarse communisten gearresteerd. Dat Rinus op het bewuste moment in Nederland gevangen had gezeten, deed er niet toe. Deze Dimitrov, Popov en Tanev verschenen later samen met Rinus voor de rechter. De rechtszaak werd echter uitgesteld tot hij eindelijk namen zou vrijgeven. Om de zaak te bespoedigen en de onschuldig opgepakte 'mededaders' vrij te krijgen, ging Rinus op 16 maart in hongerstaking. Hij kreeg nu dag en nacht handboeien om. Chemici die de Rijksdag onderzochten, vonden geen andere sporen dan die van de vuurmakers. Dat de grote zaal totaal verwoest was, was daarmee naar het oordeel van de onderzoeksrechter niet verklaard; de brand moest op een ingenieuze manier met benzine en celluloid voorbereid zijn, maar daarvan waren de sporen uitgewist. De stof van de gordijnen was immers brandwerend geweest. Men zag over het hoofd dat die eigenschap na tien jaar in een stoffige en tochtige omgeving niet meer aanwezig was en dat ze dus wel degelijk konden zijn aangestoken. Toen aan Rinus werd meegedeeld dat onomstotelijk vast was komen te staan dat hij mededaders had gehad, zegde hij zijn medewerking op. Vanaf 25 april 1933 zweeg hij en raakte hij in de toestand die zichtbaar is op de foto's van het proces: apathisch, met hangend hoofd. De twee psychiaters die hem bezochten, verklaarden die houding uit koppigheid, lichame-

lijke verzwakking en machteloosheid, maar achtten hem bij zijn volle verstand.

HOMOSEKSUELE CONTACTEN

De Duitse communisten construeerden hun eigen complottheorie: de brand was door de nazi's gesticht. In augustus 1933 verscheen het *Bruinboek van de Hitlerterreur en de Rijksdagbrand*, geschreven door Willi Münzenberg, die na de brand naar Parijs was gevlucht. Goering en Goebbels zouden het plan hebben bedacht, tien SA-mannen hebben geronseld en Rinus van der Lubbe als werktuig hebben gebruikt. Dat was een logische keuze, omdat deze homoseksuele contacten zou hebben onderhouden met de nazitop. De benodigde – anoniem gemaakte – getuigenissen kwamen uit Leiden en werden voor de gelegenheid verdraaid en aangevuld. De groep zou via een onderaardse gang vanuit Goerings paleis de Rijksdag zijn binnengedrongen.

'OM DE ONSCHULDIG OPGEPAKTE "MEDEDADERS" VRIJ TE KRIJGEN, GING VAN DER LUBBE IN HONGERSTAKING'

Een medewerker van Münzenberg zou later toegeven dat de beweringen louter op bluff en gissingen gebaseerd waren, maar toen was het boek, voorzien van de suggestie van ambtelijke stukken en historische documenten, al in zeventien talen de wereld overgegaan. Woedende geestverwanten van Rinus publiceerden onder de naam Internationale Van der Lubbe Comité een *Roodboek*, waarin met Rinus' eigen dagboeken en brieven het hele verhaal werd ontkracht, maar kregen geen poot aan de grond. Op 21 september 1933 begon het proces tegen Marinus van ►

Pamflet uit februari 1933, er staat: 'De Rijksdag in vlammen! Door communisten in brand gestoken! Zo zal het hele land eruitzien, wanneer de communisten en de met hen verboden sociaaldemocraten binnen een paar maanden aan de macht komen! Verstamp het communisme, verpletter de sociaaldemocratie, stem Hitler lijst 1.' Bundesarchiv.

der Lubbe en zijn veronderstelde mededaders, de drie Bulgaarse communisten en de parlementariër Ernst Torgler. Het verhoor verliep moeizaam: Rinus zweeg veel, tilde zijn hoofd niet op en fluisterde zijn korte antwoorden in het Nederlands. Hij leek gedrogeerd te zijn, maar dat ontkende hij stelselmatig tegenover de Nederlandse journalist die hem bezocht. Op 4 november verscheen Goering in de rechtszaal. Na diens urenlange propagandarede haalde Dimitrov de gehele complottheorie onderuit, waarna de woedende minister zich niet meer vertoonde. Op 13 november probeerde Dimitrov op zijn beurt een nazicomplot aan te tonen. Die dag zat Rinus met opgeheven hoofd in de zaal en bemoeide hij zich actief met

de onzin die nu weer over hem werd beweerd. Op 23 november stond hij plotseling op om te vragen wanneer nu eindelijk het vonnis eens werd uitgesproken. Hij begreep niet waarom het zo lang moest slepen: hij had nu toch vaak genoeg gezegd dat hij de enige dader was? Zo moeilijk was die brandstichting niet geweest, alles eromheen maakte het ingewikkeld en dat hield hij niet meer vol. Het hielp niets. Geen van beide complotten kon worden bewezen, maar dat Rinus in zijn eentje in tien minuten de Rijksdag had verwoest, ging er bij niemand in.

LEX VAN DER LUBBE

Op 23 december 1933 werd zijn vonnis geveld. Hitler had op 29 maart een wetje doorgedrukt dat met terugwerkende kracht de doodstraf instelde voor hoogverraad en brandstichting, gepleegd na 31 januari 1931: de Lex Van der Lubbe. De zogenaamde mededaders werden vrijgesproken – niet verwonderlijk is dat de nazi's na het proces het rechterlijk apparaat zuiverden. Rinus weigerde zijn handtekening te zetten onder de vele gratieverzoeken die de regering bereikten. Op 10 januari, om half acht 's ochtends, stierf hij onder de guillotine die op de binnenplaats van de gevangenis in Leipzig was opgesteld. Een getuige zag later dat de bijl dwars door zijn kin was gegaan: tot het einde had zijn hoofd op zijn borst gehangen. In het tweede communistische *Bruinboek* werd echter beweerd dat hij op het laatste moment nog hysterisch mededaders had willen aanwijzen. Nog jaren later verschenen uit communistische hoek uitgaven met 'bekenntnissen' van SA-leden en andere nazi's. Tijdens het Proces van Neurenberg, op de drempel van de dood, ontkende

Goering nog steeds dat de nazi's zelf iets met de brand te maken hadden gehad. Ook gaf hij toe dat ze destijds geen enkel bewijs hadden gehad voor een communistisch complot, maar dat de Führer het nu eenmaal zo wilde. De na de brand opgepakte communisten zouden hoe dan ook zijn gearresteerd, dat was al eerder voorbereid. De brand had er juist voor gezorgd dat een aantal personen op de lijst toch nog kon ontkomen.

In 1962 publiceerde de Duitse historicus Fritz Tobias (1912-2011) zijn boek *Der Reichstagsbrand. Legende und Wirklichkeit*, waarin hij na gedegen onderzoek aantoonde dat Rinus de waarheid had gesproken. Loe de Jong nam in het eerste deel van zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969), na uitvoerige correspondentie, Tobias' conclusies over. De processtukken, die na de val van de Berlijnse Muur openbaar werden, gaven beide historici gelijk. Vreemd genoeg is nog herhaaldelijk geprobeerd Marinus van der Lubbe onschuldig te laten verklaren, bijvoorbeeld door zijn broer Jan. Dat is er gelukkig niet van gekomen. Martin Schouten stelt: 'Hij dient geëerd te worden als de eerste die eigenhandig iets tegen Hitler deed in een schitterend gebaar dat hij met zijn leven betaalde.' Dat dat gebaar de invoering van een totalitaire staat – met de Machtigingswet van 23 maart 1933 – juist versnelde, heeft hij niet kunnen bevroeden. Eer is hem inmiddels wel ten deel gevallen. In Leiden werd in 1983 de Van der Lubbehof naar hem vernoemd. Drie vrijwel identieke monumenten, waarop dichtregels van hemzelf zijn aangebracht, staan inmiddels bij zijn geboortehuis in Leiden, in Berlijn en in Leipzig, bij zijn graf. ■

Onthulling van het straatnaambord van de Van der Lubbehof in Leiden, 10 maart 1984.

VERDER LEZEN EN KIJKEN

- MARTIN SCHOUTEN, *Rinus van der Lubbe 1909-1934* (Amsterdam 1986).
- Over het onderzoek van historicus Fritz Tobias: <http://rinuslubbe.blogspot.nl/2011/01/bij-de-dood-van-fritz-tobias.html>.
- In 1998 verscheen een documentaire, waarin mensen aan het woord komen die Marinus van der Lubbe gekend hebben: <http://tiny.cc/K6RB1>.
- *Water en Vuur* (*Water and Fire*) is een documentaire over de levensgeschiedenis van Marinus van der Lubbe. De documentaire (Zuidenwind Filmproducties, www.zuidenwind.nl/Water-en-Vuur-1999) is tegen betaling online te bekijken op: <http://www.docsonline.tv/documentary/water-and-fire>.

EEN TELKENS NIEUWE OUDHEID.

OF: HOE TIBERIUS IN NEW JERSEY BELANDDE

David Rijser

De oudheid is springlevend. Volgens Rijser is onze westerse cultuur doorspekt met de oudheid, vaak zonder dat we er zelf erg in hebben. Via allerlei (dwars)verbanden wordt uit de doeken gedaan wat waar zichtbaar is.

Amsterdam University Press | € 39,95

HISTORISCH DENKEN OVER BRONNEN.

AAN DE SLAG IN HET GESCHIEDENISONDERWIJS

Diverse auteurs

Praktisch boekwerk over hoe je op verschillende niveaus met bronnen in de klas kunt omgaan.

Acco | € 29,50

HITLER. BIOGRAFIE

Peter Longerich

Is er iets nieuws over Hitler te melden? Me dunkt! In dit dikke boek toont de schrijver aan dat Hitler een zeer grote invloed heeft gehad op gebeurtenissen in zijn Derde Rijk. In tegenstelling tot wat velen beweren, bemoeide Hitler zich met bijna alles.

Hollands Diep | € 59,99

SAMEN MET DE CIA.

OPERATIES ACHTER HET IJZEREN GORDIJN

Cees Wiebes

Behandelt u de Koude Oorlog? Dan mag dit boek niet ontbreken. Operatie Tom en Operatie Leunstoel zijn maar twee van de geheime operaties die de Nederlandse geheime dienst uitvoerde in het Oostblok. U leest, u vertelt, uw leerlingen smullen.

Boom | € 24,90

DUIVELSPACT.

HITLERS VERBOND MET STALIN, 1939-1941

Roger Moorhouse

Precies een week voor de inval van Duitsland in Polen tekenden Stalin en Hitler het beruchte non-agressiepact.

Aanloop en het uiteenvallen van het verbond worden vakkundig besproken.

Omniboek | € 29,99

DICTATORS. EEN ARABISCHE GESCHIEDENIS

Chams Eddine Zaougui

Het lijkt erop alsof de Arabische Lente is mislukt want overal zijn nog brandhaarden en komen er nieuwe dictators aan de macht. Hoe kan dat? Een antwoord vindt u in dit boek.

Polis | € 19,95

SPION VAN ORANJE.

HET OORLOGSVERHAAL VAN ENGELANDVAARDER BRAM GRISNIGT

Bram de Graaf

Spannend levensverhaal van de achttienjarige Bram die wordt opgeleid tot geheim agent en allerlei waargebeurde avonturen meemaakt.

Ambo | Anthos | € 19,99

HET HUIS VAN DE DOOD.

DE SIBERISCHE STRAFKAMPEN IN HET TSARENTIJDPERK, 1800-1917

Daniel Beer

Vergeet de Goelag, het opsluiten en martelen van politieke tegenstanders begon al tijdens de tsaren. Stalin had het niet van een vreemde.

Spectrum | € 39,99

EEN LAND ZONDER GRENZEN.

EEN ISRAËLISCHE SCHRIJVER REIST DOOR DE BEZETTE GEBIEDEN

Nir Baram

Interessant boek over de complexiteit langs de grens van Israël en Palestina. De schrijver spreekt met iedereen: van kolonist tot soldaat en van ex-gevangene tot politicus.

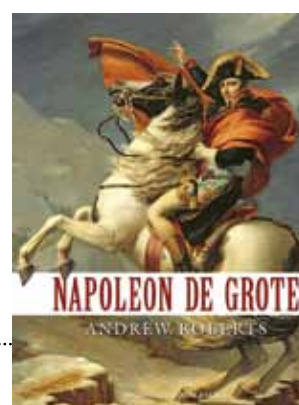
De Bezige Bij | € 19,99

KERKINTERIEURS IN NEDERLAND

Diverse auteurs

Schitterend overzichtswerk van duizend jaar religie in Nederland aan de hand van honderd kerken. Naast mooie foto's ook verduidelijking over de veranderende geloofsbeleving door de eeuwen heen.

WBooks | € 49,95

NAPOLEON DE GROTE

Andrew Roberts

Heerlijk dik en mooi geschreven boek over de opkomst, het heersen en het einde van de kleine Corsicaanse generaal.

Prometheus-Bert Bakker | € 15,00

LIEFDE VOOR OUD PAPIER

Hoe (katholieke) archieven een meerwaarde voor de geschiedenisles kunnen zijn

Denk aan een archief en je ziet rijen kasten vol dozen met papieren die niemand wil lezen. Het geheel wordt ook nog eens beheerd door een onbeduidende man in een stofjas. Het zijn geen plekken waar leerlingen op voorhand enthousiast van worden. Jammer, ze kunnen de geschiedenisles nog leuker en interessanter maken.

Ramses Peters is oud-redactielid van *Kleio* en archivaris van het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen.

Rechts: Herman Schaepman. KDC, collectie afbeeldingen klein formaat, nr. 2a8424. Onder: Schaepman in de postkoets (rechts) met andere Nederlandse coryfeeën op een reclameprent van *De Amsterdammer* door Johan Braakensiek. KDC, collectie afbeeldingen klein formaat, nr. 2a21025.

Het zal sommige geschiedenisdocenten ongetwijfeld bekend zijn, maar voor mij als archivaris, nota bene van negentiende- en twintigste-eeuws Nederlands katholiek erfgoed, geldt het helemaal. Op een feestje valt het gesprek doorgaans stil, zodra ik de vraag ‘Wat voor werk doe je?’ beantwoord heb. Verder dan een onge-meend ‘Goh, wat interessant’ komt de gespreks-partner meestal niet. Maar als ik vraag op welke manier mijn gesprekspartner zijn of haar levens-verhaal documenteert en bewaart – soms ook juist niet – zie je de interesse groeien. Het is opvallend hoeveel verhalen die opgeslagen liggen in onze depots, aansluiten op de ervaringen van wie dan ook. En dat geldt zeker voor het onderwijs.

WERELDVREEMD IMAGO

Archiefinstellingen waren oorspronkelijk bastions van kennis, die werden bewaakt door strenge archivariissen, of incompetente ambtenaren. Op YouTube is een klassieke sketch van Tom Manders – bekend van zijn typetje Dorus – als archivaris te zien, die het wat wereldvreemde imago van de archivaris prachtig verbeeldt. Lang was het voor een onderzoeker een zeldzaam en te koesteren voorrecht om archiefmateriaal te raadplegen en leken de

archiefbeheerders eerder geïrriteerd dan verheugd als er documentatie werd opgevraagd. Tegenwoordig moet het ‘erfgoedveld’, zoals we tegenwoordig heten, juist de boer op met het materiaal uit de depots en is pr een onderdeel van de bedrijfsvoering geworden. Een positieve ontwikkeling die ertoe heeft geleid dat ook het (geschiedenis)onderwijs is omarmd.

Ook het Katholiek Documentatie Centrum, waar ik als archivaris werkzaam ben, is educatief materiaal voor het voortgezet onderwijs gaan ontwikkelen. Als redactielid van *Kleio* heb ik hierover enkele artikelen gepubliceerd. In 2006 ben ik begonnen met het project *Digitaal Katholiek Erfgoedhuis*. Een website speciaal bedoeld voor het voortgezet onderwijs, vol bronmateriaal en verhalen over de geschiedenis van katholieken in Nederland. Het doel is door middel van deze website jongeren meer bekend te maken met de belangrijke factor die religie, in ons geval het katholicisme, in de geschiedenis van Nederland is geweest, in het bijzonder in de negentiende en twintigste eeuw. We hebben werkvormen ontwikkeld en de bronnenwebsite www.nederlandskatholicisme.nl gelanceerd. Als beheerder van een zeer goed gedocumenteerd, maar relatief klein stukje van die grote wereld-

geschiedenis is het soms lastig maat te houden met de informatie die je het onderwijs aanbiedt. Vandaar dat ik in dit artikel zal proberen zo dicht mogelijk bij de kernbegrippen en de kenmerkende aspecten te blijven.

Het is jammer dat de verzuiling het niet heeft gered als kernbegrip of kenmerkend aspect, anders had ik bladzijden kunnen uitweiden over pareltjes uit de archieven van de KRO, *de Volkskrant*, KVP-ministerpresidenten als Jo Cals, Dries van Agt en de onlangs overleden Piet de Jong. Het is maar even dat u weet dat wij dat materiaal bewaren. Maar ook bij de kernbegrippen confessionalisme, antisemitisme, emancipatiebeweging, politieke stroming, propaganda, bezetting en vormen van massaorganisaties

hebben we veel bronmateriaal met toelichtingen die als aanvulling en verdieping op de bekende lesmethoden kunnen worden gebruikt.

BRAM ALS BOEF

Ik zal bij een aantal kernbegrippen een paar voorbeelden geven. Bij het kernbegrip confessionalisme wordt, begrijpelijk, bijna altijd een prent van Abraham Kuyper getoond. Afbeeldingen van Herman Schaepman, zijn katholieke tegenhanger, kom je niet of nauwelijks tegen. U zult begrijpen dat we van hem wat in huis hebben. Maar we hebben ►

Links: Een spotprent van Albert Hahn, getiteld *Een gehavende Abraham Kuyper. De overste over 58*. Verschenen in politiek-satirisch weekblad *De Notenkraaker*, 16 december 1911. KDC, collectie spotprenten, nr. 1505.

Rechts: Abraham Kuyper afgebeeld met een boeven-tronie. Louis Raemaekers, *Twintig opnamen uit mijn Carico-Plane* (Amsterdam 1910). KDC, collectie spotprenten, nr. 4076. Onder: Archiefdepot van het KDC in Nijmegen. Foto: Paul Koopmans.

Rechts: Affiche van grafisch ontwerper Frans Bosen voor de KRO, jaar onbekend. KDC, archief van de Algemeene Roomsche Katholieke Propaganda Club Amsterdam, inventarisnummer 200. Onder: Archiefdepot van het KDC in Nijmegen. Foto: Paul Koopmans.

ook 65 spotprenten, uit katholieke en socialistische hoek, over Abraham Kuiper. Afbeeldingen waarop 'Bram' als een boef of als een martelaar van arbeiders wordt afgebeeld, maar ook prenten waaruit een diep ontzag voor 'Abraham de geweldige' blijkt. Stuk voor stuk afbeeldingen die net iets meer achtergrond en diepgang toelaten in de les. Voor wie bij de begrippen 'confessionalisme' en 'politieke stromingen' echt de diepte in wil gaan, hebben we het sierlijke handgeschreven *Proeve van een program voor een katholieke partij* van Herman Schaepman, spotprenten over de antithese, pamfletten in het kader van de schoolstrijd, et cetera. Kernbegrip propaganda wordt onbewust vaak geassocieerd met de indoctrinatie door totalitaire systemen, terwijl het in de eerste helft van de twintigste eeuw een neutrale term was die we nu zouden aanduiden als 'marketing en communicatie'. Het archief van de *Algemeene Roomsche Katholieke Propaganda Club te Amsterdam* is online te bekijken op onze website en bevat een aantal prachtige voorbeelden van katholieke én anti-katholieke propaganda. Zo is er een affiche van de KRO waarop een ridder met zwaard en 'KRO-schild' staat afgebeeld, getiteld *Katholieken! Eenheid is macht*. De militaire symboliek is een thema dat veel gebruikt werd in het interbellum door verschillende politieke stromingen, niet alleen de radicale. Voor leerlingen kan het interessant zijn juist Nederlandse propaganda van verschillende

stromingen naast elkaar te leggen en de verschillen, maar juist ook de overeenkomsten te noteren. Het affiche zelf is een mooie aanleiding om een kleine toelichting te geven op de KRO en leerlingen het een en ander over het toch niet onbelangrijke thema verzuiling uit te leggen.

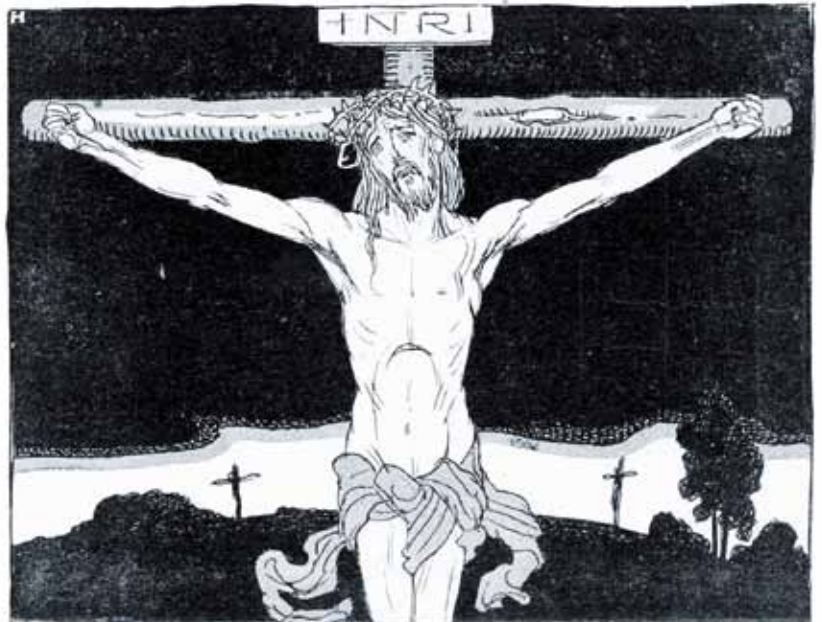

MARIETJE KESSELS

Een heel ander voorbeeld van vroeg twintigste-eeuwse propaganda is een anti-katholiek pamflet uit 1906 gericht aan de burgers van Amsterdam met de leus 'Wie is de moordenaar van Marie Kessels? Wier naakt, dood lichaam werd gevonden... in de R.K. Kerk te Tilburg'. Het pamflet is een combinatie van een opsomming van zedenmisdrijven en andere misdaden begaan door priesters en een

lijst van geschriften waarin de misdaden van de katholieke kerk zijn opgetekend. Het interessante aan het document is dat de strekking ervan ook in 2016 geschreven zou kunnen zijn. Het idee dat het verplichte celibaat leidt tot seksueel misbruik in de katholieke kerk is geen redenering die voortkomt uit de vrijere seksuele moraal van na de jaren zestig, maar bestond ook al in 1906. Docenten uit Tilburg en omgeving zijn misschien bekend met het verhaal van de moord op de elfjarige Marietje Kessels in 1900. Hoewel nooit bewezen, zijn er sterke aanwijzingen dat de pastoor van de Heilig Hart Kerk in Tilburg haar zou hebben verkracht en vermoord. In Tilburg is een monument voor Marietje Kessels opgericht, en een project gericht op de weerbaarheid van kinderen tegen mishandeling is naar haar vernoemd. Kortom, een bron waar veel verhalen bij verteld kunnen worden.

Links: Voor- en achterzijde van het pamflet getiteld *Wie is de moordenaar van Marie Kessels?*, 1906. KDC, archief van de Algemeene Roomsche Katholieke Propaganda Club Amsterdam, inventarisnummer 200. De Propaganda Club bewaarde ook anti-katholieke propaganda mede met als doel daar respons op te kunnen geven.

Antisemitisme wordt vooral in verband gebracht met het nationaalsocialisme, maar in de afgelopen decennia zijn er verschillende studies verschenen die wijzen op een inherent antisemitisme binnen de katholieke kerk. Het uitblijven van een publiek protest tegen de Jodenvervolgingen van paus Pius XII wordt ook wel toegeschreven aan de antisemitische wortels van de katholieke kerk: de Joden erkenden Christus niet als verlosser en hadden hem vermoord. De diaspora werd dan ook gezien als een straf van God voor de moord op Christus. Het KDC heeft verschillende bronnen, die uiteenlopen van sterk antisemitisch tot duidelijk filosemitisch. Om twee voorbeelden te noemen: ex-priester en fascist-leider Arnold Meijer was ronduit antisemitisch. De zaligverklarde Titus Brandsma, die vanwege zijn antinazistische opvattingen werd opgepakt en ►

Spotprent van Albert Hahn, verschenen in *De Notenkraker*, 20 september 1913. Fractie leider W.H. Nolens van de Roomsche-Katholieke Staatspartij heeft de Joodse betrokkenheid bij het socialisme geheld. Hahn ziet dat als laster jegens de Jood Jezus Christus. KDC, collectie spotprenten, nr. 3921.

in 1942 in Dachau overleed, streed tegen de Jodenvervolgung, maar tekende anderzijds de ariërverklaring en sprak ook van een 'strijd tegen Joden'. Een manier om leerlingen hun tanden te laten zetten in het bronmateriaal is door ze een rechtszaak te laten opvoeren, waarin een groep leerlingen de auteur van een bron vertegenwoordigt die wordt beschuldigd van antisemitisme. Bij beginnende geschiedenisstudenten werkte deze werkvorm erg goed.

'VOOR BEZOEKERS IS EEN TOCHT LANGS DE DUIZENDEN ARCHIEFSCHAPPEN IN HET ONDERGRONDSE DEPOT STEEVAST EEN OVERWELDIGENDE ERVARING'

Naast kernbegrippen kunnen leerlingen bij ons terecht voor praktische opdrachten. De mogelijkheden zijn eindeloos. Hier noem ik graag een variatie op het genealogisch onderzoek. Het KDC heeft van nagenoeg negentienduizend priesters een prentje met daarop een aantal biografische gegevens. Met name als u in de zuidelijke provincies lesgeeft, is de kans groot dat een aantal van uw leerlingen familie is van een van die priesters. Dat geldt in mindere mate ook voor zouaven, vrijwilligers die streden voor de onafhankelijkheid van de kerkelijke staat, waar ik eerder in *Kleio* over schreef¹. De familieband kan een motiverende ingang zijn waarmee leerlingen bredere onderwerpen als 'de invloed van priesters op de lokale gemeenschap' en 'de eenwording van Italië' kunnen bestuderen.

BRIEFWISSELING MUSSERT

Docenten die in Nijmegen en omgeving werken, maar natuurlijk ook daarbuiten, zijn van harte welkom voor een rondleiding en een historische workshop op het KDC. We kunnen rondleidingen op ieder niveau aanbieden. Doel is leerlingen te laten ervaren dat in een groot gedeelte van de twintigste eeuw het leven van veel Nederlanders doordeesemd was van het katholicisme. Dat doen we door ze kennis te laten maken met alledaagse voorwerpen die een rol speelden in het dagelijks leven van een katholiek: kruisbeelden, Mariabeelden, relikwieën, rozenkransen, gebedenboekjes, een doos met kelkjes en monstransen waarmee jongetjes pastoor konden spelen, katholieke schoolboekjes, katholieke kinderboekjes, foto's van katholieke scholen met paters en zusters voor de klas.

Daarnaast willen we leerlingen een indruk geven van de manier waarop een erfgoedinstelling werkt. Voor bezoekers is een tocht langs de duizenden archiefschappen in ons ondergronds depot stevast een overweldigende ervaring. Ook de enorme hoeveelheid werk die het beschrijven van die miljoenen pagina's papier met zich meebrengt maakt indruk. Mijn ervaring met rondleidingen aan tweedejaars geschiedenisstudenten leert dat de 'historische sensatie' waarmee wij archivariissen onze collecties plegen aan te prijzen, voor veel jongeren niet is weggelegd. Begrijpelijk, omdat zowel het voorwerp of het document dat ze te zien krijgen als de context waarin het is ontstaan, voor hen heel abstract

¹ Kleio 7, 2015

of zelfs totaal onbekend is. Maar voor u als docent is het natuurlijk een ander verhaal als u bijvoorbeeld een briefwisseling tussen Anton Mussert en de aan het fascisme gelieerde priester Wouter Lutkie te zien krijgt.

TIPJE VAN DE SLUIER

Voor historische sensaties en archiefkasten kunt u natuurlijk ook naar een erfgoedinstelling bij u in de buurt gaan, iets wat ik van harte aanbeveel. Met een beetje geluk doen u en uw leerlingen een nieuwe historische vaardigheid op: denken als een archivaris. En dat is niet: kritisch kijken naar bronnen, maar nadenken over welke vragen met welke bronnen te beantwoorden zijn. Een voorbeeld aan de hand van het archief van P.J.M Aalberse, de eerste Nederlandse minister van Arbeid. Voor een indruk van zijn dagelijks leven, lees zijn dagboeken. Wilt u weten wat hij interessant vond, bekijk de kaartenbakken van zijn bibliotheek. En wilt u weten bij wie hij zijn bril heeft gekocht dan... komt u dat niet te weten. Dat is een belangrijk gegeven waar, zo heb ik geleerd, ook geschiedenisstudenten niet bij stilstaan en waar je bij een bezoek aan een archief mee kan worden geconfronteerd. Niet alles is gedocumenteerd, niet alles is bewaard en archieven gooien ook een hoop weg. Op een geschiedfilosofische manier verwoord: 'Het gegeven dat geschiedschrijving de interpretatie van een subjectieve selectie van een subjectieve selectie van een incomplete soms incorrecte persoonlijke interpretatie van de gewezen werkelijkheid is.' In dit artikel lichtte ik een tipje van de sluier op

van de schatten die bij ons, maar zeker ook bij andere archiefinstellingen te vinden zijn. Op de website van het Katholiek Documentatie Centrum en van de VGN/Kleio is een aantal bronnen met beschrijvingen en toelichtingen geplaatst die aansluiten op de kernbegrippen en kenmerkende aspecten zoals die in de meest gebruikte methodes worden genoemd. Maar een van de belangrijkste lessen die ik de afgelopen jaren heb geleerd is dat het zo- maar ontwikkelen van educatief materiaal, zonder goed contact met geschiedenisdocenten, vaak een verspilling van tijd en geld is. Ik ben daarom juist erg benieuwd waar docenten behoefte aan hebben. Ik hoop duidelijk gemaakt te hebben dat het KDC docenten veel te bieden heeft. Ook zijn we bereid op scholen een les te verzorgen over het thema religie in de samenleving. Schroom niet contact op te nemen: r.peters@kdc.ru.nl. ■

Bij het samenstellen van dit artikel heeft de maker getracht waar mogelijk alle rechthebbenden te achterhalen. Mocht u desondanks denken rechten te kunnen doen gelden, neemt u dan contact met ons op.

RELEVANTE LINKS

- Sketch 'De archivaris' door Tom Manders: <https://youtu.be/JEDySWqlgws>.
- Het Digitaal Katholiek Erfgoedhuis: www.nederlandskatholicisme.nl.
- Educatief materiaal van het KDC: www.ru.nl/kdc/educatie/opdrachten.

DE WERKELIJKE BETEKENIS VAN HET PLAKKAAT VAN VERLATINGHE

Rebels geachte Plakkaat legde vast wat al lang werkelijkheid was

In de zomer van het jaar 1581 vond er een gewone zitting van de Staten-Generaal plaats. Zonder al te veel formaliteiten werd op 26 juli besloten het *Plakkaat van Verlatinghe* aan te nemen. Het ontbreken van festiviteiten rondom de uitvaardiging van het *Plakkaat* is opvallend. Zeker omdat het stuk tegenwoordig de naam heeft van de 'onafhankelijkheidsverklaring' van Nederland. Samen met de Unie van Utrecht (1579) wordt het wel tot de 'geboortepapieren' van de Nederlandse staat gerekend. Was het *Plakkaat* echt zo revolutionair?

Matthijs Wieldraaijer is docent en leraren-opleider geschiedenis aan de Hogeschool Rotterdam en redacteur van Kleio.

De eerste keer dat Filips II Spanje verliet was in oktober 1548. De Spaanse prins maakte een rondreis door de gebieden waar hij zijn vader ooit zou opvolgen. Ook de Nederlanden werden aangedaan. Naast rijke en machtige steden als Brussel, Antwerpen en Gent bezocht hij ook kleinere steden als Haarlem, Amersfoort en Zutphen. Overal waar hij kwam werd Filips onthaald met triomfbogen en vrolijke feesten. Alle steden en gewesten zwoeren Filips als hun volgende vorst te aanvaarden. Op zijn beurt beloofde de Spaanse prins plechtig de landen te zullen regeren volgens hun oude gebruiken en privileges. Aan deze privileges hechtten de inwoners van de Lage Landen veel waarde. Het ging meestal

om voorrechten van een stad of groep, zoals stadsrechten. Maar sommige privileges betroffen de machtsverdeling tussen vorst en onderdanen. In Brabant kende men bijvoorbeeld het privilege dat onderdanen het recht gaf ongehoorzaam te zijn aan de hertog indien deze de bepalingen van de Blijde Inkomst – de feestelijke intocht en ontvangst van een vorst bij zijn eerste bezoek aan het gewest – had geschonden. Van dergelijke privileges ging een zekere constitutionele

werking uit, aangezien ze het gezag van de soeverein in grote mate beperkten.

GERECHTVAARDIGD VERZET

In het politieke debat dat tijdens de Opstand gevoerd werd, speelden deze privileges een centrale rol. Het verzet tegen de landsheer werd gerechtvaardigd met een beroep op de privileges die Filips II had gezworen te onderhouden. In de honderden pamfletten en geschriften die in de periode 1566-1580

Leo Belgicus, een weergave van de Nederlanden onder Filips II in 1583. Cartograaf was de Oostenrijker Michael Aitsinger.

In *Kleio* geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Plakkaat van Verlatinghe* (1581).

danen onderdrukt en als slaven behandelt, dan moet de vorst voor een tiran worden gehouden en mag men hem afzetten. Verder wordt in de inleiding gesteld dat de vorst bij zijn inhuldiging plechtig heeft gezworen de privileges en de oude gebruiken van de provincies te zullen handhaven. Als de vorst deze afspraken niet nakomt, pleegt hij contractbreuk en vervalt zijn heerschappij over deze landen.

**'BEROEMD IS DE ZINSNEDE DAT DE ONDERDANEN
ER NIET ZIJN OMWILLE VAN DE VORST, MAAR DE
VORST OMWILLE VAN ZIJN ONDERDANEN'**

Aansluitend op de inleiding volgt het lange middenstuk van het *Plakkaat*. Dat bestaat uit een opsomming van de wandaden die gepleegd zijn door Filips II en zijn handlangers. Opwindende lectuur is het niet, maar voor de argumentatie is het van wezenlijk belang. In dit deel wordt aangetoond dat de landsheer zich inderdaad niet aan zijn afspraken heeft gehouden en geprobeerd heeft de vrijheid van de Nederlanders af te nemen om hen in slavernij te brengen. De dure eed die hij heeft gezworen, heeft hij gebroken en hij heeft zich ontpopt tot een verschrikkelijke tiran. ►

Koning Filips II aan het banket met zijn familie en hovelingen. Schilderij door Alonso Sánchez Coello, 1579. Nationaal Museum Warschau. Links: De eerste pagina van het Plakkaat van Verlattinghe, 26 juli 1581. Nationaal Archief.

Portret van François, Hertog van Anjou. Uit *Nederlandsche jaerboeken en historien* door Hugo de Groot, 1681. Bibliotheek van het Vredespaleis.

De conclusie die uit de inleiding en het historische relaas volgt is onverbiddelijk. De Staten-Generaal zien zich genoodzaakt de koning van Spanje vervallen te verklaren van al zijn heerschappij en erfelijke aanspraken op de opstandige provincies. Tevens stelt het Plakkaat dat alle ambtenaren en inwoners van het land ontslagen zijn van de eed die zij mogelijk vroeger aan hem hadden gezworen. De hertog van Anjou, de broer van de Franse koning, zou de nieuwe landsheer van de meeste provincies worden. Met dit document maakten de Staten-Generaal dus bekend dat men de vorst had verlaten om een nieuwe aan te nemen.

NIEUWE LANDSHEER

In feite legde het Plakkaat daarmee niets anders vast dan wat al lang werkelijkheid was geworden. In september 1580, bijna een jaar eerder dus, hadden de Staten-Generaal al een overeenkomst gesloten met Anjou en hem de soevereiniteit aangeboden. En al eerder had men geprobeerd een nieuwe landsheer te vinden. Wie meent dat het Plakkaat van Verlatinge de Nederlandse onafhankelijkheidsverklaring is, moet zich wel in heel wat bochten wringen. Er werd met het uitvaardigen van het Plakkaat geen nieuwe staat afgekondigd. Republikeinse theorieën werden nog volstrekt onacceptabel geacht. De inhoud is dan ook weinig spectaculair. Wat opvalt, is eerder de rustige en bedachtzame toon. Het docu-

ment presenteert slechts algemeen aanvaarde denkbeelden over de plichten van een vorst en het recht van verzet. Dat is goed verklaarbaar, want men wilde met het oog op de handel met de Spanjaarden Filips II niet te veel voor het hoofd stoten. Vandaar ook dat het Plakkaat zonder al te veel formaliteiten of feestelijkheden werd aangenomen. Toch kon de voorzichtige, ambtelijke en juridische taal van het Plakkaat van Verlatinge niet verhullen dat een stel revolutionairen de machtigste koning van Europa zijn soevereiniteit had afgenomen. Na 1581 verdwenen plots zijn beeltenis van alle munten en zijn naam van gebouwen en documenten. Ambtenaren en schutters dienden een nieuwe eed te zweren waarin zij Filips van zijn soevereiniteit vervallen verklaarden. In dat opzicht kan het Plakkaat zeker gezien worden als de belichaming van een radicale breuk met het verleden en een stap op weg naar de Republiek der Verenigde Provinciën. ■

BRONNEN

- M.E.H.N. MOUT, ed., *Plakkaat van Verlatinge*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien (Groningen 2006).
- COOS HUIJSEN en GEERTEN WALING ed., *De geboortepapieren van Nederland. De Unie van Utrecht, de Apologie van Willem van Oranje en het Plakkaat van Verlatinge in hedendaags Nederlands* (Amsterdam 2014).
- MARTIN VAN GELDEREN, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)* (Hilversum 1991).
- PETER ARNADE, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt* (Ithaca 2008).

NAAR EEN GLOBAAL VERLEDEN?

Over de rol van wereld- geschiedenis in lesmethoden en geschiedenislessen

'Ik begrijp het niet, we leven in de wereld, niet alleen in Nederland of Europa. Dus waarom leren we niet over andere delen van de wereld?' Deze vraag, gesteld aan de docent, hoorden wij tijdens een lesobservatie. Een goede vraag en wij waren nieuwsgierig naar de reactie van de docent, die in eerste instantie alleen refereerde aan de eisen van het examenprogramma en snel terugkeerde naar de les.

De Britse schrijver H.G. Wells beargumenteerde in *The Outline of History* (1920) al dat wereldgeschiedenis de basis moest vormen in het voortgezet onderwijs. Dit zou leiden tot een wereldgemeenschap met begrip voor andermans waarden en geloof. Ook recente studies benadrukken het belang van wereldgeschiedenisonderwijs en beargumenteren dat wereldgeschiedenis burgerschapsvorming, historisch redeneren en motivatie bij leerlingen kan stimuleren. Veel Europese landen kiezen echter een nationaal of eurocentrisch perspectief boven een mondiaal perspectief in het geschiedeniscurriculum en lesmethoden. Hoe zit dit eigenlijk in Nederland? Focussen wij ons op Europa of betrekken wij andere werelddelen in ons onderwijs? Dit artikel verkent hoe wereldgeschiedenis naar voren komt in het Nederlandse geschiedenisonderwijs – in de lessen

en de methoden – en geeft kaders voor docenten die met wereldgeschiedenis aan de slag willen.

HISTORISCHE PERSONEN

Voor de verkenning onderzochten we de vier meest gebruikte vwo-lesmethoden: *Geschiedeniswerkplaats*, *Feniks*, *Memo* en *Sprekend Verleden* (zie kader). De methoden bekeken we op aandacht voor Nederlandse geschiedenis en aandacht voor Nederlandse geschiedenis in een Europese context, bijvoorbeeld de rol van Nederland in de Europese Unie. Daarnaast is gekeken naar aandacht voor Europese geschiedenis en aandacht voor wereldgeschiedenis. We onderscheidden daarbij aantal woorden, vragen in de tekst, personen, geschreven bronnen en ongeschreven bronnen. In de tabel zijn deze gegevens uitgewerkt. De resultaten laten zien dat *Geschiedeniswerkplaats*, *Feniks* en *Memo* een sterke focus

leggen op Europese geschiedenis. Gemiddeld gebruiken deze methoden 57 procent van hun totale tekst voor Europese geschiedenis. De keuze voor historische personen illustreert deze focus: meer dan 62 procent van alle historische personen genoemd in deze boeken zijn Europees van oorsprong. In *Memo* is zelfs 72 procent van de historische personen Europees.

Tim Huijgen is vakdidacticus geschiedenis, onderzoeker bij de Rijksuniversiteit Groningen en docent geschiedenis bij het Stadslyceum. **Henri Abbring** is conrector en docent geschiedenis bij het Luzac College.

'H.G. WELLS BEARGUMENTEERDE IN THE OUTLINE OF HISTORY (1920) AL DAT WERELDGESCHIEDENIS DE BASIS MOEST VORMEN IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS'

Sprekend Verleden heeft de meeste aandacht voor wereldgeschiedenis in vergelijking met de andere drie methoden.

EUROCENTRISCH

Om te onderzoeken hoe wereldgeschiedenis in lessen naar voren komt, namen we een digitale vragenlijst af die door negenennegentig geschiedenisdocenten is ingevuld. De vragenlijst bestond uit vijf categorieën en vijftientig stellingen die docenten scoorden op een vijfpuntsschaal van sterk mee eens (score 1) tot sterk mee eens (score 5). ▶

AAN DE SLAG MET WERELDGESCHIEDENIS

Wie meer wil weten over wereldgeschiedenis kan terecht op de website van de World History Association (www.thewha.org). De Stanford History Education Group (www.sheg.stanford.edu/world) biedt verschillende voorbeeldlessen wereldgeschiedenis. De Annenberg Foundation (www.learner.org/courses/worldhistory) ontwikkelde het 'Bridging World History Project' waarbij verschillende lessen zijn ontwikkeld die een mondiaal beeld geven ten aanzien van historische gebeurtenissen. Het National Centre for History in the Schools (www.worldhistoryforusall.sdsu.edu) ontwikkelde wereldgeschiedenislessen. Een voorbeeld daarvan is een les over de consequenties van de Koude Oorlog voor de Derde Wereld. Niet alleen de gespannen relatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie komt aan de orde, maar ook de impact van de Koude Oorlog voor andere landen. Euroclio (www.historiana.eu) ontwikkelde lesmateriaal als onderdeel van hun 'Historiana-project'. En ten slotte is www.ourworldindata.org een handige website om bijvoorbeeld terrorisme vanuit een mondiaal perspectief te behandelen.

Lesmethoden	Nederlandse geschiedenis		Nederlandse en Europese geschiedenis		Europese geschiedenis		Wereld-geschiedenis		Totaal	
GESCHIEDENIS-WERKPLAATS										
Woorden	10.925	16%	5.668	8%	39.976	57%	13181	19%	69.750	100%
Historische personen	46	17%	15	5%	170	62%	43	16%	274	100%
Vragen in de tekst	0	0%	0	0%	7	64%	4	36%	11	100%
Geschreven bronnen	3	37.5%	0	0%	3	37.5%	2	25%	8	100%
Ongeschreven bronnen	50	24%	11	6%	107	52%	37	18%	205	100%
FENIKS										
Woorden	11.875	18%	3.763	6%	36.127	56%	13067	20%	64.832	100%
Historische personen	65	17%	30	8%	253	65%	38	10%	386	100%
Vragen in de tekst	0	0%	0	0%	8	100%	0	0%	8	100%
Geschreven bronnen	29	19%	5	3%	93	59%	29	19%	156	100%
Ongeschreven bronnen	60	21%	13	5%	162	58%	46	16%	281	100%
MEMO										
Woorden	6.235	10%	5.455	9%	34.345	57%	14.177	24%	60.212	100%
Historische personen	25	11%	11	5%	160	72%	27	12%	223	100%
Vragen in de tekst	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	100%
Geschreven bronnen	33	17%	9	5%	93	49%	56	29%	191	100%
Ongeschreven bronnen	28	16%	4	2%	96	55%	47	27%	175	100%
SPREKEND VERLEDEN										
Woorden	13.171	9%	35.513	25%	38.599	28%	52.580	38%	139.863	100%
Historische personen	45	11%	24	6%	183	44%	165	39%	417	100%
Vragen in de tekst	2	6%	8	22%	17	47%	9	25%	36	100%
Geschreven bronnen	4	36%	1	9%	1	9%	5	46%	11	100%
Ongeschreven bronnen	73	21%	52	15%	48	14%	167	49%	340	100%

De hoogste scores werden bereikt op stellingen over het eurocentrisch karakter van het geschiedeniscurriculum. De meeste docenten menen dat lesmethoden een eurocentrisch karakter hebben. Uit nader onderzoek onder docenten blijkt dat de meeste vinden dat hun lessen een eurocentrisch karakter hebben. Veel docenten willen meer aandacht voor wereldgeschiedenis en zijn van mening dat dit belangrijk is, mede door een globaliserende wereld. Dit artikel is een eerste verkenning van de rol van wereldgeschiedenis in het Nederlandse geschiedenisonderwijs. De meeste lesmethoden en lessen lijken te focussen op Europese geschiedenis. Verder onderzoek – bijvoorbeeld door lesobservaties en docentinterviews – is nodig om te kijken of dit beeld klopt. ■

Dit artikel is een ingekorte versie van het artikel 'Toward a Global Past? The Presence of World History in Dutch History Textbooks and History Teaching' dat begin 2017 verschijnt in het wetenschappelijke tijdschrift *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*. Dit artikel schreven de auteurs samen met Marije Brouwer (Drachtster Lyceum), Ronald Bokdam (Dollard College), Durk-Rein Lolkema (Topsport Talentschool Groningen) en Fenneke Reinders (De Borgen).

De commissie Wereldgeschiedenis van de VGN ontstond in 2013. De commissie organiseert driemaal per jaar in Utrecht een bijeenkomst met sprekers, *good practices* en uitwisseling van ideeën en ervaringen. Geïnteresseerde docenten kunnen zich aanmelden via de VGN-website. Op deze website staan ook verschillende downloads, zie www.vgnkleio.nl.

Voor het onderzoek is gebruikgemaakt van de volgende methoden:

- WalburgPers, *Sprekend Verleden*, bovenbouw, vwo, vijfde editie.
- Noordhoff Uitgevers, *Geschiedeniswerkplaats*, tweede fase, vwo, tweede editie.
- Malmberg, *Memo*, bovenbouw, vwo, vierde editie.
- ThiemeMeulenhoff, *Feniks*, bovenbouw, vwo, tweede editie.

Het betreft de meest recente versies die verkrijgbaar waren ten tijde van het onderzoek.

GEBRUIKTE LITERATUUR

- BAIN, R., & HARRIS, L. M., 'A Most Pressing Challenge: Preparing Teachers of World History' in: *Perspectives*, 47 (7), 2009, p. 33-36.
- BLAUT, J. M., *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History* (New York 2012).
- GIRARD, B., & MCARTHUR HARRIS, L., 'Considering World History as a Space for Developing Global Citizenship Competencies' in: *The Educational Forum*, 77, 2013, p. 438-449.
- MERRYFIELD, M., 'Scaffolding Social Studies for Global Wawareness' in: *Social Education*, 72, 2008, p. 363-366.
- ZHAO, Y., 'Preparing Globally Competent Teachers: A New Imperative for Teacher Education' in: *Journal of Teacher Education*, 61, 2010, p. 422-431.

FREE STATE OF JONES TOONT SLAVEN NIET ALS SLACHTOFFER

Rauw en onopgesmukt verhaal over de Amerikaanse Burgeroorlog

De nieuwste film over de Amerikaanse Burgeroorlog leidde in de Verenigde Staten tot weinig enthousiasme. Het thema is dan ook controversieel, in elk geval in de voormalige lidstaten van de Confederatie. Hoofdpersoon van het waargebeurde verhaal is Newton Knight, boer in Jones County, Mississippi, die na zijn vlucht uit het leger van de Confederatie met een groep deserteurs, boerinnen en ontsnapte slaven in opstand komt tegen de oorlog.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Newton Knight, kleinzoon van een rijke plantagehouder, groeit op in een streek waar weinig slaven worden gehouden en de boeren hard moeten werken om aan de kost te komen. Newts vader krijgt bij zijn huwelijk een slaaf van grootvader Knight, maar wijst het kostbare bezit van de hand. Deze houding, geworteld in het baptisme dat in de streek wordt aangehangen, tekent ook het leven van Newt.

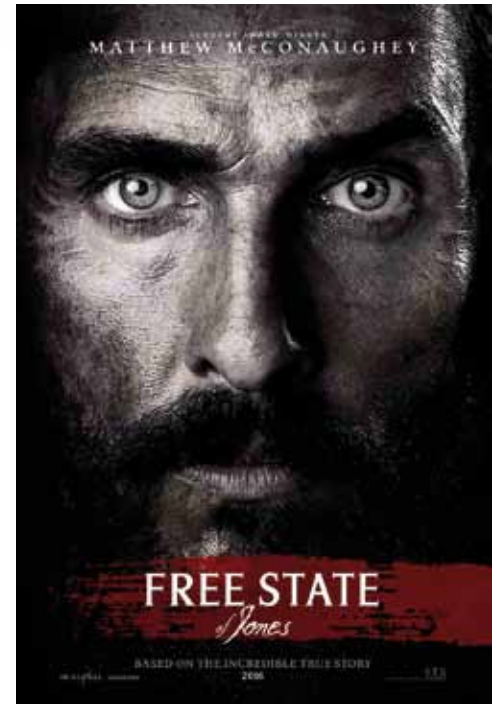
TWENTY NEGRO LAW

Wanneer Mississippi in januari 1861 de Unie verlaat, is de arme bevolking van Jones County het daar niet mee eens. Bij het uitbreken van de Burgeroorlog neemt Newt vrijwillig dienst, naar eigen zeggen om de dreigende conscriptie te ontlopen, maar waarschijnlijk omdat het soldatenleven hem trekt. Als hij na een kort verlof, om zijn stervende vader te bezoeken, terugkeert in het leger wil hij alleen als gewondendrager en verpleger werken. In de film sleept hij de

gewonden naar de overvolle hospitaaltenten, waar hij hun uniformen uittrekt zodat ze voor officiers kunnen doorgaan: dan maken ze nog een kans geholpen te worden.

In oktober 1862 werd de Twenty Negro Law aangenomen, een wet die bepaalde dat op elke twintig slaven van een plantage een blanke zoon van de dienstplicht werd vrijgesteld. Deze wet stuitte op heftig verzet bij de arme soldaten die geen slaven bezaten: velen weigerden hun leven te riskeren voor de leefwijze van de rijken. Knight was een van de mannen die deserteerden.

In de film roept de nieuwe wet weliswaar Newts verontwaardiging op, maar verlaat hij in de eerste plaats zijn regiment om zijn gesneuvelde neef thuis te brengen. Deze zeventienjarige Daniel heeft niet echt bestaan, althans niet in deze vorm. De filmmaker heeft met hem alle tieners willen uitbeelden die van huis en haard werden weggevoerd om in de oorlog te sneuvelen. Daniel is gevlucht en

FREE STATE OF JONES

Duur: 139 minuten

Regie: Gary Ross

Acteurs: Matthew McConaughey, Gugu Mbatha-Raw en Keri Russell

heeft na dagen zwerven zijn oom gevonden. Doodsbang klampt hij zich aan hem vast. Newt neemt hem op sleeptouw, maar kan niet voorkomen dat hij tijdens de beruchte Battle of Corinth (oktober 1862) dodelijk wordt getroffen. Tragisch genoeg wordt hij met de jongen bij de hospitaaltent weggestuurd, omdat een man die hij valselijk als officier heeft laten opnemen voorgaat. Newton besluit de dode Daniel naar zijn dorp te brengen, wat neerkomt op desertie. In werkelijkheid had hem het bericht bereikt dat het leger zijn familie van hun paarden had beroofd.

ROOFTOCHTEN

Terug in Jones County komt hij tot de ontdekking dat in opdracht van het leger boerderijen worden leeggeroofd – de tien procent ‘belasting’ betreft in de praktijk bijna alles wat los- en vastzit. De achtergebleven vrouwen, die in hun eentje het land bewerken, kunnen hun kinderen nauwelijks in leven houden. Newt besluit te blijven om hen te beschermen. Al snel wordt hij opgejaagd door het leger. Bevriende dorpelingen helpen hem het moeras in te vluchten. Daar treft hij een paar ontsnapte slaven, die van voedsel worden voorzien door onder andere de huisvrouw Rachel, Newts latere geliefde. De moerasbewoners weten er de weg en hebben onzichtbare bruggen in het water aangelegd. Met hulp van Newt leert Rachel lezen, een scène die symbool staat voor een veelvoorkomende vorm van verzet onder de slaven. Leren lezen en schrijven gold als een politieke daad: het haalde het hele systeem van de handgeschreven slavenpasje onderuit. Slaven konden alleen

buiten hun plantage reizen met zo’n pas, waarop streng werd gecontroleerd. Doordat de slaven zich koppig bleven verzetten tegen hun lot, onder meer door sabotage, diefstal en ontsnapingspogingen, ontwikkelde het Zuiden zich tot een politiestaat, waarin zij voortdurend in de gaten werden gehouden. Na de Siege of Vicksburg (juli 1863), waarna de Confederatie snel terrein verliest, groeit de groep deserteurs uit tot een guerillaleger van honderden mannen, dat zich met geweld verzet tegen de rooftochten van de Confederatie. De vrouwen op de boerderijen communiceren met de rebellen door te blazen op koehoorns wanneer de soldaten naderen. De Confederatie blijft honderden mannen op de deserteurs afsturen, maar die lijken spoorloos te verdwijnen in de moerassen. Ook het platbranden van de boerderijen en het ophangen van opgepakte opstandelingen helpt niet. Het lukt Newt en zijn bende in 1864 feitelijk de macht over te nemen in Jones County en er de Unievlag

te hijsen. Na de Burgeroorlog steunt Newt actief de strijd van de vrijgelaten slaven voor hun burgerrechten. Aanvankelijk lijkt de Union League, die zijn leden vooral onder vrijgelaten slaven recruteert, succes te hebben,

‘MET HULP VAN NEWT LEERT RACHEL LEZEN, EEN SCÈNE DIE SYMBOOL STAAT VOOR EEN VEEL VOORKOMENDE VORM VAN VERZET ONDER DE SLAVEN’

maar als onder president Johnson de ‘White Supremacy’ wordt hersteld, beginnen de dwangarbeid en de lynchpartijen. Newt vertrekt uiteindelijk met zijn gezin en medestanders naar het plaatsje Soso en breekt radicaal met de blanke gemeenschap.

WRAAKACTIE

De film is gebaseerd op grondig historisch onderzoek en wekt soms de indruk van een rijk geïllustreerde geschiedenisles. Hef-tige scènes worden afgewisseld met informatieve tussentitels en authentieke negentiende-eeuwse foto’s. Voor veel belangrijke

Scène uit de film
Free State of Jones.

Rechterpagina:
Portret van Newton
Knight.
Linkerpagina: Scènes
uit de film *Free State
of Jones*.

episodes, die te wreed of te avontuurlijk lijken om waar te zijn, is historisch bewijs beschikbaar in de vorm van documenten, ooggetuigenverslagen en de verhalen die decennia later nog in Jones County werden verteld. Luitenant Barbour voert de rooftochten van de Confederatie aan en jaagt de rebellen op; hij wordt door Newton voortdurend vernederd. Deze fictieve figuur staat symbool voor de mannen die wel degelijk op deze manier te werk gingen. Zijn baas, majoor McLe-more, bestond wel echt en werd hoogstwaarschijnlijk (in oktober 1863) door Knight vermoord, om de jacht op deserteurs te stoppen. De jongens die in de film worden opgehangen omdat ze zich bij de rebellen hebben aangesloten, waren ook in werkelijkheid tussen twaalf en zestien

pen, kan eveneens worden aangetoond. Overigens zijn ook uit andere zuidelijke staten bewijzen voorhanden voor samenwerking tussen deserteurs, ontsnapte slaven en de plaatselijke bevolking. Om Newtons houding tegenover zijn gekleurde medemens vorm te geven, is de figuur van Moses verzonnen. De vriendschap tussen beide mannen begint als Moses in het moeras Newtons beenwond verzorgt. Vervolgens bevrijdt Newt hem van de ijzeren halsband met lange pinnen, die hem na een eerdere ontsnapingspoging is omgedaan. Voor dergelijke barbaarse straffen is voldoende historisch bewijs. Later in de film haalt Newt de zoon van Moses terug, die door plantage-eigenaar Eakins ontvoerd en tewerkgesteld is als 'leerling'. In de rechtszaal beschuldigt Newt de staat van

het verzinnen van nepwetten om de slavernij in stand te houden; hij koopt de jongen uiteindelijk terug voor zeventig dollar. In werkelijkheid kreeg Newton inderdaad het verzoek een ontvoerde jongen te helpen bevrijden, al heeft de rechtszaak nooit plaatsgevonden en is ook Eakins een fictieve figuur. De bizarre wetstekst bestond in Mississippi wel degelijk en werd door mannen als Eakins regelmatig in hun voordeel gebruikt. Bij de verkiezingen van 1875 werd Newton in werkelijkheid gevraagd een grote groep voormalige slaven te begeleiden naar de stembus. Het geweld tegen zwarten nam hand over hand toe; het Noorden had de moed opgegeven en liet de vrijgelatenen aan hun lot over. In de film staat deze scène, direct na het lynchen van Moses, bol van de spanning. De dreiging van blank geweld, het krachtige leiderschap en charisma van Newton en zijn onderhuidse woede komen hier allemaal samen. De gehele groep laat Republikeinse stembriefjes vallen in de glazen potten: stemmen was destijds nog niet geheim. Op het filmdoek verschijnt vervolgens de officiële (en historische) uitslag: 419 stemmen voor de Democraten, 2 (!) voor de Republikeinen.

'NEWTON KNIGHT WORDT IN MISSISSIPPI DOOR VELEN NOG STEEDS BESCHOUWD ALS RASSENSCHENDER EN VERRADER VAN DE CONFEDERATIE'

jaar oud en werden echt geëxecuteerd door de Confederatie, evenals tientallen anderen. De bloedige wraakactie van Newt daarna vond werkelijk plaats, al was het niet bij de kerk waar de jongens werden begraven. Dat al of niet ontsnapte slaven en op de boerderijen achtergebleven vrouwen de rebellen actief hiel-

'ONE-DROP RULE'

Newton Knight overleed in 1922 en werd tegen alle segregatiewetten in begraven naast Rachel, die in 1889 was gestorven. In de film wordt uitgebreid benadrukt dat nog in 1948 een achterklein-kind van Newton, Davis Knight, werd vervolgd voor zijn huwelijk met een blanke vrouw. Als nazaat van Rachel Knight, maar met een blank uiterlijk, werd hij ervan beschuldigd de rassenwetten te hebben overtreden. De 'one-drop rule', die begin twintigste eeuw van kracht werd in het Zuiden, bepaalde dat iedereen die ook maar een druppel Afrikaans bloed bezat als 'zwart' kon worden aangemerkt. In dit geval was de raciale afkomst van de beschuldigde nauwelijks aan te tonen: Davis Knight stamde óók af van Serena Knight, Newtons blanke eerste echtgenote. Na een aanvankelijke veroordeling werd hij vrijgesproken. In de film wordt de afkomst van Davis Knight nogal versimpeld, waar iets voor te zeggen is, gezien de kluwen van familierelaties die de nazaten van Newt inmiddels vormen. Doordat zowel Serena als Rachel na de Burgeroorlog met Newt samenleefde, beide vrouwen een groot aantal kinderen van hem kregen én enkele kinderen van beide vrouwen onderling trouwden, ontstond een uitgebreide interracial gemeenschap. Newt heeft na Rachels dood nog samengeleefd met haar volwassen dochter van een eerdere partner, bij wie hij ook kinderen kreeg. Rachel had bovendien drie kinderen gebaard van een zoon van Newtons grootvader, wiens huisslavin ze was geweest. De regisseur heeft ervoor gekozen deze historische gegevens buiten de film te laten: beide dames Knight krijgen daar slechts één kind van Newton, en Rachel

BRUIKBAARHEID IN DE LES

Vanwege enkele zeer expliciete scènes is de film ongeschikt voor jonge kinderen. Om het beeld van de Burgeroorlog en de periode rond de Reconstructie te nuanceren zijn (onder veel meer) de volgende fragmenten interessant:

- Newton leert de schattige dochtertjes van een boerin geweren hanteren; als de soldaten komen om de oogst op te halen, staan zij klaar om te schieten (zie afbeelding linksonder).
- Newton wordt opgevangen in het moeras, waar ontsnapte slaven de regels bepalen. Hij komt daar terecht na hulp van een blanke dorpsgenote, die precies weet waar ze zitten.
- Newton tikt een blank lid van de groep op de vingers, die een ontsnapte slaaf verbiedt eten te pakken.
- De scènes waar Newt met zijn bende geroofde goederen onderschept, als een Robin Hood.
- De scène in de rechtszaal, waar Newton het opneemt tegen de plantage-eigenaar die 'leerlingen' houdt als slaven.
- Newton begeleidt de groep vrijgelatenen naar het stembureau en gaat verbaal de strijd aan met de beampten.

wandelt toevallig zijn leven binnen. De nadruk ligt immers op zijn verzet tegen de Confederatie en op de raciale verhoudingen in het Zuiden. Maar het bestaan van deze gemeenschap, waarin ook met leden van andere interracial families werd getrouwd, was een unicum in Mississippi. Destijds al werden de 'zwarte Knights', afstammelingen van Newts neef en een slavin, en de 'witte negers', zoals de nakomelingen van Newt en Rachel werden genoemd, met de nek aangekeken door de 'witte Knights', de afstammelingen van Serena die buiten de gemeenschap leefden.

Misschien kan het geringe Amerikaanse enthousiasme voor deze doortimmerde film worden verklaard uit het gegeven dat de (voormalige) slaven niet als slachtoffers worden voorgesteld: ze nemen het recht in eigen hand en zijn volkomen gelijkwaardige leden van Newts rebellenleger. Newton Knight wordt in Mississippi door velen nog steeds beschouwd als rassenschender en verrader van de Confederatie. Dat hij in een deel van de staat de macht had overgenomen wordt betwist. Alleen daarom al is het hoog tijd dit rauwe, onopgesmukte verhaal te vertellen. ■

FACT CHECKING

- Foto's van de hoofdrolspelers en de historische figuren, met toelichting op feit en fictie: www.historyvshollywood.com/reelfaces/free-state-of-jones/.
- Verantwoording van scènes in de film met verwijzingen naar primaire bronnen, door de regisseur zelf: freestateofjones.info.
- Een lang artikel over het huidige Jones County, inclusief herinneringen aan Newton Knight: <http://tiny.cc/K6KFS2>.
- Over de rechtszaak tegen Davis Knight: <http://tiny.cc/K6KFS1>.
- Op renegadesouth.wordpress.com staan onder meer artikelen over Rachel Knight, Serena Knight en hun nazaten. De auteur van de website, Victoria Bynum, schreef na gedegen onderzoek het boek *The Free State of Jones* (2003).

OP CAMPAGNE

De Nederlandse verkiezingscultuur in historisch perspectief

Hoe ontwikkelde zich de electorale cultuur in Nederland? Met welke middelen zochten politici in verkiezingstijd contact met het electoraat? Het antwoord op deze vragen raakt aan – en kan eigenlijk niet los gezien worden van – een aantal belangrijke ontwikkelingen in de Nederlandse parlementaire democratie, zoals de opkomst van politieke partijen, de uitbreiding van het kiesrecht en de introductie van nieuwe, moderne communicatiemiddelen. Een retrospectief van de Nederlandse verkiezingscampagne.

In dit artikel wordt in grote lijnen de ontwikkeling van de electorale cultuur in Nederland geschetst: de manier waarop politici en kiezers met elkaar in contact kwamen vanaf de grondwetsherziening van 1848. De behandelde stof sluit aan bij een reeks kenmerkende aspecten uit tijdvakken 8, 9 en 10, zoals de opkomst van emancipatiebewegingen, voortschrijdende democratisering, de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen en de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen. Ook raakt de behandelde materie aan domein D: geschiedenis van de rechtsstaat en parlementaire democratie.

In maart 2017 vinden de verkiezingen voor de Tweede Kamer plaats. In september 2016 begon de campagne. Premier Mark Rutte verscheen met een groot interview in *De Telegraaf* en schoof aan als Zomergast. PvdA-fractievoorzitter Diederik Samsom liet zich interviewen door *NRC Handelsblad* en Geert Wilders lanceerde via Twitter zijn ultrakorte verkiezingsprogramma. Alles wijst erop dat het net als in 2012 een mediacampagne wordt. Deze relatief korte campagne – de verkiezingen vonden vlak na de zomervakantie plaats – werd toen gedomineerd door een reeks verkiezingsdebatten bij de publieke en commerciële omroepen. Aanvankelijk leek SP-voorman Emile Roemer de grote tegenstrever van zittend premier Rutte te worden, maar door zijn onzekere optreden in de tv-debatten zakte de SP in de peilingen weg en nam Samsom, ‘winnaar’ van het ‘premiersdebat’, diens plaats in. Het onverwachte stembussucces van de PvdA werd echter door partijvoorzitter Hans Spekman niet toegeschreven aan de mediacampagne,

maar aan het contact met de kiezer: de Partij van de Arbeid trok al maanden voor de verkiezingen het land door om op locatie campagne te voeren en Samsom was als straatcoach aan de slag gegaan in Amsterdam om zicht te krijgen op de problemen in de samenleving. Politici hebben er om kort te gaan veel belang bij om te laten zien dat ze de rechtstreekse confrontatie met de kiezer niet uit de weg gaan.

ACHTER DE SCHERMEN

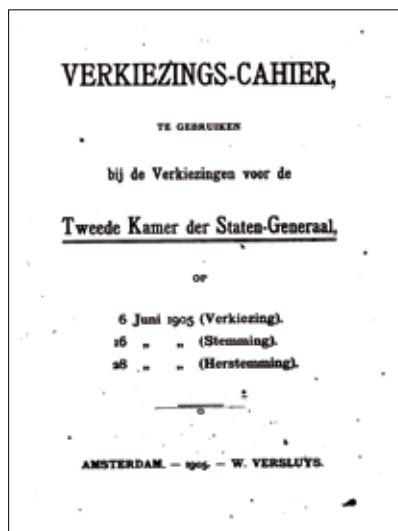
In de fase vlak na de grondwetsherziening van Johan Rudolf Thorbecke in 1848 kende Nederland het districtenstelsel en had slechts een klein percentage – tot 1880 rond de twaalf procent – van de volwassen mannelijke bevolking kiesrecht. Politieke partijen bestonden niet, wel waren er kiezersverenigingen, later kiesverenigingen genoemd. Kiezers kwamen daar bij elkaar, zoveel waren het er immers niet, en besloten wie zij in hun district voor een Kamerzetel geschikt achtten. Vervolgens bevalen ze deze kandidaat door middel van advertenties in de kranten aan. Vaak waren deze kandidaten lokale notabelen en werden lokale netwerken aangesproken om een kandidatuur te promoten. Je zou kunnen zeggen dat er sprake was van een ‘private’ in plaats van een ‘publieke’ campagne; de campagne voltrok zich hoofdzakelijk achter de schermen.

‘POLITICI HEBBEN ER VEEL BELANG BIJ OM TE LATEN ZIEN DAT ZE DE RECHTSTREEKSE CONFRONTATIE MET DE KIEZER NIET UIT DE WEG GAAN’

Van contact tussen kiezers en kandidaten kon je eigenlijk niet spreken. Zo was Thorbecke er bijvoorbeeld trots op dat hij in 1848 kandidaat werd gesteld door een district waar hij al vijftientig jaar niet was geweest. Hij was trots omdat vertegenwoordiging voor hem niet ging om het behartigen van de belangen van een bepaalde groep – een bepaald deel van de bevolking, een regio – maar om kiezers die hun vertrouwen uitspreken in onafhankelijke geesten die zonder last en ruggespraak in het parlement in Den Haag na een rationeel debat tot wetgeving komen. Anno 2016 is een verkiezingscampagne zonder publiek debat ondenkbaar; in de tweede helft van de negentiende eeuw was van publiek debat lang geen sprake. Debatteren betekent immers het innemen van standpunten, het inspelen op emoties en het doen van belofte aan de kiezer en dat alles botste met het Thorbeckiaanse ideaal van een rationele, op distantie gebaseerde politieke cultuur.

Harm Kaal is universitair docent politieke geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Samen met Ron de Jong en Gerrit Voerman werkt hij aan een in 2018 te verschijnen studie naar de geschiedenis van honderd jaar electorale cultuur in Nederland.

De busjes van de verkiezingskaravaan van de Partij van de Arbeid staan strak in het gelid geparkeerd tijdens de campagne in Limburg in januari 1967. Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo, foto: Ron Kroon.

In dit 'verkiezings-cahier', dat verspreid werd in aanloop naar de Kamerverkiezingen van 1905, konden kiezers de uitslagen van de verkiezingen bijhouden. Dit gebruikte exemplaar komt uit het archief van de Rooms-Katholieke Staatspartij. Katholiek Documentatiecentrum (KDC), Archief Rooms-Katholieke Staatspartij.

NIEUW TYPE POLITICUS

In het laatste kwart van de negentiende eeuw veranderde dit. In deze fase ontstonden politieke partijen, partijen die werden gevormd rond grote maatschappelijke vraagstukken die de samenleving verdeelden, zoals de schoolstrijd, de kiesrechtstrijd en de sociale kwestie. Dit gebeurde tegen de achtergrond van een zich langzaam uitbreidend electoraat. Een nieuw type politicus trad voor het voetlicht: de politicus die zich opwierp als behartiger van de belangen van een bepaald deel van de bevolking. Politici stelden zich voor als aanvoerders en vertegenwoordigers van een volksdeel, maar zij schiepen als het ware ook de groep die zij zeiden te vertegenwoordigen.

Mensen beschikken altijd over verschillende identiteiten, op basis bijvoorbeeld van sekse, beroep, leeftijd, woonplaats en religie. Wat figuren als Abraham Kuyper en Pieter Jelles Troelstra probeerden te bereiken was een van deze identiteiten in politiek opzicht dominant te maken door deze te koppelen

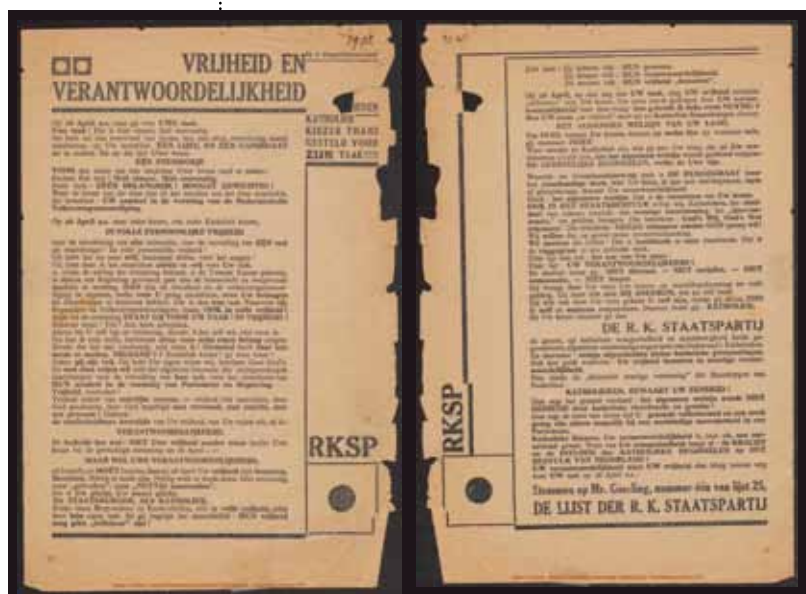
aan een politieke agenda. Voor Kuyper was dit het orthodox protestantse geloof; hij riep zijn geloofsgenoten op zich aan te sluiten bij zijn strijd voor de subsidiering van bijzonder onderwijs. Voor Troelstra ging het om de positie van mensen in het productieproces. Zo riep hij arbeiders op zich bij de klassenstrijd aan te sluiten door zich achter het rode vaandel van de socialisten te scharen. Uit deze groepsvorming kwam later de verzuilde Nederlandse samenleving voort.

Verkiezingen veranderden tegen deze achtergrond fundamenteel van karakter. De private campagne werd vervuld voor een publieke. Politici presenteerden zich in openbare vergaderingen aan de kiezer en gingen met hun tegenstanders in debat. Gekoppeld aan het districtenstelsel leverde dit een intensieve campagne op in zaaltjes en cafés verspreid door het district. Politici werden in hun campagne gesteund door medestanders die pamfletten verspreidden, deur-aan-deur met kiezers in gesprek gingen, verkiezingsposters plakten en de straten met leuzen vol schilderden. In 1901 woedde er een felle strijd in een Amsterdams district tussen een vrijzinnig democraat en een liberaal.

'PARTIJEN ZOCHTEN HUN HEIL IN TECHNOLOGISCHE VERNIEUWINGEN ZOALS DE LUIDSPREKER EN HET VliegTUIG OM ZO VEEL MOGELIJK KIEZERS TE BEREIKEN'

De campagne voor de vrijzinnig democraat werd ondersteund door vijftig reclamewagens en door schoolkinderen die zingend de wijk doortrokken, de liberaal kon rekenen op acht in galakleding uitgedoste ruiters. Toch behielden de campagnes ook een privaat element. Huisbezoek groeide uit tot een door haast alle partijen gebruikt instrument. Actieve partijleden gingen de deuren langs om kiezers te vragen naar hun politieke voorkeur en campagnemateriaal uit te delen. Huisbezoekers kregen duidelijke instructies – elke politieke partij had wel een handboek voor het huisbezoek – en werden geacht de politieke voorkeuren ook goed te noteren zodat partijen gericht propaganda-materiaal konden verspreiden.

De verkiezingscampagnes stonden niet alleen in het teken van de strijd met politieke tegenstanders om de gunst van de kiezer, maar dienden ook als podium voor het etaleren van een krachtig groepsgevoel. De verkiezingscampagne was het hoogtepunt van het publiekelijk uitdragen van je politieke identiteit. Kiezers deden dit door tegenstanders op een debatavond uit te jouwen, door gezamenlijk in een optocht door de straten te trekken en de ramen

van hun huizen met posters te beplakken. Kleding, muziek en allerlei symboliek werden ingezet om de groepsidentiteit uit te drukken. Van rode vlaggen, vaandels, tulpinsignes en hemden van de socialisten tot de geel-witte vlaggen van de katholieken en het Wilhelmus dat de antirevolutionairen graag aanhieven om het geluid van de socialistische Internationale te doen verstommen. Overigens was niet overal de campagne even levendig en kleurrijk. Er waren ook districten waar eigenlijk helemaal geen campagne werd gevoerd, in het bijzonder daar waar één partij de overhand voerde, zoals in katholieke kiesdistricten in het zuiden van Nederland.

VLAGVERTOON

Rond 1918 veranderde er een hoop. Het algemeen kiesrecht werd ingevoerd, eerst voor mannen en vervolgens ook voor vrouwen, en de districten met het stelsel van absolute meerderheid (de kandidaat die de helft plus één van de stemmen haalt is verkozen) werd vervangen door evenredige vertegenwoordiging. Voor een deel bouwden partijen voort

op het vertrouwde recept van het organiseren van vergaderingen (met toespraken), het verspreiden van schriftelijke propaganda (pamfletten, brochures, verkiezingskranten, vaak met heel veel tekst en heel weinig afbeeldingen) en het houden van huisbezoek. Met de afschaffing van het districtenstelsel namen de pogingen van partijbesturen om de campagne landelijk te coördineren toe. Hoeveel kiezers van de verkiezingen meekregen hing echter nog steeds van de lokale partijactivisten af – in de archieven kom je veel verzuchtingen tegen van partijbestuurders die de gebrekkige inzet in den lande laken.

Huisbezoek was ook wel heel lastig geworden nu het aantal kiezers enorm was uitgebreid. Tegen deze achtergrond zochten partijen hun heil in technologische vernieuwingen waarmee zo veel mogelijk kiezers tegelijk bereikt konden worden. Zoals de luidspreker die het toespreken van grote aantallen kiezers aanzienlijk vergemakkelijkte en het ook mogelijk maakte om, gemonteerd op een auto, campagneleuzen door de straat te slingeren. En zoals het vliegtuig dat werd gebruikt om pamfletten rond te strooien. Propagandafilms deden ook hun intrede. De radio, in andere landen een belangrijk politiek instrument, kon in Nederland echter nauwelijks voor propagandadoeleinden gebruikt worden vanwege de strikte radiocensuur – de radio moest een apolitiek medium zijn. ►

Linkerpagina onderaan: Katholieke kiezers worden in dit pamflet uit de campagne van 1933 nadrukkelijk aangesproken als katholieke kiezers en gewezen op hun verantwoordelijkheid om de katholieke eenheid te bewaren door op de katholieke partij te stemmen. KDC, Archief Rooms-Katholieke Staatspartij.

PvdA-minister Anne Vondeling op huisbezoek bij de familie Welling in Delft tijdens de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen, 21 maart 1966. Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo, foto: Jan Voets.

In deze brochure uit de campagne van 1956 die gericht was 'aan de Nederlandse vrouwen' nam de PvdA ook enkele recepten op. KDC, Archief van de Katholieke Volkspartij.

Partijen verdiepten zich ook voorzichtig in reclame-technieken. Hoe kon het massa-electoraat het meest effectief bewerkt worden? Het duidelijkst zie je dit terug in de opkomst van politieke advertenties. Geen lappen tekst meer, maar slagzinnen in een mooie, opvallende typografie, vaak met een illustratie erbij. Nog meer dan voorheen draaiden campagnes in het interbellum om het publiekelijk tonen van de kracht van de eigen groep. In het bijzonder de socialisten en katholieken boden tegen elkaar op met strak geregisseerde optochten en massamanifestaties zoals op Houtrust in Den Haag en het Olympisch Stadion in Amsterdam, met veel gezang, vlagvertoon en duizenden strak in het gelid marcherende partijleden.

Van debat was nauwelijks nog sprake. De partijen richtten zich vooral op het mobiliseren van de eigen kiezers en wilden geen gratis podium bieden aan hun tegenstanders. Politieke identiteit werd in deze periode veel meer als een gegeven beschouwd. In het laatste kwart van de negentiende eeuw waren politieke gemeenschappen gevormd, in de eerste helft van de twintigste eeuw werd je er als kiezer in feite in 'geboren'.

In de kranten werden de verkiezingscampagnes vaak als 'tam' of 'mat' omschreven. Een commentaar dat vanaf eind jaren twintig tot in de jaren vijftig geregeld terugkeert. Het aantal partij-activisten nam af, net als het aantal bezoekers op propagandavergaderingen. Kritiek op de tamme campagne werd vergezeld door heimwee naar de tijd van het districtenstelsel toen de verkiezingen nog een heftige strijd waren tussen personen, als vertegenwoordigers van de politieke gemeenschappen in wording.

VERKIEZINGSKARAVAN

Vanaf de jaren zestig veranderde de electorale cultuur onder invloed van de opkomst van de televisie en de schaalvergroting van populair culturele media zoals geïllustreerde tijdschriften. Partijen hechtten echter ook groot belang aan het stimuleren van direct contact tussen politici en kiezers. In de jaren zestig kreeg dit vorm in de verkiezingskaravaan. De sociaaldemocraten, de katholieken, later gevolgd door de overige partijen, trokken met de lijsttrekker en een reeks andere kandidaten het land door om toespraken te geven, handjes te schudden en langs de deuren te gaan. Tegelijkertijd was dit een effectief middel om media-aandacht te genereren. Zo mochten journalisten met de campagnebus meereizen en werden er doorlopend persconferenties belegd. Het contact met kiezers leverde natuurlijk ook mooie foto's op. Ook het debat keerde terug, nu op televisie. Op televisie werden de verschillen en de twistpunten uitvergroot en werd de kiezer een duidelijke keuze voorgedragen, zo was het idee. Bovendien kon zo een nieuwe generatie partijleiders aan het publiek

'IN DE OP VROUWEN GERICHTE PROPAGANDA WAS NAUWELIJKS EEN POLITIEKE BOODSCHAP TE ONTWAREN. DE NADRUK LAG OP NAAIPATRONEN, RECEPTEN EN PUZZELS, AFGEWISSELD MET EEN ENKELE POLITIEKE SLAGZIN'

worden gepresenteerd. Beeldvorming in de media werd een belangrijk aandachtspunt, omdat de vanzelfsprekende steun van de partijgebonden pers in de jaren zestig afnam. Bovendien was politiek niet een aansprekend thema voor veel groepen kiezers. Vooral onder vrouwen en jongeren, toch een belangrijk deel van het electoraat, was de belangstelling voor politiek gering. Partijen probeerden deze groep kiezers aan te spreken met op maat gesneden propaganda. Al in de jaren vijftig werden jongeren door de PvdA benaderd met pamfletten waarin

**Deze recepten zijn eenvoudig
maar ze zijn ... mmmm!**

De gewone Nederlandse huis-, tuin- en keukenschotels kunnen met een kleinigheid vaak tot bijzonder-lekkere kostjes worden omgetoverd. Waarom altijd die havermout op dezelfde manier gekookt, vaak met klontjes en vellen vanwege de haast, zodat groot en klein er gewoon een afschuw van hebben? En juist van havermout zoudt u zo iets heerlijks kunnen maken.

Recept no. 1. Een bereidingswijze, die we aan de Zwitserse vegetarische specialist dr. Bircher-Benner te danken hebben. Voor Musli (zoals het gerecht dan heet) moet u gedurende de nacht twee lepels havermout weken in vier lepels water. Een appel met schil en al raspen op een niet-metalen rasp (ook het klokhuis, omdat dat het belangrijkste element jodium bevat (u weet wel, bij jodiumtekort krijgen we struma)). Over het geraspte onmiddellijk een halve citroen uitpersen om verkleuren te voorkomen. Vermengen met twee lepels room of gecondenseerde melk, één lepel noten en de geweekte havermout (voor één persoon).

Recept no. 2. Gebakken eieren aan de koffietafel. In Spanje legt men een gebakken ei tussen twee plakken grote, ronde boterhamworst en bedekt deze met tomatensaus of met gebakken tomaten. En dan heten ze: Catalaanse eieren.

Recept no. 3. Een éénpansmaaltijd bestaat des winters bij ons vaak uit erwtensoep. Maar 's zomers is dat natuurlijk geen eten. Van de Italianen, die altijd met dat probleem zitten, kunnen we het recept overnemen van een verrukkelijke soep, die echt zomereten is, en toch staat in de maag: minestrone. Daarvoor moet u een kwart wittekool fijnnijden, twee aardappelen in blokjes, een prei, een halve winterwortel of een paar zomerworteltjes en een ui, eveneens fijnnijden, en met vier lepels ongewassen rijst in olie (of margarine) fruiten. Als dit alles goudbruin is, voegen we het bij 1½ liter vlees- of groentebouillon. Koken tot alles gaar is. Als u toevallig nog wat bloemkool, witte of bruine bonen, prinsesseboontjes of andere peulvruchten over heeft, kunt u die er gerust bij doen. Daarna een blikje tomatenpuree en één eetlepel fijngesneden peterselle en selderijgroen erdoor roeren en opdienen met stukken brood en geraspte kaas (voor vier personen).

lijsttrekker Drees werd vergeleken met de populaire voetballer Abe Lenstra en de Amerikaanse jazzmuzikant Louis Armstrong. In de op vrouwen gerichte propaganda was zelfs nauwelijks een politieke boodschap te ontwaren. Om de drempel voor de consumptie van propaganda zo laag mogelijk te houden lag de nadruk op naaipatronen, recepten, puzzels en stukken over mode en muziek afgewisseld met een enkele politieke slagzin.

Deze meer 'populaire' insteek van verkiezingspropaganda werd geleidelijk aan de norm. Zo zie je dat partijen vanaf de jaren zeventig gingen adverteren in populaire tijdschriften als *Nieuwe Revu* en *Panorama* en in vrouwenbladen als *Libelle*, *Margriet* en *Avenue*. De oplage van deze bladen steeg elk jaar. Om ervoor te zorgen dat de populaire pers aandacht besteedde aan politiek, bleken politici bereid zich bloot te geven. Ten tijde van de verkiezingscampagne verschenen in de bladen interviews gelardeerd met afbeeldingen van lijsttrekkers thuis op de bank, met vrouw en kinderen. Op televisie lieten zij zich interviewen in programma's die vooral in het teken stonden van hun hobby's en waarbij een inhoudelijke politieke discussie zo veel mogelijk werd vermeden.

Deze nieuwe electorale cultuur ging samen met een veranderend idee van politieke representatie. De toenemende nadruk die werd gelegd op de persoon van de politicus maakte politiek veel minder abstract. Nu kiezers zich vanaf de jaren zestig niet meer als vanzelfsprekend langs lijnen van klasse of religie met een politieke partij identificeerden, bood de persoon van de politicus een nieuwe bron

van identificatie. De visueel in plaats van tekstueel ingestelde populaire cultuur bood een bruikbaar raamwerk om aan deze identificatie vorm te geven en de 'man of vrouw achter de politicus' breed uit te lichten. Waar het vertrouwen in politici voorheen gebaseerd was op de mate waarin hij of zij een bepaalde politieke gemeenschap belichaamde, zoals Willem Drees die – hard werken en geen fratsen – als het ware de wederopbouw personifieerde, werd het nu veel meer gegrond op de authenticiteit van een politicus. Politici werden geacht 'vertegenwoordigers van zichzelf' te zijn: mensen van vlees en bloed met wie kiezers zich konden identificeren. Het privé- en gevoelsleven van de politicus kreeg tegen deze achtergrond politieke betekenis – en heeft dat, getuige de vragen over het liefdesleven van Mark Rutte, tot op de dag van vandaag behouden. ■

VERDER LEZEN

- LOOTS, JASPER, ANNE BOS en RON DE JONG, *Een sprong in het duister. De overgang van het absolute meerderheidsstelsel naar het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1918* (Den Haag 2005).
- JONG, RON DE, *Electorale cultuur en politieke oriëntatie. Verkiezingen in Gelderland, 1888-1940* (Hilversum 2005).
- KAAL, HARM, 'De cultuur van het televisiedebat. Veranderende percepties van de relatie tussen media en politiek, 1960-heden' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:2 (2014), p. 293-316.

Partij van de Arbeid-lijsttrekker Joop den Uyl gaat de deuren langs in de verkiezingscampagne van 1982. Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo. Foto: Ron Kroon.

OORLOGSZWIJNEN

Het varken als wapen in antieke en middeleeuwse oorlogsvoering

Het varken zal misschien niet direct in uw hoofd opkomen als u gevraagd wordt na te denken over dieren die gebruikt worden in oorlogstijd. Toch is er een aantal voorbeelden bekend waarin het varken van doorslaggevend belang bleek in de antieke en middeleeuwse oorlogsvoering, en dan in het bijzonder als wapen tegen oorlogsolifanten. Een portret van 'oorlogszwijnen'. Niet geschikt voor gevoelige lezers...

Daan van Leeuwen
is redacteur van Kleio.

Onder: Een zwijn wordt geofferd. Griekse schaal, Epidromos schildert, ca. 510-500 v.Chr. Louvre, Parijs. Rechts: Portret van Pyrrhus in wit marmer, uit de Villa van de Papyri in Herculaneum, nu in het Nationaal Archeologisch Museum in Napels. Foto: Marie-Lan Nguyen.

Het moet een bijzonder angstaanjagend gezicht zijn geweest: de op hol geslagen oorlogsolifanten uit de gelederen van de Molossische koning Pyrrhus van Epirus die door de eigen rangen denderden en willekeurig slachtoffers maakten. Het voorval vond plaats tijdens de Slag bij Maleventum (275 v.Chr.), een gevecht tussen de Griekse koning en de Romeinen. Er waren jaren verstreken die voor de Griekse koning voorspoedig waren verlopen – ook wel de periode van de Diadochenoorlogen genoemd. Pyrrhus had in de voorgaande

slagen vele (pyrrus-)overwinningen behaald, maar wist deze slag tegen de Romeinen wonder boven wonder niet te winnen. Het lag niet zozeer aan de strijdkracht van de troepen van de Griekse koning, maar twee andere zaken gaven de doorslag. Ten eerste beschikten de Romeinen over continue aanvulling van de troepen – de strijd werd op Romeins grondgebied uitgevochten – en ten tweede had de legerleiding een geheim wapen dat uiterst effectief bleek tegen Pyrrhus' oorlogsolifanten: zwijnen.

LOSGESLAGEN VUURBALLEN

De Romeinen waren op de hoogte van het gebruik van de dikhuiden die Pyrrhus gevangen en getemd had op Afrikaanse gronden. Ze moesten daarom een oplossing bedenken voor de ogenschijnlijke onoverwinnelijke Afrikaanse 'wildebeesten'. Uiteindelijk vonden ze een onorthodox, maar effectief wapen in het verleden. De Romeinse natuurhistoricus Plinius de Oudere schreef in de eerste eeuw na Christus in zijn *Naturalis Historia* over de aard van olifanten: 'Iidem minimo suis stridore terrentur' (... [olifanten] zijn bang voor het kleinste gilletje [van het varken] ...).

Deze eigenschap was ook bij de Romeinse tegenstanders van Pyrrhus bekend, omdat men op de hoogte was van de legende van Alexander de Grote en zijn strijd tegen Indische olifanten. Het verhaal ging dat koning Porus in de Slag bij Hydaspes (326 v.Chr.), in het huidige Afghanistan, al aan Alexander had gedemonstreerd dat olifanten als de dood waren voor het gegil van tamme varkens. Bij het zien van Pyrrhus' gevechtsolefanten brachten de Romeinse varkensherders de zwijnen, gedrenkt in olijfolie naar voren. Vervolgens werden de arme beesten in brand gestoken en richting de naderende olifanten gedreven. Ongecontroleerd zouden de gillende varkens als losgeslagen vuurballen over het

slagveld rennen. Volgens de historicus Aelianus Tacticus waren de oorlogsolifanten zo bang voor de gillende varkens dat ze op hol sloegen en onder de eigen gelederen vele slachtoffers maakten. Pyrrhus moest als verliezer zijn strijd staken en trok zich terug in zijn geboorteland.

Dezelfde Aelianus Tacticus vermeldde dat jaren later de inwoners van Megara, een stad gelegen tussen Athene en Korinthe, een soortgelijke tactiek gebruikten tijdens het beleg van hun stad. De Macedonische koning Antigonos II Gonatas was verwikkeld in een strijd om de Griekse stadstaten en had daarom de polis belegerd. Hij maakte hierbij gebruik van Afrikaanse olifanten als een soort stormram om de stadspoorten en stadsmuren te slechten. In reactie op de olifanten lieten de stedelingen ook hier varkens, overgoten met brandend pek of brandend hars, los om de olifanten af te schrikken. Als levende fakkels werden de varkens van de muur tussen de beesten geworpen om de aanvallende olifanten af te schrikken. Aelianus zegt hierover in *Naturalis Animalium*: 'De olifanten waren bevangen door angst vanwege de brandende, gillende zwijnen en doodden vele van hun eigen soldaten door ze te vertrappen.' De Macedonische koning blies de aftocht. Volgens de overlevering zou Antigonos II zijn olifantendrijvers op hebben gedragen vanaf dat moment varkens samen te houden met

olifanten om ze aan elkaar te laten wennen en in toekomstige slagen debacles te voorkomen.

VARKENSJET

Dat varkens als luguber wapen ingezet konden worden, was niet alleen bekend in de oudheid, maar kent ook een middeleeuws voorbeeld. Koning Jan zonder Land gebruikte in het najaar van 1215 veertig vetgemeste varkens om het kasteel van Rochester terug te winnen op de rebellen. Dit vond plaats in de nasleep van het tekenen van de *Magna Carta* waarmee de koning zijn macht wilde herstellen. De rebellen hadden het kasteel aan de riviermonding van de Medway ingenomen waarop de koning met zijn leger de strategisch gelegen vesting op hen probeerde te heroveren. Toen na weken van belegering bleek dat de kasteelmuren niet te slechten waren met trebuchets en stormrammen bedacht de koning een list. Hij liet in het geheim ervaren mijnwerkers brede gangen tot onder de vesting uithakken in de hoop dat de belangrijke zuidoostelijke toren zou instorten. Op 25 november 1215 stuurde hij zijn loyaalste onderdaan Hubert de Burgh een ongewoon verzoek om veertig

vetgemeste zwijnen naar het koninklijke kampement te sturen. De koning wilde een enorm vuur onder het kasteel ontsteken door gebruik te maken van varkensvet, in de hoop dat een van de torens zou instorten en toegang zou bieden tot de binnenplaats. Varkensvet smelt rond de 45 graden, begint te roken rond de 120 graden en explodeert spontaan rond de 300 graden. Terwijl de soldaten van de koning vuren aanlegden in de uitgehakte gangen onder de toren werden de varkens deze hel op aarde ingedreven, zodat de benodigde temperatuur kon worden bereikt.¹ En met succes. De fundamenteën van de toren bezweken onder de hoge temperatuur. Dagen later gaven de rebellen zich over aan het leger van koning Jan zonder Land, mede dankzij de 'oorlogszwijnen'. ■

1 Andere bronnen vermelden dat de varkens van tevoren geslacht werden en dat alleen het vet werd gebruikt voor het opstoken van het vuur onder de torens.

Links: Het twintigste Romeinse legioen Valeria Victrix had een wild zwijn als embleem. Deze antefix is gevonden in Wales. Collectie British Museum, Londen. Foto: AgTigress. Onder: Het kasteel van Rochester. De ronde toren (aan de achterkant) werd gebouwd op de fundamenteën van de toren die door de zwijnen van koning Jan zonder Land was ingestort. Foto: Clem Rutter.

LITERATUUR

- EGLAN, J., *Beasts of War. The Militarization of Animals* (Raleigh 2005), p. 139, p. 142.
- KISTLER, J., *War Elephants* (Lincoln 2007), p. 90-91.
- LEVY, D., *Signing the Magna Carta* (Minneapolis 2008), p. 79-80.
- MAYOR, A., *Greek Fire, Poison Arrows, and Scorpion Bombs: Biological and Chemical Warfare in the Ancient World* (New York 2005), p. 202.

AMERIKAANSE REVOLUTIE

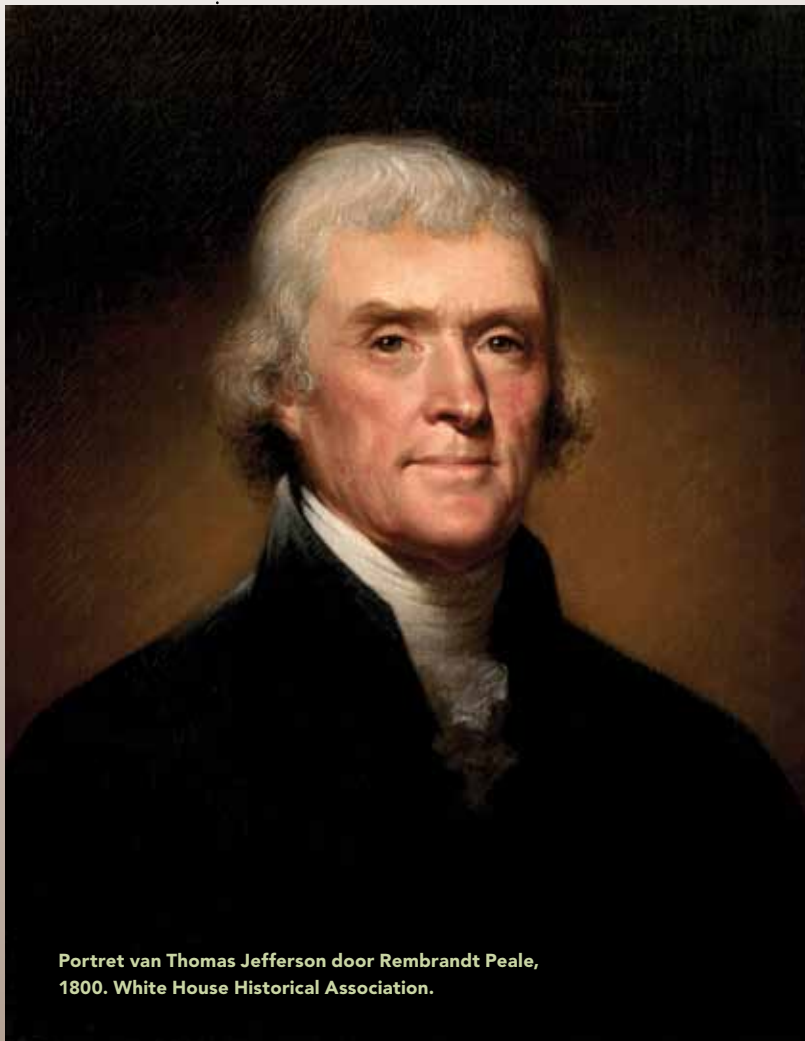
Het startschot van de negatieve campagnevoering in de Verenigde Staten

Dinsdag 8 november is de dag van de waarheid: stemmen de Amerikanen Hillary Clinton of Donald Trump in het Witte Huis? De aanloop naar deze verkiezingen was er één vol vuilspuiterij. Maar wie denkt dat een negatieve campagnevoering iets van de laatste jaren is, heeft het mis. Al bij de 'Amerikaanse revolutie van 1800' werd er flink met modder gegooid. Die presidentsverkiezingen kregen niet alleen een bizarre wending, maar ook een dodelijk naspel...

Jan Verdonk is
redacteur van Kleio.

In a choice of evils let them take the least. Deze tekst is afkomstig uit een brief die Alexander Hamilton, een van de Founding Fathers van de Verenigde Staten, schreef aan Harrison Gray Otis op 23 december 1800. Gray Otis was een belangrijk zakenman en net als Hamilton een van de hoofdfiguren van de Federalistische Partij, een van de belangrijkste politieke partijen in de eerste

jaren van de onafhankelijke Verenigde Staten. De tekst had betrekking op Thomas Jefferson en zijn *running mate* Aaron Burr van de Democratisch-Republikeinse Partij, die met elkaar in een bijzondere nek-aan-nekrace om het presidentschap streden. Jefferson was volgens Hamilton de minst gevaarlijke van de twee, daar had hij vooral persoonlijke redenen voor. Dat er überhaupt gekozen moest worden tussen Jefferson en Burr had alles te maken met het vreemde Amerikaanse verkiezingsstelsel van 1800.

Portret van Thomas Jefferson door Rembrandt Peale, 1800. White House Historical Association.

VAN 1800

KINDERZIEKTES

Bij Amerikaanse presidentsverkiezingen brengen burgers hun stem uit, maar het kiescollege is uiteindelijk het orgaan dat de president kiest – de macht ligt dus niet rechtstreeks bij het volk. Tegenwoordig moeten kiesmannen binnen dat college duidelijk kenbaar maken wie ze kiezen als president en wie als vicepresident. In 1800 ging het anders. In dat jaar moesten de kiesmannen nog twee stemmen uitbrengen zonder daarbij een voorkeur te geven voor wie de president moest worden. Degene met de meeste stemmen won het presidentschap, terwijl nummer twee vicepresident werd. Het was duidelijk nog een systeem van een nieuw land – de Verenigde Staten bestonden sinds 1776 en de Grondwet was zelfs pas elf jaar oud – en men zou al snel tegen de onvermijdelijke kinderziektes aanlopen.

Wat gebeurde er bijvoorbeeld als de uitslag een gelijkspel opleverde? In 1804 werd de kiesprocedure al gewijzigd via het Twaalfde Amendement op de Grondwet, dat erin voorzorg dat kiesmannen voortaan wel een voorkeur moesten doorgeven. In

1800 verliep dat dus nog anders, wat tot een bizar verkiezingsverloop leidde. Net als in 1796 ging de strijd in 1800 tussen de Federalistische Partij en de Democratisch-Republikeinse Partij, de twee partijen die op dat moment het tweepartijensysteem vormden. Zittend president John Adams voerde de partij van de Federalisten aan, met Charles Pinckney als tweede man. Aan de kant van de Democratisch-Republikeinen waren dat respectievelijk Thomas Jefferson en Aaron Burr. Inhoudelijk lagen de kandidaten van beide partijen mijlenver uit elkaar, zowel op het gebied van binnenlandse als buitenlandse politiek.

VERKIEZINGSTHEMA'S

Grofweg waren er in de strijd tussen de Federalisten en de Democratisch-Republikeinen twee grote verkiezingsthema's waarmee de partijen zich konden onderscheiden. Het eerste punt had betrekking op de (vermeende) banden met het buitenland. De kruiddampen van de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Britten waren nauwelijks opgetrokken, en dus lagen goede banden met dat

De Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring wordt gepresenteerd aan het Second Continental Congress in Philadelphia. In het midden staat Thomas Jefferson met onder anderen John Adams (uiterst links, staand). Schilderij door John Trumbull, 1818. Rotunda, Capitool, Washington.

Tekening van het duel tussen Hamilton en Burr. Beeldbron: Stan Klos.

land gevoelig bij veel mensen. Een relatie met de Fransen aan de andere kant was eveneens reden tot achterdocht, omdat men bang was voor een herhaling van de Franse Revolutie. De Federalistische Partij werd ervan beschuldigd een te Britse koers te willen varen, die bovenal te aristocratisch en ondemocratisch zou zijn. De Democratisch-Republikeinen zouden weer te veel waardering hebben gehad voor de Franse Revolutie, met alle risico's van dien. Frankrijk speelde echter nog op een andere manier een rol. Er dreigde namelijk een

'VERGELIJKEN WE DE PLATHEID VAN NU MET HET GESNEER IN 1800 DAN LIJKT TRUMP BIJNA EEN KEURIGE MAN'

oorlog met de Fransen, nadat de Amerikanen na het afzetten van het oude Franse regime weigerden hun resterende schuld af te lossen. Deze schuld had men immers bij het vorige regime, zo werd gesteld. Tussen 1798 en 1800 waren er daarom enkele Franse aanvallen op Amerikaanse schepen, die weer vergeldingsacties uitlokten. Tot een grootschalige oorlog kwam het niet – beide landen tekenden in 1800 een vredesverdrag – maar de betalingen voor de mobilisatie van een nieuwe land- en zeemacht ter voorbereiding op een eventuele oorlog met Frankrijk vormden wel een politiek twistpunt.

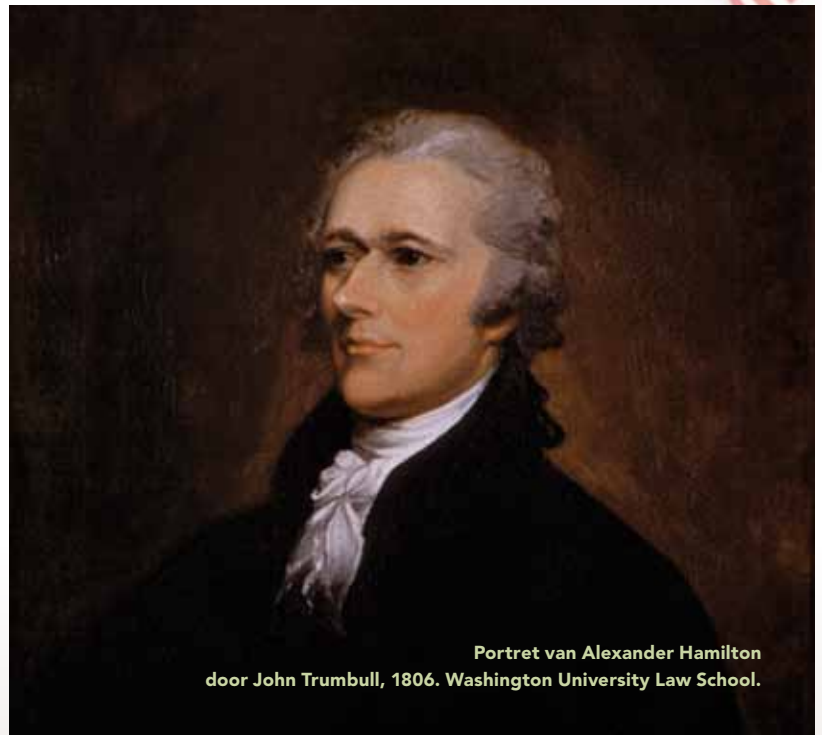
Portret van Aaron Burr, toegeschreven aan Gilbert Stuart, 1793 of 1794. New Jersey Historical Society.

Het tweede grote thema draaide om de machtsverdeling tussen de individuele staten en de centrale regering. Wat waren nu eigenlijk de rechten van de individuele staten ten opzichte van het centrale gezag in de Verenigde Staten? De Federalisten wilden een sterk centraal gezag, terwijl hun politieke rivalen juist meer zeggenschap wensten te geven aan de individuele staten. Dat laatste verhaal deed het in het bijzonder goed bij de nieuwe staten, want de uitbreiding richting het westen was nog altijd in volle gang; in 1800 telde het land pas zestien staten. Een ander punt van discussie waren de zogenaamde *Alien and Sedition Acts* van 1798. Met deze vier wetten zorgden de Federalisten ervoor dat het voor een immigrant moeilijker werd Amerikaans burger te worden en kreeg de president macht 'niet-burgers' het land uit te sturen als ze als gevaarlijk werden bestempeld of simpelweg uit een 'vijandelijk' land kwamen, wat in deze periode dus neerkwam op Frankrijk. Daarnaast werd het mogelijk kritische beweringen over de federale regering te bestraffen, waarmee ook het spel voor de media riskanter werd. Toch zorgden de maatregelen er niet voor dat de kritiek verstomde. Een denkfout die ook vandaag de dag nog vaak gemaakt wordt, is dat het bij verkiezingen alleen maar zou gaan om de inhoud. Misschien nog wel belangrijker dan de inhoudelijke thema's was – en is – de vraag wie er over de beste eigenschappen beschikte om een goede president te kunnen zijn. Tussen ideeën en de praktijk zit veel ruimte en hoe de werkelijkheid wordt vormgegeven hangt mede af van persoonlijke karaktereigenschappen. In de Verenigde Staten waren de politieke kopstukken zich daar al vroeg van bewust, en dus draaide het in de campagnevoering al aan het einde van de achttiende eeuw om het in twijfel trekken van de integriteit van politieke tegenstanders.

FLAGRANTE DWAAS

Als we de platheid in de aanloop naar de komende verkiezingen vergelijken met de manier waarop er ruim tweehonderd jaar geleden gesneerd werd, dan lijkt Donald Trump bijna een keurige man. Destijds was het gebruikelijk het persoonlijke netwerk te mobiliseren om aan iets wat leek op campagnevoering te doen, maar vanaf de verkiezingen in 1800 kwam er door de grote verschillen tussen de partijen een heuse presidentiële campagne op gang. Hierbij was er voor het eerst een cruciale rol voor de media weggelegd. In het kamp van Jefferson zat James Callender, een van de belangrijkste en meest controversiële mediamensen in de persstrijd tussen de Federalisten en de Democratisch-Republikeinen. In zijn krant, *The Richmond Explorer*, verschenen diverse artikelen

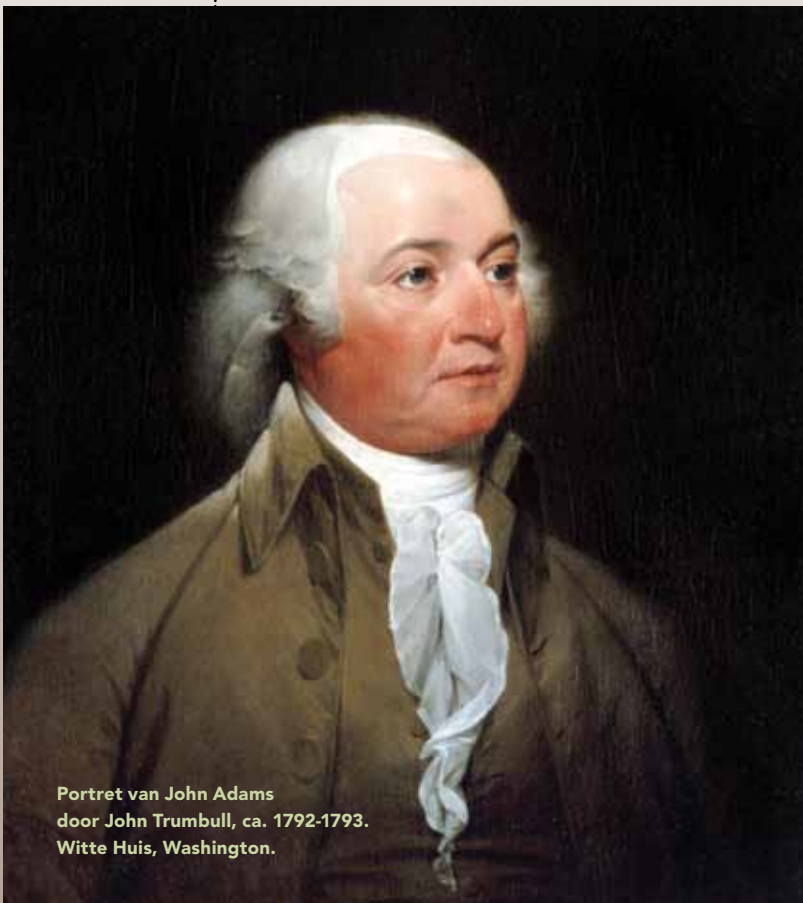
Portret van Alexander Hamilton
door John Trumbull, 1806. Washington University Law School.

als propaganda voor de Democratisch-Republikeinse Partij. Dat Callender niet bang was een harde toon aan te slaan bleek wel uit het feit dat hij John Adams – een jaar na de verkiezingen – bestempelde als iemand met 'een vreemde mengeling van onwetendheid en wildheid, van bedrog en wildheid, een afschuwelijk hermafroditisch karakter, die zowel de kracht en stevigheid van een man mist als de vriendelijkheid en de gevoeligheid van een man'. Tijdens de campagne in 1800 zette hij Adams weg als 'een grote hypocriet' en 'een van de meest flagrante dwazen op het continent'. Zijn pamflet *The Prospect Before Us*, een andere regelrechte aanval op de Federalistische Partij, zorgde voor de nodige opschudding. Adams werd neergezet als 'professionele aristocraat', waarmee het pro-Britse sentiment benadrukt werd. Daarnaast werd de Federalistische Partij beschuldigd van politieke corruptie. Het kwam Callender op vervolging te staan. Adams liet zich overigens ook niet onbetuigd. Zo werd Jefferson door het 'campagneteam' van Adams neergezet als 'een gemene, laaghartige man, de zoon van een halfbloed indiaan, verwekt door een mulat uit Virginia'. Iemand die bovendien goddeloos zou zijn, waardoor zijn verkiezing mogelijk zou leiden tot moord, roof, verkrachting, overspel, incest en andere verwerpelijke praktijken. Zo was er over en weer sprake van een toon die zelfs anno 2016 niet geaccepteerd zou worden. Jefferson schreef op 26 mei 1800 aan een vriend over de campagnevoering van de Federalisten het volgende: '(...) Het is zo onmogelijk geweest alle leugens te weerleggen dat ik besloten heb er geen ►

meer tegen te spreken; want als ik me zou bezighouden me tegen een leugen te verweren, dan zouden er twintig nieuwe worden gepubliceerd.' Adams zou hetzelfde gezegd kunnen hebben over de manier waarop hij door de kring rond Jefferson in de media werd neergezet. Het toont aan dat het ongefundeerde moddergooien ook in 1800 al een enorme rol speelde in de campagnevoering. Zo was er vanaf dat moment bij vrijwel iedereen het besef dat een serieuze politieke partij niet zonder de steun van een krant kon. Voortaan was de eerste stap van elke kandidaat dan ook het opzetten van nieuwe kranten of het aanhalen van de banden met bestaande kranten. Jefferson had dat met glans gedaan, en daarvan zou hij uiteindelijk de vruchten plukken.

DE VERKIEZINGEN

De vierde Amerikaanse presidentsverkiezingen vonden plaats tussen 31 oktober en 3 december. De reden voor deze lange verkiezingsperiode was het feit dat elke staat zelf kon bepalen wanneer het de gang naar de stembus organiseerde. Nadat alle uitslagen van de – toen nog – zestien staten verzameld waren, bleek dat de Democratisch-Republikeinse Partij meer stemmen had gekregen dan de Federalistische Partij. *So far, so good*. Maar nu kwam de volgende stap: de stemming in het kiescollege.

Portret van John Adams
door John Trumbull, ca. 1792-1793.
Witte Huis, Washington.

Om ervoor te zorgen dat Adams een stem meer zou hebben dan zijn *running mate* Pinckney, gaven de kiesmannen van de Federalisten één stem weg aan een ander, John Jay. De Democratisch-Republikeinse kiesmannen verzuimden hetzelfde te doen. Jefferson en zijn *running mate* Burr kregen daardoor evenveel stemmen en werden ineens rivalen voor het presidentschap. Het Huis van Afgevaardigden moest een oordeel vellen. En dat bleek nog behoorlijk lastig. Bij de eerste vijfender-tig stemronden haalde geen van beide kandidaten de benodigde meerderheid. Het was vervolgens Hamilton die zich hard maakte voor Jefferson als minst 'gevaarlijke' van de twee. Dankzij die 'steun' was er in de zesendertigste ronde eindelijk een meerderheid voor Jefferson die daarmee president werd, met Burr als vicepresident. Het was de eerste keer na het invoeren van de verkiezingen dat de macht overging naar een andere politieke partij. Vandaar dat er wel gesproken wordt over de 'Amerikaanse revolutie van 1800'.

Wat waren de beweegredenen van Hamilton om zich voor Jefferson uit te spreken en niet voor Burr? Als een van de belangrijkste mannen van de Federalistische Partij en voormalig minister van Financiën kende Hamilton iedereen goed. Zo ook Burr, die hij zag als een schurk die alles overhad voor persoonlijk gewin. En al was Hamilton het totaal niet eens met zijn ideeën, Jefferson was wel een van de Founding Fathers en had veel ervaring. Hij geloofde net als Hamilton in het 'Amerikaanse experiment' en nam in vergelijking met Burr vaker rationele beslissingen zonder de drang zichzelf te laten gelden. Dat was uiteindelijk de belangrijkste reden voor Hamilton om toch voor Jefferson te gaan, waarmee hij de verkiezingen een beslissende wending gaf. Een keuze die vooral gekleurd was door persoonlijke sentimenten en minder door de inhoud. Iets wat weer volledig in de lijn lag van de campagnevoering in de kranten.

DUEL

Op 11 juli 1804 kreeg Burr de kans wraak te nemen op Hamilton in Weehawken in New Jersey, vlak nadat Hamilton zich opnieuw kritisch had uitgelaten over Burr. Als in een heus Hollywood-scenario daagde Burr Hamilton vervolgens uit tot een duel met een pistool. Daar ontstond de nodige ophef over; in de Verenigde Staten probeerde men deze praktijk net uit te bannen door hem wettelijk strafbaar te maken. In veel van de duels in die tijd werd er door beide deelnemers naar de grond of in de lucht geschoten. Zo konden ze dapper overkomen, zonder elkaar te doden. Bij Burr en Hamilton liep het anders af. Over de reden bestaat tot op de

IN DE KLAS

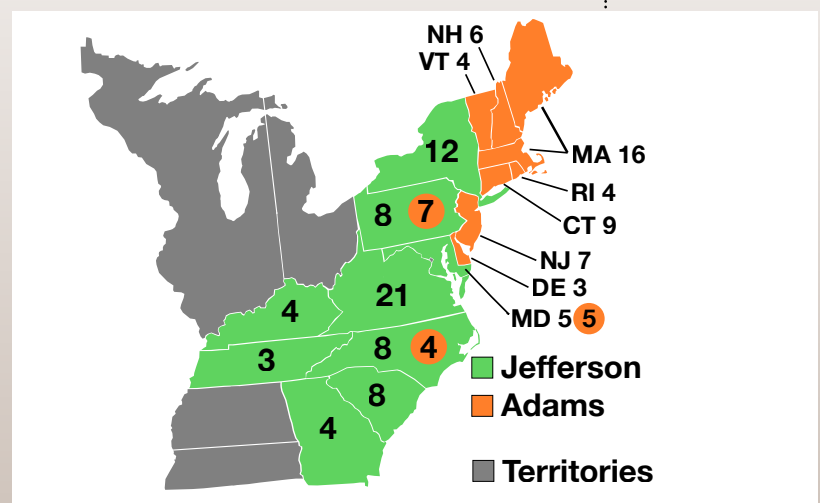
Wie het verhaal van de verkiezingen van 1800 leest en de huidige campagnes van Trump en Clinton enigszins gevolgd heeft, zal zich verbazen over de gelijkenissen. De rol van de media en de pogingen politieke tegenstanders zwart te maken speelden in beide periodes een cruciale rol, terwijl de inhoud minder prominent naar voren komt. Het zou leuk zijn in de klas brieven van Hamilton en Jefferson of artikelen van Callender te vergelijken met de toespraken en de berichtgeving van nu in de VS. Laat leerlingen eens een campagne bedenken voor Trump zonder persoonlijke aantijgingen. Hoe moeilijk wordt het dan de gemiddelde burger te bereiken? En waarom zijn persoonlijke aanvallen zo krachtig en lastig uit te roeien? Een mooie uitdaging. Maar laat de klas ook eens kijken naar de campagnes in Nederland. Wat zijn de grootste overeenkomsten en verschillen?

Over een paar dagen weten we wie de vijfenveertigste president van de Verenigde Staten wordt. Er zullen nog vele verkiezingen volgen waarbij tegenstanders elkaars integriteit in twijfel trekken. Laten we hopen dat de persoonlijke gevolgen minder dramatisch zijn dan bij de verkiezingen van 1800. ■

Links: Donald Trump.
Foto: Gage Skidmore.
Hieronder: De uitslag van de verkiezingen in 1800.
Kaart door Andy Hogan.

dag van vandaag geen consensus. Feit is dat Hamilton bij het duel dodelijk gewond raakte, en dat dit veroorzaakt werd door een kogel uit het pistool van Burr. Historici steggelen nog over de vraag of het een bewust schot betrof of dat het een uiterst slechte poging was de tegenstander te missen. Hamilton, die tien keer eerder in een duel had gestaan waarin niet op elkaar geschoten werd, vuurde in de lucht. Iets wat hij van tevoren zou hebben aangekondigd, al wist Burr daar niets van. De vraag blijft wie van de twee als eerste schoot.

Niet alleen Hamilton en Burr konden het slecht met elkaar vinden. Na de verkiezingen van 1800 verzuurde de relatie tussen mediaman James Callender en Thomas Jefferson. Callender moest vlak voor de verkiezingen voor negen maanden de gevangenis in als straf voor zijn pamflet over John Adams en de Federalisten. Toen hij vrijkwam, was Jefferson inmiddels president, maar deze zou Callender niet de door hem gewenste baan bij de regering bezorgen. Hierop zette Callender in 1802 frontaal de aanval in door de president ervan te betichten een relatie te hebben gehad met diens slavin Sally Hemings. Uit deze affaire zouden bovendien kinderen zijn voortgekomen. Daarnaast onthulde James Callender dat Thomas Jefferson hem geld had gegeven voor zijn media-aanval op John Adams bij de verkiezingen in 1800 en ook grote aantallen pamfletten had opgekocht ter verspreiding. In 1803 werd de omstreden journalist dood aangetroffen in de rivier James. Hij was in een dronken bui in het – ondiepe – water terechtgekomen en verdronken. Zijn politieke rol is echter groot geweest. Ook Jefferson zou de aantijgingen van Callender nooit helemaal te boven komen. Zijn blazoen was blijvend besmet.

GEBRUIKTE BRONNEN

- HORN, J., LEWIS, E.J. en ONUF, P.S., *The Revolution of 1800: Democracy, Race and The New Republic* (Virginia 2002).
- MCCULLOUGH, D., *John Adams* (Londen 2004).
- SHADE, W.G., CAMPBELL, B.C. en COENEN, C.R., eds., *American Presidential Campaigns and Elections* (New York 2003).
- SISSON, D. en HARTMANN T., *The American Revolution of 1800* (San Francisco 2014).
- Founders Online founders.archives.gov.
- Time magazine, *Top 10 Contested Elections, Revolution of 1800*. <http://tiny.cc/K6AV1>.
- The Jefferson Monticello www.monticello.org.
- Mail Online, *Did Jefferson father his slave's son? New study claims dad was actually president's brother*. <http://tiny.cc/K6AV2>.

OEFENEN IN ZELFKENNIS

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

De Tweede Kamerverkiezingen komen eraan. Opnieuw maken we de eeuwigdurende tred van het politieke jachtseizoen mee. Te vergelijken met natuurwetmatigheden. Karrenvrachten met beloften dalen als sneeuwvlokken op het kiezerspubliek neer. 'Cadeautjes voor iedereen' kopte *NRC Handelsblad* ter gelegenheid van Prinsjesdag.

Van opinieleiders en trendwatchers horen we dat voor 15 maart volgend jaar alle electorale energie in rechtse thema's zit: weezin tegen immigratie en identiteitspolitiek. Er is gebrek aan een gedeeld besef van waar Nederland voor staat, zo oordelen politici. D66-leider Pechtold vindt dat we ons moeten optrekken aan landen als Frankrijk en Groot-Brittannië waar kennis van de geschiedenis veel normaler is dan in Nederland. 'Meerdere fractievoorzitters pleiten voor herwaardering van de vaderlandse geschiedenis als bron van identiteit,' lees ik. Huh... zijn dat rechtse thema's? Het is nog niet zo lang geleden dat Jan Marijnissen van de SP pleitte voor een Nationaal Historisch Museum. Een fenomeen dat door een paar megalomane directeuren die voor dit museum aangetrokken waren om zeep geholpen is.

Graag luister ik naar een politicus van tweeduizend jaar geleden. Cicero sprak over de geschiedenis als volgt: 'historia magistra vitae', ofwel: geschiedenis de leermeesteres van het leven. Geschiedenis is daarbij wel een oefening in bescheidenheid. Doordat we zoveel voorbeelden tegenkomen van het gedrag van onze medemensen uit het verleden, leren we onszelf beter kennen. Vanzelf gaat dat nu ook weer niet. We zouden ons de indringende vraag moeten stellen: 'Schuilt er in ons allemaal iets wat kan veroorzaken dat wij ooit medeverantwoordelijk zullen zijn voor misdaden?'

'Er is gebrek aan een gedeeld besef van waar Nederland voor staat, zo oordelen politici'

Hannah Arendt schreef haar nog altijd actuele boek *De banaliteit van het kwaad* naar aanleiding van het Eichmann-proces in 1961. Het behandelt de vraag: Wat is de schuld van het individu en wat van het collectief? Primo Levi schrijft in *De getuigenissen*, dat handelt over zijn ervaringen in Auschwitz: 'Dit boek wil antwoord geven op de dringendste vraag, de vraag die allen die onze verhalen gelezen hebben beklemmt: hoeveel van de concentratiekampwereld is dood en komt niet meer terug, net als de slavernij?' In haar boek *Sterrekin-deren* schrijft Clara Asscher-Pinkhof over een Joods meisje. Met anderen wacht ze in de Amsterdamse Schouwburg op haar wegvoering. Wanneer een Duitse soldaat een kleine, zwaarbeladen Jood een duw geeft om hem tot haast te drijven, schreeuwt ze tegen hem: 'Afblijven!' Wanneer deze 'groene' reus het kind daarop in elkaar wil slaan, 'spreekt ze dat éne woord van een ontgoocheld kind, dat vandaag opgehouden is een kind te zijn: "Ik dacht, dat u een mens was."'

Dames en heren politici, burgers, boeren en buitenlui, besef ook na de verkiezingen, op weg naar 2032, dat het zonder geschiedenis niet gaat. Omdat geschiedenis ons mensenkennis en kennis van andere culturen verschaft. U mag raden wat we zien als we in de spiegel van de geschiedenis kijken! ■

LEIDENS BELEG EN ONTZET

Hoe het lot van Leiden afhing van een aantal sleutelfiguren

Het ontzet van Leiden op 3 oktober 1574 is het beroemdste oorlogssucces uit de Nederlandse geschiedenis. Nog altijd wordt deze gebeurtenis uit de ontstaansgeschiedenis van Nederland uitbundig in Leiden gevierd. De overwinning maakte dat de Opstand tegen 'de koning van Spanje' onder leiding van Willem van Oranje kon worden volgehouden.

De strijd speelde zich af in een tijd van religieuze en politieke spanningen. De bevolking van de Nederlanden was verdeeld. Een deel steunde de calvinistische opstandelingen, onder leiding van Willem van Oranje, uit onvrede met de felle geloofsvervolgingen door de Spaanse koning. Zijn streven was herstel van het adellijk bestuur in de Nederlanden en religieuze

verdraagzaamheid. Anderen bleven trouw aan het katholieke geloof en hun wettige landsheer Filips II. De meerderheid van de bevolking nam een middenpositie in. In navolging van andere Hollandse en Zeeuwse steden sloot het Leidse stadsbestuur zich in juni 1572 aan bij de opstand tegen Spanje. Maar lang niet iedereen koos voor verzet. Nadat Leiden zich in

de zomer van 1572 bij de opstandelingen aansloot, trokken veel inwoners de stad uit. Hun motieven waren divers. Sommigen deden dat uit trouw aan Filips II of uit katholieke geloofsovertuiging. Ook de angst voor oorlogsgeweld en het aanstaande beleg was een drijfveer de stad te verlaten. De huizen en goederen van de vluchtelingen werden geconfisqueerd door het nieuwe regime. Sommige uitgewekenen waren zo regeringsgezin dat ze met de Spanjaarden meevochten of hun strategische informatie verstrekten. Ook probeerden zij hun stadsgenoten tot overgave te verleiden. Maar die maakten hen uit voor lafhartige 'glippers'. ►

Jori Zijlmans is conservator bij Museum De Lakenhal in Leiden.

Uitval op de Boshuyser Schans, doek, anoniem, zeventiende eeuw, collectie Museum De Lakenhal.

In *Kleio* geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Het ontzet van Leiden (1574)*.

De eerste en tweede brief van Louis de Boisot aan Jan van der Does. 1574, collectie Museum De Lakenhal.

HAAGSE JUFFER

De inname van Haarlem in de zomer van 1573 kostte de Spanjaarden achtduizend doden en op 8 oktober 1573 had Alkmaar de Spaanse aanvallen met succes afgeslagen. Hierna veranderde de Spaanse oorlogsstrategie. Eind oktober 1573 kreeg de Spaanse bevelhebber Francisco de Valdés opdracht om Leiden tot overgave te dwingen door insluiting en uithongering, waardoor het verlies aan Spaanse manschappen minimaal zou zijn. Alle wegen en vaarroutes naar Leiden werden met vestingwerken geblokkeerd. Als de hongersnood toesloeg zou overgave vanzelf volgen, dacht Valdés. Maar het stadsbestuur was gewaarschuwd en had proviand ingeslagen. Na vijf maanden vertrokken de Spaanse troepen

richting de Mookerheide, waarvan ze onverrichter zake terugkeerden omdat Oranjes leger al was verslagen. Eind mei omsingelde Valdés Leiden opnieuw. Dit keer was de stad niet voorbereid. Gedurende dit gehele tweede beleg stierven ruim zes- van de vijftienduizend inwoners door honger of ziekte. Vrijbuiters en schutters deden tijdens het beleg geregeld uitvalen om de Spanjaarden schade toe te brengen. Hun heldhaftige bevelhebber Andries Allertsz. sneuvelde in de nacht van 25 mei 1574, toen hij de Spanjaarden

in een hinderlaag probeerde te lokken. Zijn opvolger, de edelman Jan van der Does, had meer succes. In juli 1574 leidde hij een uitval naar de Boshuizerschans waarbij ruim zestig Spanjaarden werden gedood. Daarop werd de stad zo meedogenloos omsingeld dat niemand zich meer buiten de stadsmuren waagde. Dat de stad niet door de Spanjaarden stormenderhand werd ingenomen zou te danken zijn aan de Haagse juffer Magdalena Moons, de geliefde van de Spaanse bevelhebber Valdés. Moons had familie in Leiden en beloofde Valdés te trouwen op voorwaarde dat hij de stad niet zou bestormen. Volgens de overlevering was Valdés zo verliefd dat hij toestemde. Na Leidens Ontzet werd Valdés gevangen genomen door zijn gefrustreerde manschappen. Ondanks fel protest bleef hij in Spaanse krijgsdienst. Niet lang na zijn vrijlating huwde hij in Antwerpen Magdalena Moons; hij overleed enkele jaren later.

Pas in september 1574 werd de situatie in de stad werkelijk nijpend. Met verlokkelijke beloftes van vrije aftocht speelde Valdés de burgers tegen elkaar uit. Oproerige burgers en vrijbuiters probeerden het stadsbestuur tot onderhandelingen te dwingen. Herhaaldelijk hing Leidens lot af van een paar sleutelfiguren zoals de doortastende stadssecretaris Jan van Hout, edelman Jan van der Does en burgemeester Pieter Adriaansz van der Werf. Door standvastig optreden wisten zij de gemoederen telkens tot bedaren te brengen.

'DAT DE STAD NIET DOOR DE SPANJAARDEN STORMENDERHAND WERD INGENOMEN ZOU TE DANKEN ZIJN AAN DE HAAGSE JUFFER MAGDALENA MOONS, DE GELIEFDE VAN DE SPAANSE BEVELHEBBER VALDÉS'

DUIVENPOST

Vanuit Rotterdam en Delft organiseerde Willem van Oranje de bevrijding van Leiden. In zijn opdracht werden de rivierdijken langs de Hollandse IJssel en de Maas doorgestoken. Een draconische maatregel; duizenden hectaren land kwamen onder water te staan en de plattelandsbevolking

'MET BEHULP VAN DUIVENPOST MOEDIGDE BOISOT DE LEIDENAREN AAN STAND TE HOUDEN'

moest een veilig onderkomen zoeken. Dankzij deze gewaagde operatie werd de 'onoverwinnelijke' Spaanse legermacht als bij godswonder verslagen. Geluk en toeval speelden bij deze operatie een grote rol, want de kans van slagen was uiterst

klein. Maar de prins van Oranje zette alles op alles omdat hij vreesde dat de val van Leiden het verlies van het hele gebied onder het IJ, het zogenoemde Zuiderkwartier, tot gevolg zou hebben. Daarmee zou de opstand tegen de Spaanse overheersers zo goed als verloren zijn.

Al met al duurde de Geuzentocht langer dan voorzien. Aanvoerder Louis de Boisot moest telkens ad hoc-oplossingen bedenken om de stad te bereiken. Met behulp van duivenpost moedigde hij de Leidenaren aan stand te houden. Dankzij een zuidwesterstorm met zware regenval in de nacht van 2 op 3 oktober stonden de polders hoog genoeg onder water om met de Geuzenvloot Zoeterwoude te bereiken, dat vervolgens werd veroverd. Toen de Spanjaarden in de ochtend van 3 oktober 1574 de schans

bij Lammen ontvluchtten, had Boisot zijn missie volbracht en was Leiden ontzet. Direct na het ontzet stelde Willem van Oranje orde op zaken in de stad en verving hij verschillende leden van het stadsbestuur. ■

VERDER LEZEN

- S. GROENVELD, 'Leiden in de eerste jaren van de Nederlandse Opstand 1566-1574', in: R.C.J. van Maanen en J.W. Marseille (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 1 (Leiden 2002), p. 201-212.
- J. POLLMANN, 'Een "blij-eindend" treurspel', in: H. Amstersfoor, H. Blom, D. Bos en G. van Es (red.) *Belaagd en belegerd* (Amsterdam 2011), p. 118-145.
- T. WIJSENBEEK, *Honger* (Den Haag 2006).
- J.J. WOLTER, *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse opstand 1555-1580* (Amsterdam 1994).
- J. ZIJLMANS, *Leidens Ontzet. Vrijheidsstrijd & Volksfeest* (Leiden 2011).

Het ontzet van Leiden. Wandtapijt door Joost Jansz. Lanckaert, 1587-1588. Museum De Lakenhal.

SPORT ALS PROPAGANDA

De Olympische Spelen van Berlijn

Hitler zag de Olympische Spelen van 1936 als een uitgelezen kans om het nieuwe Duitse Rijk naar buiten toe te promoten. De vraag voor andere landen en voor sporters was: reizen we af naar Berlijn of blijven we thuis?

1 Auke Kok, 1936, *Wij gingen naar Berlijn* (Amsterdam 2016), p. 88.

Hoofdingang van het olympisch stadion in Berlijn. Foto: Fortepan.

In 1934 was Italië gastheer van het WK voetbal en het EK atletiek. In elk stadion hingen portretten van *Il Duce* en paramilitairen zorgden ervoor dat het publiek de juiste nationalistische leuzen riep op het juiste moment. Mussolini zag als eerste Europese staatshoofd in dat propaganda prima ingezet kon worden bij

sportfestijnen. Hij beschouwde internationale wedstrijden als een metafoor voor de strijd tussen landen, waarmee de hele bevolking achter de natie kon staan en naar buiten toe kracht

en schoonheid kon uitstralen.¹ Twee jaar later gebruikte Hitler de Olympische Spelen op eenzelfde wijze om zijn ideologie uit te dragen; sporters stonden voor een dilemma: meedoen of niet?

De zeventienjarige Rie Mastenbroek besloot voor Nederland deel te nemen aan de Spelen van 1936 in Berlijn en won als eerste Europese zwemster de honderd meter vrije slag. Toen zij werd gehuldigd, stond naast haar op het erepodium de Duitse Gisela Arendt. Deze Arendt strekte haar rechterarm schuin omhoog, Mastenbroek stond ernaast met een glimlach op haar gezicht. Aldus werd ze gefotografeerd. Die foto bleef haar vervolgens de rest van haar leven achtervolgen – steeds opnieuw werd haar gevraagd hoe het was om voor Hitler te zwemmen. Het ging

haar echter om de sport, ze was zeventien en wist niets van politiek. In totaal won ze drie gouden en een zilveren medaille. Haar verhaal wordt door Auke Kok uitgebreid beschreven in zijn boek *1936. Wij gingen naar Berlijn*. Ook vertelt Kok uitvoerig over het levensverhaal van sprinter Tinus Osendarp – Mastenbroek en hij waren de succesvolste Nederlandse sporters en hadden allebei een andere achtergrond dan de andere sporters. Hun levens, maar in het bijzonder de races van beide sporters worden prachtig beschreven. De beschrijving van de honderd

meter van Osendarp is zo levendig dat het lijkt alsof je er zelf bij bent. In het boek komen ook de dilemma's waar Nederlandse sporters voor kwamen te staan aan bod. *1936. Wij gingen naar Berlijn* kan prima gebruikt worden bij een les over de opbouw van nazi-Duitsland en het beeld dat Duitsland over zichzelf naar buiten toe wilde neerzetten. ►

Lisa Oskamp is
redacteur van Kleio.

**'MUSSOLINI ZAG INTERNATIONALE WEDSTRIJDEN
ALS EEN METAFOOR VOOR DE STRIJD TUSSEN
LANDEN, WAARMEE DE HELE BEVOLKING ACHTER
DE NATIE KON STAAN EN NAAR BUITEN TOE
KRACHT EN SCHOONHEID KON UITSTRALEN'**

Publiek brengt de
Hitlergroet tijdens
de bekendmaking
van de uitslagen van
het hoogspringen
voor vrouwen. Foto:
Fortepan.

Rie Mastenbroek (midden) won tijdens de Olympische Spelen in Berlijn het goud bij het zwemmen op de honderd meter vrije slag. De huldiging vond plaats op 10 augustus 1936. Rechts van haar Jeannette Campbell uit Argentinië (zilver) en links Gisela Arendt uit Duitsland (brons).

'PET AF!'

Hitler onderwierp de sport geheel aan het centrale gezag. Er werd een *Reichssportführer* benoemd die de sportorganisaties moest gelijkschakelen. In een handboek over sport voor Duitse verenigingen konden de leden lezen dat er voor Joden geen plaats meer was op sportterreinen, omdat er 'meer dreiging van ze uitgaat dan van cholera, pest en syfilis'. 'Vieze Joden en negers' konden volgens dit boek beter niet door Duitsland reizen om het tegen Duitse sporters op te nemen.

Vervolgens werd het voor Joden verboden lid te zijn van sportverenigingen. Het isoleren en uitsluiten van Joodse sporters was ook in het buitenland bekend. Sommige landen overwogen daarom uit principe niet naar Berlijn af te reizen. Het Internationaal Olympisch Comité bracht dit ter sprake tijdens een vergadering in juni 1933. De Duitsers lieten daar weten dat ze het Olympisch Handvest zouden naleven en dat Joden gewoon konden meedoen. Vervolgens ontstond in veel landen een discussie over de vraag of de nazi's wel te vertrouwen waren. De leden van de Olympische Comités uit Frankrijk, Engeland en Amerika gingen pas akkoord na diverse inspecties, rapportages en ontmoetingen met Duitse functionarissen.²

'ATLETE TOLLIE SCHUURMAN:

"IK LOOP NIET VOOR HITLER EN ZIJN TRAWANTEN"

Het Nederlandse NOC ging vrij snel akkoord, omdat de *Reichssportführer* in een brief aan Nederland liet weten dat het gastland zich niet zou bemoeien met de selectie van atleten. Dit betekende dat Joodse sporters mochten uitkomen voor Nederland. Het NOC besloot daarop

dat Nederland zou deelnemen aan de Spelen in Berlijn. De sportbonden zelf konden echter tot een ander besluit komen. Zo besloot de Nederlandse Krachtsport Bond na het houden van een referendum dat ze niet mee zouden doen aan de Spelen. Veel gewichtheffers en worstelaars hadden namelijk een Joodse achtergrond. Ook het Koninklijk Nederlandsch Gymnastiek Verbond, waar de turners onder vielen, vroeg zijn leden wat te doen en daar werd het antwoord tevens 'nee'. Bij de Nederlandse Boksbond werd dezelfde discussie gevoerd, maar daar besloot het bestuur toch te gaan. De Amsterdamse bokser Ben Bril weigerde echter deel te nemen en zo waren er nog een paar Nederlandse sporters die zelf

besloten niet mee te doen. Er werd echter veel belang gehecht aan de Spelen, patriotisme en volgzzaamheid. De Atletiekbond liet daarom de buitenwereld weten dat de atleten moesten afzeggen wegens blessures en vormverlies. Over de werkelijke redenen – verwoordt door atlete Tollie Schuurman: 'Ik loop niet voor Hitler en zijn trawanten' – zweeg de bond.³ Uiteindelijk vertrokken de meeste Nederlandse sporters wel naar Berlijn. Chef de mission van de ploeg was Karel Lotsy. Hij moest alles rondom de sporters op de Spelen in goede banen leiden. Een eerste vraagstuk voor hem was de presentatie van het Nederlandse team bij de opening van de Spelen. Moest Nederland de Hitlergroet brengen? Hitler

² Ibidem, p. 24-28.

³ Ibid., p. 28-43.

werd zelf met gejuich ontvangen. 'Heil Hitler' klonk door het hele stadion. 'Das Deutschlandlied' werd gespeeld en daarna het 'Horst Wessellied'. Toen Nederland binnenkwam, riep Lotsy zoals afgesproken de tussenoplossing 'pet af!', waarna alle Nederlandse sporters hun petjes en hoeden afnamen. De Hitlergroet werd niet gebracht. Sommige landen keken collectief naar rechts. Maar bevriende landen als Italië en Oostenrijk brachten de Hitlergroet wel. De Nederlandse sporters stonden op het middenterrein toen de Duitsers strak georganiseerd binnenkwamen. Ze hieven hun rechterarm richting Hitler, waarna deze hetzelfde deed net als duizenden Duitsers in het stadion. Sommige Nederlanders graptten erover: 'Ze voelen weer eens of het regent.' Maar speerwerper Van der Poll vroeg zich vertwijfeld af waar al die eendracht toch vandaan kwam: 'Waarom doen die mensen zo hysterisch?'²⁴

DIKKE BIEFSTUKKEN

De *Volkskrant* plaatste op de dag van de officiële opening in het hoofdredactioneel commentaar een kritische kanttekening bij de spelen: 'De Berlijnsche Olympiade is een sportfeest zonder weerga waarbij echter het sportieve gedeelte voor de nationaalsocialistische inrichters slechts bijzaak is. Hoofdzak is het politieke gedeelte: Duitsland wil de wereld tonen hoe vredig en goed het is onder het nationaalsocialistische bewind.'²⁵ De Duitsers leken hier aardig in te slagen. Berlijn was schoon, er reden nieuwe auto's rond en de winkels waren goed gevuld. Het olympisch dorp bestond uit bungalows, kunstmatige meren, beekjes en heuvels en had de vorm van het Duitse Rijk. Paden verwezen naar Duitse streken en de bungalows hadden de namen

van Duitse steden. Sporters werden uitermate serieus genomen. Zo kwam Hermann Göring langs in het olympisch dorp. Hij vroeg de kok of alles naar wens was. Een Nederlander merkte op dat de biefstukjes wel wat aan de dunne kant waren. Daarna kregen de Nederlandse wielrenners alleen nog dikke biefstukken op hun bord.⁶

De nazi's deden het ook voorkomen alsof Joden in Duitsland niets te vrezen hadden. Alle bordjes 'Voor Joden Verboden' waren verwijderd, het anti-semitische blad *Der Stürmer* was nauwelijks nog te koop, terwijl boeken die tijdens de boekverbranding van mei 1933 waren verbrand nu zelfs in de etalage lagen. Het burgerschap van de schrijver Thomas Mann werd verlengd tot na de Spelen, 'ontaarde kunst' werd overal tentoongesteld en door heel Berlijn klonk jazz – door de nazi's normaal gesproken beschouwd als 'negermuziek'.

De half-Joodse Helene Mayer studeerde in Los Angeles, maar werd door de nazi's gevraagd haar geboorteland op de Spelen te vertegenwoordigen. Diverse

Joods-Amerikaanse atleten vonden dit geen goed idee, omdat andere Duitse Joden op alle mogelijke manieren waren tegengewerkt zich te kwalificeren. Mayer ging toch en bracht zelfs de Hitlergroet toen ze tweede werd bij het florettschermen. Het hele podium op dit onderdeel was trouwens voor niet-ariërs. Veel nazi's ergerden zich eraan, maar het voordeel was dat de hele wereld kon zien dat er in Duitsland geen bevolkingsgroepen werden buitengesloten.⁷

'HET OLYMPISCH DORP BESTOND UIT BUNGALOWS, KUNSTMATIGE MEREN, BEEKJES EN HEUVELS EN HAD DE VORM VAN HET DUITSE RIJK'

Ondanks deze ogenschijnlijke vredelievende maatregelen bleek er geen mistverstand te zijn over waar Duitsland voor stond. Zo werden de nummers één en twee van het koningsnummer van de Spelen, de honderd meter sprint, door de Duitse kranten zo veel mogelijk genegeerd. Het betroffen de zwarte Amerikanen Owens en Metcalfe. De Nederlander Tinus Osendarp won brons. Osendarp was volgens de

- 4 Ibid., p. 114-115.
- 5 Ibid., p. 108-109.
- 6 Ibid., p. 100-103.
- 7 Ibid., p. 162-164.

Kaart van het olympisch dorp in 1936. De bungalows hadden namen van Duitse steden.

Het olympisch dorp in Berlijn is verlaten en verlaten, maar nog steeds te bezoeken. Mooie foto's en informatie zijn te vinden op berlijn-blog.nl/olympisches-dorf.

Duitse kranten *der beste europäischen Sprinter*. Sterker nog, de avondkranten riepen dat *den Holländer zelfs der schnellste Weisse der Welt* was. De *Telegraaf* schreef dat 'twee negers en een blonde Hollander' het erepodium beklommen. Toen Osendarp ook bij de tweehonderd meter sprint brons behaalde, verwoordden de Nederlandse media het vrijwel net zoals de Duitse media. Osendarp werd in de deftige kranten 'de snelste van Europa' genoemd en in de volkse kranten 'de snelste blanke ter wereld'.⁸

IN DE LES

Behandelt u de gelijkschakeling in uw lessen, dan is Koks boek prima bruikbaar om te illustreren hoe dit in zijn werk ging op sportgebied. Veel leerlingen doen aan sport en door met de leerlingen de afwegingen van de sporters te bespreken op basis van de kennis waarover men toen beschikte, is het onderwerp

dichter bij de leefwereld van leerlingen te brengen. Het thema 'propaganda' kan met behulp van de Olympische Spelen van 1936 verder uitgewerkt worden. Als er tijd is voor een heel project trekt u de lijn door naar het heden. Leerlingen onderzoeken dan welke vragen er speelden bij de Olympische Spelen van 1956 in Melbourne (Suezcrisis, neerslaan Hongaarse Opstand), van 1968 in Mexico-Stad (bloedbad onder studenten), van 1972 in München (gijzeling Israëlische ploeg), van 1980 in Moskou (Russische inval in Afghanistan), van 2008 in Beijing (mensenrechten) en van 2014 in Sotsji ('homopropaganda' per wet verboden). Wat was er precies aan de hand? Welke beslissingen namen sporters en op basis waarvan? De leerlingen zoeken dit uit en vervolgens presenteren ze hun bevindingen aan de klas. Na de bespreking kan er gezamenlijk ingegaan worden op de

toekomst. Het WK voetbal wordt in 2018 georganiseerd door Rusland en in 2022 door Qatar, twee landen waar het met de mensenrechten niet zo nauw wordt genomen. Moeten 'wij' daar wel naartoe? ■

1936. WIJ GINGEN NAAR BERLIJN. Auke Kok (Thomas Rap, Amsterdam 2016), € 19,99

⁸ Ibid., p. 137.

3^e NATIONAAL GESCHIEDENIS- ONDERWIJSCONGRES

**BURGERSCHAPSVORMING, ACTUEEL EN RELEVANT
DOOR HET GESCHIEDENISONDERWIJS**

DATUM: 10 maart 2017

PLAATS: In de oude zaal van de Tweede
Kamer in Den Haag

**Volgens sommigen is burgerschap
de kern en het doel van alle goed
geschiedenisonderwijs. Klopt dit?**

Op het congres gaat het over de bijdrage
van het vak geschiedenis aan burgerschaps-
vorming in het onderwijs. Twee vragen lopen
als leidraad door de hoofdlezingen en alle
workshops heen.

- Hoe verhoudt geschiedenisonderwijs
zich tot burgerschap?
- Hoe pak je burgerschap in de les aan?

OCHTENDPROGRAMMA

Twee hoofdlezingen:

- Burgerschap is de kern van goed onderwijs en burgerschap
als actief onderwijsdoel - **Siep Stuurman**.
- Naar een nieuwe leerlijn burgerschap en staatsinrichting binnen het vak
geschiedenis in het primair en voortgezet onderwijs – **Jan Drentje**.

Na de hoofdlezingen is er een paneldiscussie waaraan naast deskundigen
ook de zaal meedoet.

MIDDAGPROGRAMMA

Na de lunch zijn er in het gebouw van ProDemos 10 prikkelende workshops
waarin het hoofdthema uitgewerkt wordt.

Opnieuw wordt de Kleio Klasseprijs uitgereikt voor het beste historische boek
van 2017. Tijdens de borrel is er een spannende en onderhoudende sketch
met een bekende Nederlander.

STEPHEN SCULLY UIT DE VERENIGDE STATEN

In de Verenigde Staten bepaalt de staat waar je woont wat er in je geschiedenislessen aan bod moet komen. Zo kunnen er regionale verschillen ontstaan binnen één land. In het interview met Stephen Scully valt ook op dat 'wereldgeschiedenis' het favoriete onderwerp is van zijn leerlingen.

Hoe wordt geschiedenis onderwezen in andere landen? Kleio-redacteur **Lisa Oskamp** gaat op onderzoek en bevraagt collega's over de hele wereld.

NAME, AGE, TEACHING
EXPERIENCE?

Stephen Scully, 47,
16 years at the high school
level (grades 9-12).

WHICH SUBJECT IS THE FAVOURITE
SUBJECT TO A LOT OF STUDENTS?
World History.

HOW MANY STUDENTS DOES AN
AVERAGE CLASS HAVE?
20.

WHAT IS THE AVERAGE SALARY OF
A FORTY-YEAR-OLD TEACHER WHO
WORKS FULL-TIME?

*It depends on the district one
teaches in and can range from
40,000 to 60,000 American dol-
lars per year. Salaries vary wildly
across the United States. The
northeast states where I teach
tend to be on the high end of
that spectrum.*

HOW MANY HOURS DO YOU
TEACH WHEN YOU WORK
FULL-TIME?

*50 hours/week: 25 lessons and 25
hours for preparation of the les-
sons and to go over the exams.*

DO YOU USE ICT-APPLICATIONS?
IN WHAT WAY?

*I use a variety of technologies in
the classroom from review games
to projection of images, graphs,
videos and Google Classroom
to provide curriculum-related
materials to students.*

Stephen Scully's
classroom.

of 1692 but when you realize why it was written and the time period it was written in, it will raise your conscientiousness and enlighten your thinking about the nature of human beings.

DO YOU HAVE A NATIONAL CURRICULUM?

We have state frameworks that we follow.

COULD YOU DESCRIBE AN AVERAGE HISTORY LESSON?

An average lesson would include a brief review of the previous day's lesson (10 minutes) followed by the introduction of new material (25 minutes) and then the application of that new material (15 minutes) in a variety of methods that would serve to help students own the new material.

WHICH SUBJECT IS YOUR FAVOURITE SUBJECT TO EXPLAIN IN A LESSON? WHY?

Ideology and its application to the history curriculum. Once students understand the basics of liberal versus conservative thought, they can apply that understanding in every historical unit they study.

GIVE YOUR OWN OPINION ON THE IMPORTANCE OF THE COURSE HISTORY?

It is the most important subject because students come to understand what human beings are capable of.

WHICH TRAINING IS REQUIRED TO BECOME A HISTORY TEACHER?

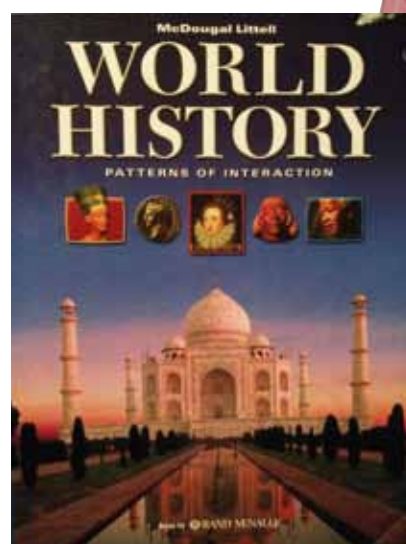
Master's degree from college.

IF WE WANT TO LEARN SOMETHING ABOUT THE HISTORY OF YOUR COUNTRY, WHICH BOOK WOULD YOU RECOMMEND?

The Crucible. Because it is seemingly about the Salem Witch Trials

WHAT IS THE CONTENT OF THE HISTORY CURRICULUM IN YOUR COUNTRY?

Students typically take World History I in 8th grade that goes up to the Enlightenment, World History II in 9th grade that goes

from 1789 to the present, US History I in 10th grade that covers colonialism through the US Civil War and US History II in 11th grade which covers from 1865 to the present.

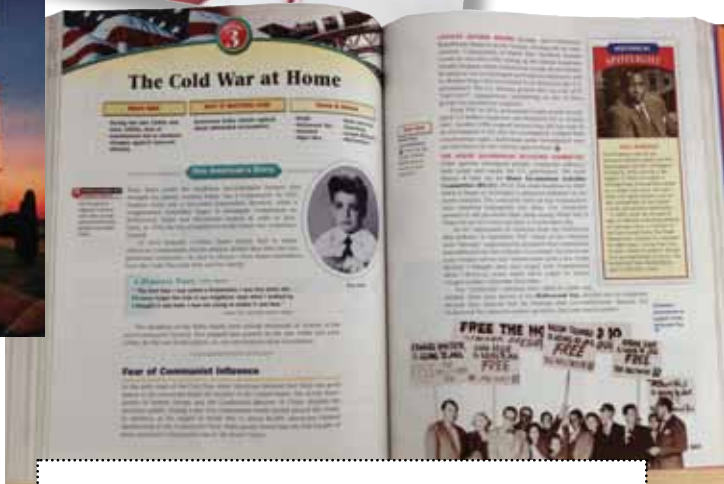
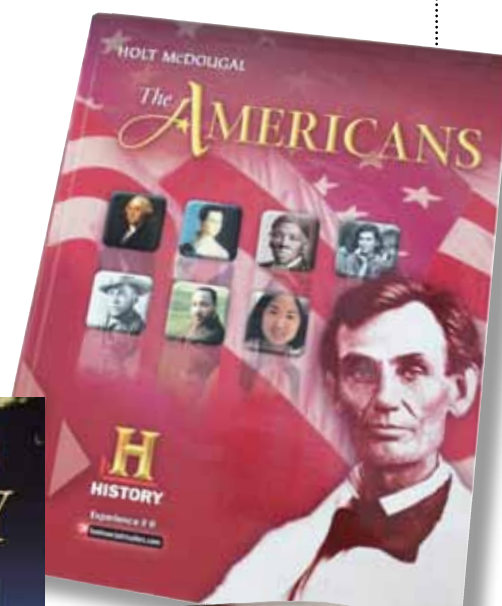
ARE YOU FREE TO CHOOSE THE SUBJECTS THAT YOU WANT TO TEACH OR IS THERE ANY INVOLVEMENT OF THE (NATIONAL) GOVERNMENT?

We are not free to teach what we want. The state government as well as the local school board that employs us as teachers typically decide that.

IS THERE A SUBJECT WHICH IS CONSIDERED CONTROVERSIAL TO TEACH IN YOUR COUNTRY?

Not really but it depends on how subjects are taught. Religion and politics are two subjects that can go wrong for an educator if they incorporate bias in their lesson.

Below: American textbooks.

DO YOU HAVE AN IDEA FOR A NICE HISTORY LESSON?

I just implemented the following lesson for the first time this year. It involved having students receive a series of telegrams in groups without knowing who wrote them. The telegrams were the actual telegrams shared between Kaiser Wilhelm and Czar Nicholas on the eve of WWI. Students had to figure out who wrote them based on the content of the telegram. They loved this activity because it was a problem-solving exercise and they were on task for the entire period. I became the facilitator instead of the teacher. ■

OVER FACT FREE ZAKEN ROND EN DE ERFENIS VAN OBAMA

Jan van Oudheusden en de Amerikaanse presidentsverkiezingen

Jan van Oudheusden was jarenlang hoofdredacteur van *Kleio* en gaf les aan het Dr. Mollercollege in Waalwijk. Daarnaast schreef hij verschillende delen van de historische 'notendop'-reeks. In het zicht van de Amerikaanse presidentsverkiezingen verscheen onlangs een geactualiseerde editie van *Amerika. Een kleine geschiedenis*.

Daan Schuijt is redacteur van *Kleio*.

Rechts: Jan van Oudheusden. Onder: Duizenden belangstellenden zijn bijeen voor een vergadering van het *America First Committee* in Chicago. Belangrijkste supporter was de beroemde piloot Charles Lindbergh.

Van Oudheusden: '2016 is tot nu toe een druk schrijffjaar. Van drie "kleine geschiedenissen" verschijnen er nieuwe uitgaves. Die over Amerika, het Midden-Oosten en over de Wereldgeschiedenis (zie kader, red.). Maar ik heb ook een bijzonder project met mijn vader gedaan. Hij is van 1916, werd dit jaar honderd en is nog altijd goed van lijf en leden. Hij is een geboren en getogen Waalwijker en heeft het grootste deel van de twintigste eeuw bewust meegemaakt. Ik heb hem begeleid bij het maken van een boek over zijn leven. Van zijn vader moest hij op zijn veertiende gaan werken, precies in de crisistijd en kort daarna tijdens de oorlog. Hij is opgeklommen en heeft zestig jaar als journalist voor het *Brabants Dagblad* gewerkt. Ik heb hem voor het boek meerdere keren geïnterviewd en meegeholpen met de opmaak en dergelijke. Het werd hier in Waalwijk een groot succes.'

FACT FREE

De nieuwste druk van *Amerika. Een kleine geschiedenis* is bijgewerkt tot en met de voorverkiezingen van de presidentsverkiezingen van dit jaar. Van Oudheusden volgt de campagne op de voet. 'Het is natuurlijk een zeer opmerkelijke campagne. Ik vind de felheid, de hardheid ongekend. In dit opzicht

is deze niet met andere campagnes te vergelijken. Ik denk dat de Tea Party daar toch veel mee te maken heeft. Zij begonnen destijds met kwalificaties als "Obama is een kannibaal, hij hoort thuis in Afrika" en verspreidden het gerucht dat Obama opdracht had gegeven *death panels* te formeren om euthanasie te plegen op zeer oude bejaarden. Obama was daarmee een Hitler of Stalin. Dat *fact free* rondbazuinen van allerlei zaken, dat is natuurlijk wat Trump ook doet. De snelheid en het bereik die de social media hebben, maken dat dit soort praatjes een eigen leven gaan leiden.

Een van de kenmerken van het zogenaamde Trumpisme is dat de media slechts een beperkte waarheid weergeven. Networks als NBC en CNN – dat zijn oostkustintellectuelen. Niet voor niets heeft Trump Steve Bannon gekozen als zijn ultraconservatieve en zeer rechtse assistent. Bannon was topman bij Breitbart News dat in 2007 werd opgericht en door critici als seksistisch, racistisch en xenofob wordt weggezet. Volgens dit soort networks bestaat er ook een andere werkelijkheid, zoals die voor de arbeiders in het zuiden en noorden. Die worden vergeten als het over globalisering gaat. Die groep wil een protectionistische, nationalistische leider.

BAZUINEN

Denk hierbij aan de roman *Het complot tegen Amerika* van Philip Roth uit 2004. Voormalig vliegpionier Charles Lindbergh wint daarin de verkiezingen in 1940 van Roosevelt. Nu is Lindbergh in werkelijkheid nooit presidentskandidaat geweest, maar hij was eind jaren dertig wel de *spokesman* van het America First Committee. Die organisatie hing heel erg aan de Monroe-doctrine uit de negentiende eeuw. Lindbergh stond een neutraliteitspact met Duitsland voor, in plaats van steun aan de geallieerden. Zijn toespraken waren zeer nationalistisch, antisemitisch en anticommu-nistisch van toon.

Trump's uitspraken maken hem – zeker met Clinton als tegenstander – erg geliefd in extreemrechtse kringen. David Duke, de voormalig *imperial wizard* van de Ku Klux Klan, vergeleek Trump met Hitler naar aanleiding van zijn plannen moslims te deporteren en die muur langs de grens met Mexico te bouwen. Het was als een compliment bedoeld. Overigens lijken alle bronnen er toch wel op te wijzen dat de vader van Trump, Fred Trump, lid van de Ku Klux Klan is geweest. In de jaren twintig en dertig bouwde hij sociale woningbouw in onder meer Brooklyn en weigerde principieel aan zwarten te verhuren.'

BUITENSTAANDER

'Trump heeft het stelselmatig over *crooked* Hil-lary. Maar toen hij voor de derde keer trouwde, in 2005, waren de Clintons eregast op de bruiloft. Zij

komen uit dezelfde New Yorkse *upper class circles*. Trump heeft het ook geprobeerd bij de Democra-tische Partij, maar kwam er niet binnen. Ook bij Ross Perot lukte het niet. Pas sinds 2012 afficheert hij zich als Republikein. Als buitenstaander kun je hem wel vergelijken met George Wallace en Theo-dore Roosevelt.

In 1968 stelde de afvallige Democraat George Wal-lace zich namens de American Independent Party kandidaat voor het presidentschap. Hij was de gouverneur van Alabama en was sterk voorstander van de rassensegregatie in het Zuiden, ook legde hij veel nadruk op *law and order*. Het Democratische establishment wilde echter niets van hem weten en daarom splitste hij zich af. Zijn aanhang had hij vooral onder blanke mannen in de landelijke, ►

Boven: Donald Trump met zijn vader Fred bij de Wollman Rink ijsbaan in Central Park. Deze ijsbaan is met geld van Donald Trump opgeknapt. Nu prijkt groot zijn naam op de muur. Onder: De Clintons waren in 2005 te gast op de bruiloft van Donald en Melania Trump.

Boven: Presidentskandidaat Bernie Sanders tijdens een bijeenkomst in Phoenix, Arizona. Foto: Gage Skidmore. Rechtsonder: Clinton is niet de eerste vrouw die meedoet aan de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Sarah Palin en Geraldine Ferraro waren eerder al *running mates*. Palin van de Republikein John McCain in 2008, Ferraro van de Democratische kandidaat in 1984, Walter Mondale.

zuidelijke staten en in de industriesteden in het noorden. Hoewel niemand er echt van uitging dat hij president zou worden, was de kans reëel dat hij als *power broker* concessies van de Democratische kandidaat los kon krijgen.

Ook met Theodore Roosevelt zijn er gelijkenissen. Evenals Trump afkomstig uit een rijke familie, als oorlogsheld inspelend op nationalistische gevoelens en relatief onafhankelijk van de Republikeinse partijtop. In 1901 werd hij nogal plots president na de moord op William McKinley. Na zijn tweede termijn nam hij afstand en in 1912 wilde hij zich opnieuw kandidaat stellen voor de Republikeinen. Zij kozen echter voor zittend president Taft. Roosevelt richtte daarop zijn eigen partij op en werd daarmee prompt tweede achter de Democraat Wilson.'

GRAAIERS VAN WALL STREET

'Dat Sanders zo lang tegenwicht aan Clinton zou bieden, had niemand gedacht. Hij begon de voorverkiezingen door zich voor socialistisch Democraat uit te geven. Meestal is het wel over als je jezelf in de Amerikaanse politiek als socialist presenteert, maar zijn tirades tegen de graaiers van Wall Street vielen in goede aarde. Hij sprak oud-Occupy'ers aan, maar ook blanke arbeiders die zich niet vertegenwoordigd voelden. Sanders is geen volbloed Democraat, in die zin dat hij als onafhankelijke senator voor de staat Vermont in de senaat kwam en meestal met de Democraten mee stemde. Ook was hij fel gekant tegen de Irak-oorlog. Je zou zijn opkomst kunnen vergelijken met die van Eugene McCarthy in 1968. Dat was een wat oudere Democratische senator die weigerde president Johnson te steunen in voortzetting van de Vietnamoorlog. Hij was vastbesloten Johnson bij de voorverkiezingen in de staat New

Hampshire te verslaan, wat hem daar bijna lukte. McCarthy werd met zijn kritiek op het Vietnambeleid van zijn president zeer populair bij studenten – men sprak van een "kinderkruistocht" – en mede hierdoor besloot Johnson zich niet meer verkiesbaar te stellen.'

RASPOLITICA

'Clinton is pas de derde vrouwelijke presidentskandidaat. In 2008 was Sarah Palin *running mate* van John McCain, maar die twee maakten nauwelijks kans tegen Obama. In 1984 koos Walter Mondale voor Geraldine Ferraro als zijn vicepresident. Dat gaf de campagne van Mondale wel een flinke boost, maar uiteindelijk werd Reagan herkozen. Dat was met het bekende spotje *It's morning again in America*. Reagan stond natuurlijk niet bekend als een enorme dossiervreter, maar voelde als geen ander aan wat zijn kiezers wilden horen. Toen er in 1981 een aanslag op zijn leven gepleegd werd, was hij vanaf de brancard alweer grappes aan het maken met de ambulancebroeders. In dat opzicht lijkt hij meer op de authentieke Trump dan op de raspolitica Clinton.

Eleanor Roosevelt is het grote voorbeeld voor Clinton. Vanwege de handicap en geringe mobiliteit van haar man, moest zij als *first lady* veel vaker dan haar voorgangers aanwezig zijn bij plechtigheden. Feitelijk vulden zij gezamenlijk het presidentschap in. Eleanor had veel contact met vertegenwoordigers van de zwarte gemeenschap en reisde dus het hele land door. Ook via haar functie later bij de Verenigde Naties behield zij veel invloed.'

DON'T DO STUPID SHIT!

'Wellicht is de vergelijking tussen de VS in 2016 en Nederland in 2002 wel een goede. Pim Fortuyn betrad als buitenstaander het politieke veld. Eigenlijk ging het op dat moment economisch goed, maar

als geen ander wist hij het gevoel van ongenoegen dat bij veel mensen leefde te benoemen. Met zijn uitingen over de islam als achterlijke cultuur vloog hij uit de bocht. Hoewel Trump nog van een andere orde is, zijn er wel degelijk gelijkenissen.

Je hebt van die ranglijstjes met presidenten. Lincoln, Washington en Franklin Roosevelt eindigen dan stevast als beste drie. Hoe hoog Obama zal eindigen, kun je eigenlijk pas over een tiental jaar zeggen, maar als ik een gokje mag wagen, denk ik dat hij ergens tussen de tiende en vijftiende plek uitkomt. Veel van wat hij bij zijn aantreden beloofde, heeft hij waargemaakt met als belangrijkste onderdelen de uitschakeling van Bin Laden en de verwezenlijking van Obamacare. In zijn buitenlandbeleid zet hij zich duidelijk af tegen zijn voorganger. Wel wordt hem terughoudendheid verweten als het gaat om ingrijpen in de brandhaarden in het Midden-Oosten, maar de les die Amerika uit de oorlogen tegen Irak en Afghanistan heeft geleerd is naar Obama's eigen zeggen: *Don't do stupid shit!* In plaats daarvan zet hij in op goede relaties met China en Rusland en wereldhandelsverdragen zoals TTIP. Volgens Obama is niet IS de grootste bedreiging voor de VS, maar de opwarming van de aarde.' ■

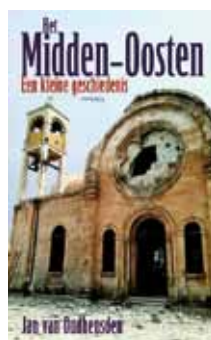
AMERIKA. EEN KLEINE GESCHIEDENIS. Jan van Oudheusden (Amsterdam 2016), 232 blz., € 12,50

AMERIKA. EEN KLEINE GESCHIEDENIS

In *Amerika. Een kleine geschiedenis* gaat Van Oudheusden onder meer in op een algemene verklaring voor het feit dat de Amerikaanse kiezers zo op drift zijn geraakt. Een fragment:

'Het land was hersteld, maar veel banen bleken te zijn verdwenen. De kloof tussen rijk en arm was groter geworden; het minimumloon was nauwelijks verhoogd; arme buurten van grote steden verkrotten; de infrastructuur was op veel plekken belabberd en het openbare vervoer haperde. Voor veel conservatieve Amerikanen was ook het moeilijk te accepteren dat homo's nu meer rechten hadden, dat illegalen ongestraft in het land verbleven en dat de regering het wapenbezit aan banden wilde leggen.

Onderzoek van Pew Research wees uit dat 75 procent van de aanhangers van de Republikeinse kandidaat Donald Trump het leven slechter vond dan voorheen. Onder hen bevonden zich veel zogeheten *middle American radicals*: niet rijk en niet arm. Zij voelden zich bedreigd door de bovenlaag én de onderlaag van de samenleving: door Wall Street én door immigranten en armen die van de steun leefden. Deze middenklassers ergerden zich aan het oprukken van het Spaans naast het Engels. Ze waren pessimistisch over de kansen van hun kinderen. De kiezersgroep was niet noodzakelijk diepchristelijk om toch te treuren om verloren gegane waarden en idealen. Populistische politici voedden hun onbehagen en hamerden op twee punten: bestrijd immigratie en verdedig voorzieningen in zorg, onderwijs en sociale zekerheid. Daarnaast klaagden zij de corruptie van de gevestigde partijen aan, de graacultuur in de leiding van grote bedrijven en de politiek correcte nieuwsvoorziening door de traditionele media. Over ras en armoede dachten *middle American radicals* in conservatieve kaders, maar ze waren wel voor goede pensioenen, verzekeringen en een sterk leiderschap. Naar schatting vormde deze categorie ongeveer een derde van de Republikeinse kiezers en 20 procent van het gehele electoraat.' (Jan van Oudheusden, *Amerika. Een kleine geschiedenis*, p. 201-203.)

Sinds de zomer zijn er in de Kleine geschiedenisreeks drie geactualiseerde titels van Jan van Oudheusden verschenen:

- *Amerika. Een kleine geschiedenis.* De voorlaatste druk verscheen aan de vooravond van de verkiezingen van 2012. Het is aangevuld met een hoofdstuk over de hervormingen en polarisatie tijdens Obama's tweede termijn.
- *Het Midden-Oosten. Een kleine geschiedenis.* Deze uitgave is bijgewerkt tot en met de ontwikkelingen sinds de Arabische Lente met een hoofdstuk over de Syrische oorlog en Islamitische Staat. Daarnaast is er aandacht voor de opkomst van de Golfstaten zoals de Verenigde Arabische Emiraten, Bahrein en Qatar.
- *De wereld. Een kleine geschiedenis.* Hierin bespreekt Van Oudheusden de belangrijkste historische ontwikkelingen per continent. Alle hoofdstukken zijn aangevuld en geüpdatet. Ook de coup van 2016 in Turkije staat erin.

VAN DE SLAVENOPSTAND OP CURAÇAO

Mans van Rooijen verrast klas met activerende werkvormen

Mans van Rooijen had er vorig jaar zomer veel zin in. Vanuit Groningen vertrok hij naar Curaçao, waar hij voor drie jaar les ging geven op het Colegio Alejandro Paula in Willemstad. De geschiedenislessen zouden de tien tijdvakken volgen, dus op de inhoud hoefde hij zich niet in te lezen. Van Rooijen ontdekte echter al snel dat het curriculum minder lijkt op dat van Nederland dan hij dacht.

Janneke Riksen maakt deel uit van de commissie leraren-opleidingen en is als geschiedenisdidacticus verbonden aan de universitaire lerarenopleiding van de VU.

Paula van Rooij is lid van de Nieuwe Docentencommissie. Ze haalde haar eerstegraadsbevoegdheid geschiedenis in 2014 en werkt als invaller op een school in Noordwijkerhout.

Sinds Curaçao en Sint Maarten in 2010 autonoom zijn, is er bij het vak geschiedenis sprake van een lokaal curriculum en examen. In de brugklas krijgen de leerlingen twee uur per week les in prehistorie, de Spaanse tijd (vijftiende en zestiende eeuw) en de Nederlandse zeventiende eeuw. 'In de tweede klas gaan we verder met de slavernij, het mercantilisme, de gesegmenteerde maatschappij en de lokale geschiedenis. Daarna komt de verlichting en Franse Revolutie, met veel aandacht voor de Cariben, de opstand in Haïti en de slavenopstand op Curaçao,' vertelt Van Rooijen.

HISTORISCHE SUDOKU'S

De methode uit de brugklas dateert van 1984 en in de derde klas wordt *Memo* gebruikt, maar dan wel in de editie die de jonge docent zelf als middelbare schoolier gebruikte. Van Rooijen maakt

zich sterk voor het gebruik van meer recent materiaal. En soms met succes. Zo gaat de school vanaf dit jaar de recent door NiNsee ontwikkelde educatieve strip over slavernij gebruiken. In het examenprogramma wordt naast het onderwerp 'De Twee Wereldoorlogen' de politieke geschiedenis van de Antillen getoetst. Voor het eerste thema schreef een collega van de school waar Van Rooijen nu lesgeeft, het tekstboek *Oorlog en Vrede* en voor de staatkundige geschiedenis werd er door de regering aan Pia Fruytier de opdracht gegeven tot het schrijven van een basis-katern over de staatsinrichting van de Nederlandse Antillen. Het Expertisecentrum voor Toetsen en Examens (ETE) op de Antillen verzorgt het centraal examen geschiedenis, dat volgens Van Rooijen gemaakt wordt door 'vier gepensioneerde geschiedenisdocenten' die les hebben gegeven op de Antillen. Het examen is erg op reproductie gericht. Voor docenten zijn lokale examens van verschillende vakken van tevoren in te zien, maar bij geschiedenis is dat niet het geval.

Docenten geven met het oog op het reproductieve examen doorgaans les in de vorm van hoorcolleges van vijfenveertig minuten. Niet de didactiek die Van Rooijen voor ogen staat

of die hij wil voortzetten. Veel leerlingen stonden dan ook raar te kijken toen hun nieuwe docent kwam aanzetten met historische sudoku's en andere activerende werkvormen: 'Mijn vwo 5-klas gaf aan dat de perfecte geschiedenisles er voor hen uit bestaat dat ik aan het woord ben en een samenvatting op het bord schrijf die goed genoeg is om de toets te halen.' Daar legde Van Rooijen zich niet bij neer. Gaandeweg merkte hij wel dat leerlingen zijn werkvormen steeds meer waarden.

AUTORITEIT

Het leerlingaantal is dalend. Deels wordt dit veroorzaakt door demografische factoren en een wat tegenvallend examenresultaat, maar meer nog speelt de naamsverandering van de school. De naam Peter Stuyvesant College is een paar jaar geleden veranderd in de meer lokale naam Colegio Alejandro Paula. Paula (1937) was politicus en premier van de interim-regering 1993-1994. Ook heeft hij op de school lesgegeven als docent maatschappijleer. Na een discussie in de politiek over de rol van Stuyvesant als slavenhouder is de naam van de school veranderd. Omdat die naamsverandering van bovenaf is opgelegd, denken veel eilandbewoners dat de school daarmee een verlengstuk

Jaarlijks behalen honderden studenten hun lesbevoegdheid geschiedenis. Hoe bevalt het lesgeven nieuwe docenten als ze eindelijk die felbegeerde baan in de wacht hebben gesleept? Wat zijn hun ambities? Heeft hun opleiding ze goed voorbereid op de lespraktijk?

In deze rubriek gaan vakdidactica Janneke Riksen en startende docente Paula van Rooij op zoek naar het antwoord op de vraag of nieuwe docenten geschiedenis 'klaar voor de klas' zijn.

TOT DE FRANSE REVOLUTIE

Mans van Rooijen (1988) haalde juni vorig jaar zijn eerstegraadsbevoegdheid geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Daarvoor had hij aan dezelfde universiteit zijn bachelor geschiedenis gehaald. Direct na zijn afstuderen had Van Rooijen al een fulltimebaan voor drie jaar. Hij geeft zeven-entwintig uur geschiedenis en staatsinrichting aan het Colegio Alejandro Paula (h/v) in Willemstad op Curaçao.

is geworden van de politiek en dat het schoolprogramma ook zal worden aangepast, maar daar heeft Van Rooijen tot nu toe nog niet zoveel van gemerkt. Ook in andere opzichten verschillen de leerlingen van die op zijn stageschool in Drachten. 'Orde houden is hier gemakkelijk,' aldus Van Rooijen. Leerlingen vinden het prima om veel te leren en zijn trots op een mooi cijfer. 'Op Curaçao hebben veel inwoners alleen lagere school gedaan. Naar havo of vwo gaan is dan heel bijzonder.' Ook overkomt het Van Rooijen nooit dat hij het toetsblaadje van een leerling niet kan lezen. 'Leerlingen schrijven keurig, netjes tegen de kantlijn aan. Hun schriften zien er prachtig uit.' En hoewel er op Curaçao meer afstand is tussen docent en leerlingen, zijn de leerlingen wel altijd oprecht en vriendelijk. 'Ze komen vaak een praatje maken. Op een schoolfeest bijvoorbeeld. Of als ik zondag op het strand lig. Al dan niet onder toezicht oog van hun ouders. Een docent heeft hier meer autoriteit.'

INBURGEREN

Organisatorisch werkt de school anders dan in Nederland. Op ouderavonden is er bijvoorbeeld

geen rooster voor de tienminutengesprekken. 'Dat was er wel, maar niemand hield zich eraan,' grinnikt Van Rooijen. Dus zit hij tijdens een ouderavond drie uur in een lokaal te wachten op ouders die vaak niet komen. Soms spreken de ouders geen Nederlands, de voertaal op school. Verreweg de meeste leerlingen en Curaçaose collega's spreken thuis Papiaments. Van Rooijen besloot die taal dan ook meteen te leren. 'Spreken is nog lastig, maar ik begrijp het Papiaments nu redelijk.' Vergaderen gaat ook anders. Af en toe zijn er schoolvergaderingen, maar dat zijn eigenlijk meer mededelingen vanuit de directie. 'Er wordt dan bijvoorbeeld precies verteld welke lokalen wanneer worden opgeknapt. Toen ik vroeg of dat niet over de mail kon, bleek dat veel collega's hun schoolmail niet lezen,' aldus Van Rooijen. Misschien omdat ze te druk zijn. Veel collega's van de jonge docent hebben namelijk twee of drie banen tegelijk om genoeg geld te verdienen. 'Vanwege drukte zijn er ook geen sectievergaderingen,' zegt hij. Eén baan is dus een luxe. Houd dat in gedachten als u deze *Kleio* leest. ■

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

De Lerarenopleiding Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen bevat studieonderdelen als vakdidactiek, onderwijskunde en communiceren in de klas. De masterstage op een school en het (vakdidactisch) onderzoek maken de opleiding compleet. De opleiding kenmerkt zich door een oriënterende, funderende en verdiepende fase. In de eerste fase is er veel aandacht voor het organiseren van een les, orde houden en vakdidactiek. In de tweede fase is er meer oog voor het vak en de leerling. In de derde en laatste fase heeft het ontwerpen en theoretisch verantwoorden van onderwijs veel aandacht. Het accent ligt hierbij op hoe leerlingen het vak leren, wat ze moeilijk vinden en hoe je daar als docent op kunt anticiperen. De opleiding is academisch, praktisch en relevant, werkt nauw samen met scholen, heeft inspirerende docenten en veel aandacht voor vakdidactisch onderzoek.

OVER IDEAAL EN WERKELIJK

Oproep: denk actief mee over het geschiedeniscurriculum

Het Nationaal Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling (SLO) publiceert elke twee jaar de *Curriculumspiegel*. Hierin staan de belangrijkste leerplankundige analyses en trends in Nederland, waaronder de *Vakspecifieke Trendanalyse voor het vak geschiedenis (VTA)*. Om die VTA actueel te houden, roept de SLO leraren (in spe) en lerarenopleiders op suggesties te delen, en te reflecteren op enkele belangrijke – soms ook wat ongemakkelijke – conclusies. Een oproep ook om actief mee te denken over het opvullen van belangrijke leemten in de kennis over het geschiedenisonderwijs in Nederland.

In onze analyse gaan we uit van de BUG-systematiek: wat wordt er met het curriculum (van het vak geschiedenis) *Beoogd*? Wat daarvan is er in het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs *Uitgevoerd*? En in welke mate zijn de bedoelingen van het leerplan *Gerealiseerd*? Een ambitieus plan. De antwoorden op deze vragen zijn dan ook vooral voorlopige – definitieve kunnen we, bij de huidige stand van onderzoek, niet geven. Over de *bedoelingen* van geschiedenisonderwijs in het primair en het voortgezet onderwijs is het eenvoudig schrijven: ze staan nadrukkelijk en uitgebreid op

papier. Veel lastiger is het in te schatten hoeveel van al deze mooie plannen – en wát dan precies – gerealiseerd wordt. ‘Harde’ gegevens leveren vrijwel alleen de toetsen die aan het einde van groep 8 en in de eindexamenklassen voortgezet onderwijs zijn afgenomen. Daarmee kunnen we – achteraf, en bij benadering – vaststellen hoeveel kinderen op school aan geschiedenis hebben gedaan en hoe ze (daardoor?) op de gestelde toetsvragen hebben gescoord. Wat ze aan de hand van geschiedenisonderwijs aan ándere kennis en vaardigheden hebben opgedaan, en hoe ze zich op het gebied van die vaardigheden en ook attitudes door de jaren heen hebben ontwikkeld, kunnen we vooralsnog alleen globaal schetsen.

BLACK BOX

De echte 'black box' betreft echter niet de uitkomsten, maar vooral de *uitvoering* van het geschiedenisonderwijs. We weten ongeveer hoeveel tijd leerkrachten in het primair onderwijs aan geschiedenis besteden (namelijk vijftienveertig minuten tot een uur per week). We weten hoeveel uur geschiedenis leerlingen in het voortgezet onderwijs krijgen, en dat voor elk onderwijstype, in onder- en bovenbouw. We weten wat de bestaande, populaire methoden zijn, ook in het primair onderwijs, ook in het TTO, en we kunnen vermoeden dat die methoden in veel schoolklassen, compleet met hun opdrachtenboekjes, in de praktijk van alledag leidend zijn. Maar precieze gegevens over de praktijk(en) van het geschiedenisonderwijs in Nederland, de mate waarin de daartoe uitgeschreven leerdoelen nagestreefd worden, zijn niet of nauwelijks bekend.

Een beperkt aantal onderzoeken levert een zeker, maar zeker niet onverdeeld positief beeld op van de 'staat van het geschiedenisonderwijs'. Allereerst lijkt het erop dat het vak (onderdeel) in het primair onderwijs weinig aandacht krijgt en kan krijgen. Met alle nadruk op taal en rekenen wordt het (beperkte) programma voor geschiedenis als 'overladen' ervaren, en (dus?) waarschijnlijk slechts gedeeltelijk doorlopen.¹ Mogelijk verklaart dat ook waardoor het als concentrisch en longitudinaal gedachte geschiedeniscurriculum toch niet als zo'n doorlopende leerlijn wordt ervaren: leraren in de onderbouw van het voortgezet onderwijs kunnen er niet op rekenen dat kennis,

vaardigheden en attitudes in het primair onderwijs zijn aangebracht en/of zijn blijven hangen. En omdat ook docenten in de bovenbouw erover klagen dat leerlingen 'niets (meer) weten', mogen we vaststellen dat er wat betreft die 'doorlopende leerlijn' wel wat werk aan de winkel is.² Een overbelast programma is ook in de bovenbouw een thema, en dan voornamelijk op de havo. Anders dan ooit bedoeld, functioneren de tien tijdvakken en de kenmerkende aspecten in de hele bovenbouw in de praktijk minder als ordeningsinstrumenten dan als reproductief aan te brengen kennis. Ook de zogeheten contexten lijken inmiddels de facto te zijn gaan werken als de thema's van weleer, namelijk als louter extra aan te brengen kennis. Geen wonder dat menig docent zich in het (voor)examenjaar alleen nog maar focust op dat ene belangrijke eindexamen, en dat schoolexamenonderdelen, waaronder niet alleen de vrij te kiezen thema's, maar ook het verplichte (!) staatsinrichting in de praktijk soms (?) het onderspit delven.

DIFFUUS

Is het dan echt alleen kommer en kwel wat het curriculum betreft? Zeker niet. Onderzoek onder leerlingen van examenklassen havo en vwo laat zien dat leerlingen over het algemeen

een positief beeld van het vak geschiedenis hebben (zie kader). Ze vinden geschiedenis over het algemeen een nuttig en zinvol vak dat hen helpt op een bepaalde (historische) wijze te denken en hun historische besef vergroot. Het biedt inzicht in de wereld waarin zij leven en helpt hen actualiteiten beter te volgen en te begrijpen. Ook draagt het vak bij aan de vorming van hun identiteit en aan de ontwikkeling van hun eigen opvattingen. Ze zijn er doorgaans van overtuigd dat de opgedane kennis kan helpen bij de aanpak van huidige en toekomstige problemen. Ze vinden geschiedenis in meerderheid dus ook een leuk vak, maar niet erg spannend. Het is voor hen ook prima dat het Centraal Examen betrekking heeft op de tien tijdvakken: ze krijgen er een goed beeld van de geschiedenis van de oudheid tot het heden door. Wel is het beeld dat leerlingen hebben van de aard van het vak en de herkomst van historische kennis nog erg diffuus. ►

Albert van der Kaap en **Alderik Visser** zijn leerplanontwikkelaar bij SLO.

¹ Het is belangrijk om te weten hoeveel van de scholen 'wereldoriëntatie' meenemen in de verplichte eindtoets basisonderwijs, en wel als indicatie voor het gewicht dat men aan dat vakgebied hecht. Precieze getallen zijn (vooralsnog) niet voorhanden. Een (niet-representatieve) steekproef onder 513 pabostagiaires levert op dat dit onderdeel op 38 procent van de stagescholen niet wordt getoetst.

² Deze informatie is afkomstig uit het onderzoek onder docenten in de jaren 2013-2015, zie kader.

ONDERZOEK INVOERING

NIEUW CENTRAAL EXAMEN GESCHIEDENIS

Tussen 2013-2015 deed SLO onderzoek naar de ervaringen van zowel docenten als leerlingen in voorbereiding op het nieuwe Centraal Examen. De resultaten van de verschillende vragenlijstonderzoeken en een samenvattend rapport staan op <http://mensmaatschappij.slo.nl/paginas/vakvernieuwing-geschiedenis.aspx>.

Enerzijds realiseren ze zich dat geschiedenis een onderzoeksvak is waar ze kritische redeneervaardigheden voor nodig hebben en dat het een vak is waarover veel discussie mogelijk is, onder andere doordat er verschillende interpretaties van gebeurtenissen en ontwikkelingen mogelijk zijn. Aan de andere kant meent ongeveer de helft van de leerlingen dat alle historici voor een gebeurtenis ongeveer dezelfde verklaring geven, mits zij over dezelfde bronnen beschikken. Volgens opnieuw ongeveer de helft van de leerlingen is dat ook het doel van geschiedenis: te komen tot een exacte kopie van het verleden.

ANDERE LANDEN

Voor het eerst hebben we dit jaar ook min of meer systematisch gekeken naar de curricula van *history/social studies* in andere landen en staten, vooral in de Angelsaksische wereld. Niet alleen, maar zeker ook in het licht van het debat rond een mogelijke curriculumherziening is het zinvol, praktijken en vormen elders te vergelijken met de situatie(s) in Nederland. Zo'n vergelijking levert onder andere het volgende op:

■ Curricula elders worden explicieter vormgegeven volgens een bepaalde systematiek en vanuit een (min of meer vergelijkbare) set aan kernwaarden (*rationales*). Het geschiedeniscurriculum wordt geacht bij te dragen aan het behalen van deze – algemene, in de regel sterk normatieve – doelstellingen.

■ Geschiedeniscurricula elders zijn op een vergelijkbare manier veel nadrukkelijker vormgegeven vanuit politiek-maatschappelijke overwegingen en overtuigingen (burgerschapsvorming, multiculturele samenleving, duurzaamheid, et cetera).

■ Leerdoelen/eindtermen elders voor wat betreft het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn vaak veel specifiekere geformuleerd. In de bovenbouw echter lijkt er meer ruimte voor docenten (en leerlingen) om stofkeuzes te maken.

■ Het vak in de Angelsaksische wereld is in de lagere leerjaren in de regel weliswaar als leergebied gepland (*social studies*), maar er zijn niettemin voor elk 'traditioneel' vak aparte doelen en inhouden gespecificeerd.

■ De samenhang (horizontale integratie) tussen vakken wordt bevorderd, enerzijds door (voorstellen voor) thematisch onderwijs, anderzijds door binnen vakken te werken met dezelfde/vergelijkbare denkgereedschappen, die vaak weer verwijzen naar de achterliggende Idee of Ideeën (*rationales*) achter de curricula.

Al met al betekent dat, dat de Nederlandse (geschiedenis)docent in het primair onderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs in theorie veel meer vrijheid heeft om zijn of haar onderwijs naar eigen inzicht en overtuiging vorm te geven dan de Engelstalige collega's. De keerzijde daarvan is, dat docenten hier veel minder richtlijnen hebben over het 'wat' en het 'waartoe' van geschiedenisonderwijs in verschillende (jaar)lagen of niveaus dan elders het geval is. Voor de bovenbouw geldt, omgekeerd, dat de toets (het examen) in Nederland zodanig bepalend is voor wat er geleerd 'moet' worden, dat er van vrijheid in stofkeuze in deze jaren de facto maar beperkt sprake kan zijn.

BETEKENISVOL

Het afgelopen jaar stond qua curriculum in het teken van '2032' en de mogelijke aanstaande herziening van alle leerplannen in het funderende onderwijs. Samen met het Meesterschapsteam Geschiedenis bood de VGN een gedegen advies over het geschiedenisprogramma aan de commissie-Schnabel aan. Interessant is, dat in ieder geval een aantal thema's uit dat VGN-advies lijken te verwijzen naar de hierboven geconstateerde verschillen met andere landen en de daaruit voortvloeiende problemen. Tegelijk lijkt het VGN-advies een aantal thema's aan te grijpen die in vergelijkbare termen ook in het advies van de commissie-Schnabel terecht zijn

gekomen – en die ook, in ieder geval al sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw, steeds opnieuw aan de orde komen. Geschiedenis zou meer ‘betekenisvol’ moeten zijn voor de leerling zelf c.q. voor zijn of haar begrip van de huidige wereld. Het vak zou (daarom) meer betrekking moeten hebben op moderne/actuele thema’s en kwesties. Het vak zou meer in samenhang met verwante vakken kunnen worden gebracht, misschien zelfs worden aangeboden, en zou, ten slotte, minder om weten *pur sang*, maar vooral om het aanleren van historisch denken en redeneren moeten gaan.

In die zin lijken beide rapporten dezelfde ‘sfeer’ van verandering en vooral verdieping te ademen – zij het dat ze daar andere conclusies aan lijken te verbinden. Het zal weinig mensen zijn ontgaan. Met het oog op ‘2032’, aldus het eindadvies van Schnabel c.s., zouden Nederlands, Engels, rekenen/wiskunde, burgerschap en ‘mediawijsheid’, tot de kern van het onderwijs moeten gaan behoren. Voor geschiedenis, maar ook voor aardrijkskunde en andere vakken leek, althans naar de letter van het advies, alleen nog plek, hetzij geïntegreerd in een ‘leergebied’, hetzij als een keuzevak in de ‘flexibele schil’ rond de kern van het schoolse leren (*Ons Onderwijs 2032*, 2016). Commissievoorzitter Schnabel nuanceerde dat bij verschillende gelegenheden, maar zonder echt duidelijk te maken hoe het advies precies bedoeld was. In alle rumoer dat ontstond, zag ook de staatssecretaris zich tot twee keer toe genoodzaakt expliciet te maken dat geschiedenis ‘echt niet’ zal verdwijnen. Onduidelijkheid alom, dus.

Door het af te doen als een gedateerd ‘feiten- en weetjesvak’ dat door Google en Wikipedia overbodig zou zijn geworden, schetste Schnabel bij diverse mediaoptre-

dens zonder meer een te beperkt beeld van het vak geschiedenis. Dat docenten en anderen daartegen te hoop liepen, is goed te begrijpen. Maar even terecht lijkt, zeker in het licht van deze VTA, een oproep om kritisch en zelfkritisch te (blijven) kijken naar het vak en de resultaten die we daarmee daadwerkelijk bereiken – in het primair onderwijs en in de onder- en bovenbouw van het voortgezet onderwijs. In veel van de recente pleidooien voor het behoud van het vak klonk de overtuiging door dat geschiedenis wezenlijk is voor vorming van kinderen tot kritisch denkende volwassenen en geëquipeerde democratische burgers. Wij delen die overtuiging, maar stellen ook vast dat voor het realiseren van zulke hooggestemde doelen in de praktijk nog best wat te verbeteren valt.

GOEDE IDEEËN

Met het oog op die verbetering beschikken we in Nederland sinds een paar decennia over een uitgebreide infrastructuur voor vakdidactisch onderzoek op het gebied van ons vak en de daarmee verwante domeinen. Dat is zonder meer een zegen. In het licht van de VTA-analyse van het geplande, het uitgevoerde en

het gerealiseerde geschiedeniscurriculum in Nederland en in het licht ook van veranderingen die mogelijk nog komen gaan, stellen we vast dat er behoefte bestaat aan meer onderzoek – ook op leerplankundig- en toets-technisch gebied. Wat gebeurt er bijvoorbeeld met betrekking

‘DOOR HET AF TE DOEN ALS EEN GEDATEERD “FEITEN- EN WEETJESVAK” DAT DOOR GOOGLE EN WIKIPEDIA OVERBODIG ZOU ZIJN GEWORDEN, SCHETSTE SCHNABEL BIJ DIVERSE MEDIAOPTREDENS ZONDER MEER EEN TE BEPERKT BEELD VAN HET VAK GESCHIEDENIS’

tot geschiedenis precies in de schoolklassen? En hoe helpt dat leerlingen op alle niveaus bij het behalen van ‘harde’ en ook de ‘zachte’ leerdoelen die we met ons vak willen bereiken? Hierbij leggen we dan ook de vraag neer – bij iedere geschiedenis-liefhebber in het algemeen en bij lerarenopleiders en geschiedenisdocenten (in spe) in het bijzonder – na te denken over een (rudimentaire) structuur om ook zulk onderzoek op de rails te zetten. Voor goede ideeën houden we ons aanbevolen! ■

De VTA staat op www.mensmaatschappij.slo.nl.

EEN GROTE OVERWINNING IS EEN GROOT GEVAAR

Nederlandstalige publicaties over de Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871 zijn schaars. Bij deze bloedige en kortstondige oorlog werd gebruikgemaakt van moderne wapens. De Duitsers beschikten over krachtige kanonnen van de firma Krupp, terwijl het Franse leger de voorloper van de mitrailleur inzette. Verder had de Duitse legerleiding het militaire potentieel van de spoorwegen tijdig onderkend, zodat troepen snel verplaatst konden worden. Ook werden ballonnen als luchtwapen ingezet. De overtuigende Duitse zege bleek uiteindelijk een pyrrusoverwinning te zijn. In dat opzicht had Friedrich Nietzsche gelijk toen hij in *Oneigentijdse beschouwingen* constateerde dat een grote overwinning een groot gevaar is. De Duitse overwinning ging gepaard met een reeks Franse vernederingen, waaronder de verpletterende nederlaag van het Franse leger bij Sedan, de kroning van Wilhelm I tot Duits keizer in de Spiegelzaal van Versailles en het 'afstaan' van Elzas-Lotharingen aan het Tweede Duitse Keizerrijk. Zeer terecht ontcrachten de auteurs de mythe van een puur Frans Elzas-Lotharingen. Het Duitse Straatsburg werd namelijk in 1681 ingelijfd door de Franse koning Lodewijk XIV. De eveneens oorspronkelijk Duitse stad Metz was al sinds 1552 in Franse handen. Expansiedrift is een rode draad in de Franse geschiedenis. Dat werd niet alleen bevestigd door Napoleon I (1769-1821), maar ook door Napoleon III, die in 1866 belangstelling had getoond voor België en het groothertogdom Luxemburg. Vanuit dat historische perspectief

waren de Franse sentimenten en wraakgevoelens niet alleen ongegrond, maar ook misplaatst. Hoewel de Eerste Wereldoorlog niet los kan worden gezien van de Frans-Duitse Oorlog, moet de complexe oorzaak van de Grote Oorlog niet worden gereduceerd tot haat en wrok tussen Frankrijk en Duitsland. Daarom moet de subtitel van het boek, *De Moeder van de Grote Oorlog*, niet al te letterlijk worden genomen. De Grote Oorlog was veeleer een 'ontlading' van spanning die als gevolg van een complex krachterspel en (koloniale) machtspolitiek tussen verschillende mogendheden geleidelijk werd opgebouwd. In de eerste vier hoofdstukken van het boek worden de voorgeschiedenis, de aanleiding en de belangrijkste veldslagen zakelijk beschreven. De val van Rome en de Kerkelijke Staat (hoofdstuk 5) is een interessant 'intermezzo' in het boek, omdat Italië zijdelings bij de strijd betrokken raakte. Het in 1861 uitgeroepen koninkrijk Italië maakte aanspraak op het restant van de Kerkelijke Staat in en om Rome. De paus kreeg de steun van Napoleon III, maar de Franse keizer moest vanwege de Frans-Duitse Oorlog zijn troepen terugtrekken. Op 20 september 1870 viel Rome in handen van Italiaanse troepen. Vanaf dat moment beschouwde paus Pius IX zich als een gevangene in en van het Vaticaan. Het negende hoofdstuk over de Commune in Parijs, ook al erkennen de auteurs dat over dit onderwerp al veel literatuur bestaat, is aangrijpend en confronterend. Een deel van de Parijse bevolking, verenigd in een onafhankelijke Commune, wilde zich niet neerleggen bij de

nederlaag, waarna een burgeroorlog uitbrak. Daarna werd de stad, die kort daarvoor een Duitse omsingeling had doorstaan, belegerd door het Franse leger. De Parijse stadsguerrilla eindigde uiteindelijk in een wrede en meedogenloze slachting van de 'communards'. Gevangenen werden onmenselijk behandeld en in overdekte beestenwagens vervoerd.

In het boek bespreken de auteurs in de laatste twee hoofdstukken ook de effecten van de oorlog op Nederland. Dat is misschien iets te veel van het goede, omdat Nederland niet rechtstreeks bij het conflict betrokken was. Daarnaast was ons land, zoals de auteurs terecht constateren, slechts een pion in het strategische spel dat destijds werd gespeeld op het Europese schaakbord. Binnen het koningshuis waren zowel pro-Franse als pro-Duitse sentimenten aanwezig. De Nederlandse opvattingen over de Frans-Duitse Oorlog waren gematigd, met uitzondering van de Commune van Parijs die bij dichters en schrijvers veel emoties opriep. De oorlog had ook impact op het gemobiliseerde Nederlandse leger en fungeerde als een 'wake-up call' om de verdediging van ons land te moderniseren. Rond 1870 werden enkele nieuwe forten als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in gebruik genomen, waaronder het fort bij Rijnauwen. Dit was het grootste en duurste fort dat ooit in Nederland werd gebouwd. De auteurs hebben vermoedelijk gelijk met hun inschatting dat het Nederlandse leger en hun verdedigingswerken Bismarck of Napoleon III niet tegen hadden kunnen houden wanneer ze Nederland

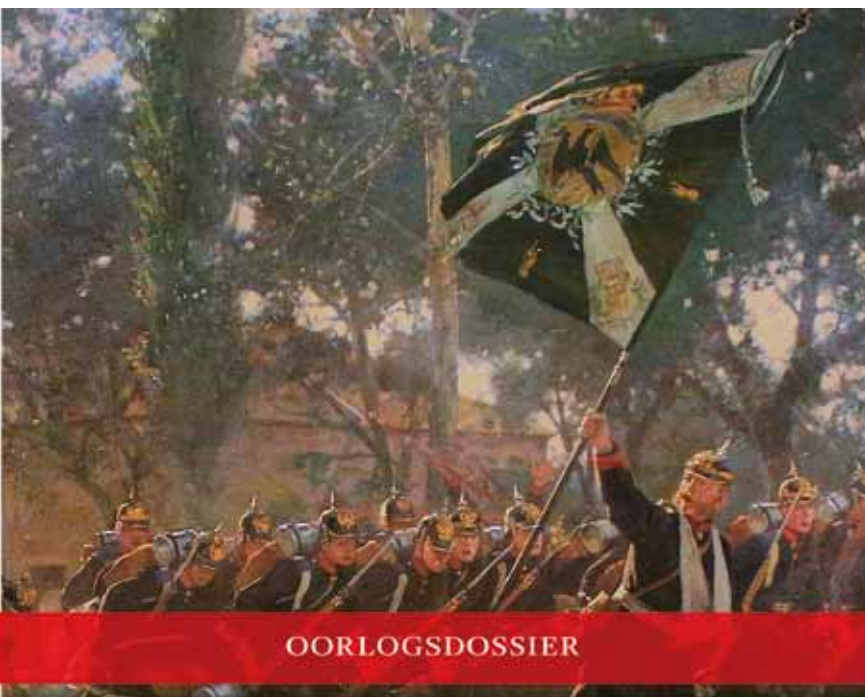
in hun vizier hadden gekregen. Een ironisch feit is dat we niet onze vrijheid, maar wel mooie natuur aan de verdedigingslinies te danken hebben. Vanuit militair oogpunt liepen verdedigers doorgaans achter de feiten aan. Aangezien verdedigingswerken een vrij schootsveld moesten

hebben, was bebouwing op deze plekken niet toegestaan. De opsomming van forten, waarbij de auteurs herhaaldelijk vermelden dat de gepresenteerde lijst niet volledig is, voegt niet veel toe aan hun betoog, evenmin als de toeristische mededeling dat Nederland sinds 2015 een

Waterliniemuseum rijker is. De claim van de auteurs dat de betekenis van de Frans-Duitse Oorlog voor Nederland ten onrechte is onderschat, wordt dus onvoldoende onderbouwd.

De literatuurlijst bevat enkele hiaten. Zo ontbreken een dissertatie van Van Gorcum (1927), een driedelige serie van Hiltermann (1988) en het Duitstalige proefschrift *Kriegstagebücher des 19. Jahrhunderts* van Wolf (2005). Het laatstgenoemde boek is relevant, omdat verschillende conflicten, waaronder de Frans-Duitse Oorlog, worden belicht aan de hand van dagboeken van soldaten. Het twaalf hoofdstukken tellende boek heeft geen academische pretenties, want noten en specifieke bronverwijzingen ontbreken. Daarnaast zijn verschillende citaten ontleend aan Wikipedia. Dat is een opvallende keuze, omdat de auteurs een gebrek aan diepgang in andere boeken menen aan te treffen. De fietsroutes in Nederland en de autoroutes in Frankrijk in de bijlagen van het boek 'degraderen' de hedendaagse betekenis van de Frans-Duitse Oorlog onbedoeld tot het bezoeken van forten en oorlogsmonumenten. Deze toeristische toegift komt in een reisgids beter tot zijn recht. Het is dus niet helemaal duidelijk op welke doelgroep het vlot geschreven en rijk geïllustreerde boek mikt. Onder het kopje 'Verantwoording' verwijzen de auteurs kort naar bestaande literatuur en websites. Maar met een kritische reflectie op de bestaande Nederlandstalige en anderstalige literatuur, hadden de auteurs de bestaande blinde vlekken en dus de beoogde meerwaarde van hun boek scherper voor het voetlicht kunnen brengen.

Dennis de Kool

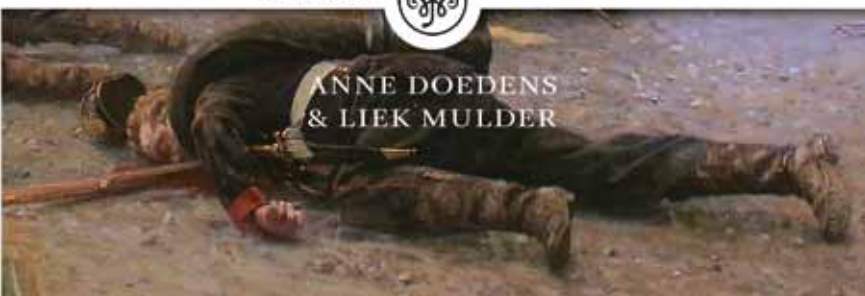
1870 | 1871 FRANS DUITSE OORLOG

De Moeder van De Grote Oorlog

WalburgPers

ANNE DOEDENS
& LIEK MULDER

FRANS-DUITSE OORLOG 1870-1871. DE MOEDER VAN DE GROTE OORLOG. Anne Doedens & Liek Mulder (WalburgPers, Zutphen 2015), 192 blz., € 19,95

KONINKLIJKE DEALERS IN DE OPIUMJUNGLE

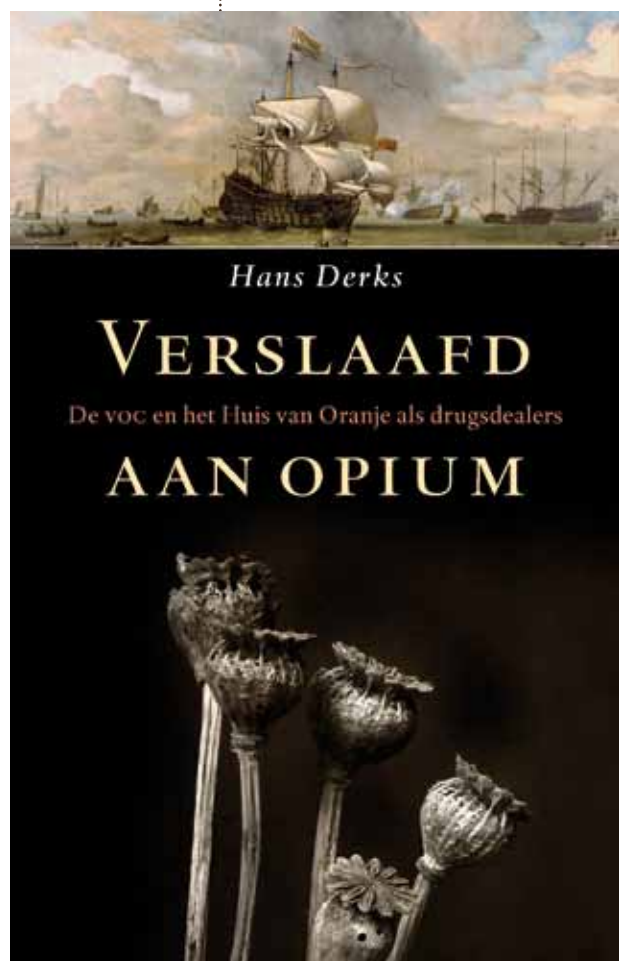
In veel delen van de wereld zijn drugs een groot maatschappelijk probleem. Van de sloppenwijken in Zuid-Amerika tot de grachten van Amsterdam laat de internationale handel in opiaten diepe sporen na. Nederland vervult een spilfunctie in die wereldwijde drugshandel als belangrijke doorvoerhaven en als producent van voornamelijk XTC en cannabis. De maatschappelijke impact van drugs en de rol die Nederland speelt, maken een studie naar de historische achtergronden

den van de Nederlandse bijdrage aan de internationale drugshandel zeer relevant. Sinds kort kan de geïnteresseerde lezer voor dit onderwerp te rade gaan bij het boek van Hans Derks getiteld *Verslaafd aan opium. De VOC en het Huis van Oranje als drugsdealers*. Het is gebaseerd op Derks' vuistdikke *History of the Opium Problem. The Assault on the East, ca. 1600-1950* (Leiden 2012), waarin de auteur ingaat op de westerse betrokkenheid bij de Aziatische opiumhandel. In *Verslaafd aan opium* staat de Nederlandse rol daarin – en dan in het bijzonder de rol van het Huis van Oranje – centraal. En die was zeker naar de huidige maatstaven niet al te fraai. De koopman en ontdekkingsreiziger Jan Huygen van Linschoten (1563-1611) had in zijn boek *Itinerario (De reis, 1596)* het Nederlandse publiek al attent gemaakt op de schadelijke effecten van opium. Toch maakte de handel in opium vanaf het midden van de zeventiende eeuw een vast onderdeel uit van de Nederlandse handelstrategie in Azië. De VOC gebruikte opium als betaalmiddel voor peper uit India. Later verhandelde de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) opium in Nederlands-Indië. Bij deze handel waren de nodige hoge heren betrokken, en, als aandeelhouder van de NHM, ook koning Willem I. Pas met de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië komt aan deze Nederlandse opiumhandel in de Oost een einde.

Zoals de subtitel van *Verslaafd aan opium* al laat doorschemeren, heeft het boek een nogal polemisch karakter. Daarbij moeten vooral de leden van het Huis van Oranje het ontgelden. Zo typeert Derks prins Maurits als 'de eerste van de kwade Oran-

jegeesten' (p. 27), is stadhouder Willem V een 'nietsnut' (p. 71) en blijkt koning Willem I de 'godfather' van de NHM – de 'koninklijke dealer in de opiumjungle' – te zijn (p. 108-109). Naast het polemische karakter bevat *Verslaafd aan opium* ook de nodige fouten en slordigheden, vooral wat de zestiende en zeventiende eeuw betreft. Zo zat er bijvoorbeeld geen eeuw tussen de executie van Johan van Oldenbarnevelt in 1619 en de moord op de gebroeders De Witt in 1672 (p. 25). Deze fouten en slordigheden mogen ook de uitgever worden aangerekend, die het manuscript beter had moeten controleren. Een ander zwak punt van het boek is dat Derks' eenzijdig de schuld van de opiumhandel bij de aanbodzijde – dat wil zeggen de Nederlanders – legt. Uit de primaire bronnen die Derks aanhaalt, blijkt dat al voor de komst van de Nederlanders opium een gewild en massaal gebruikt product was in India (p. 20). Dit weersprekt Derks' claim dat de Nederlanders van opium 'een massaproduct' maakten 'voor de Aziatische markt' (p. 23). De Nederlanders creëerden geen vraag naar opium, die bestond al! Tot slot is het bewijsmateriaal dat Derks aanlevert om zijn vaakbouwde stellingen te onderbouwen ook niet solide – een punt waar Derks zelf meerdere malen op wijst (p. 113-114 en p. 124-128). Het uitgesproken polemische karakter, de fouten en slordigheden, en het gebrekkige bewijsmateriaal doen grote afbreuk aan Derks' studie. Dat is bijzonder spijtig, want de geschiedenis van de Nederlandse betrokkenheid bij de internationale drugshandel is een belangrijk onderwerp. Dit had een beter boek verdiend.

Jaap Nieuwstraten

VERSLAAFD AAN OPIUM. DE VOC EN HET HUIS VAN ORANJE ALS DRUGSDEALERS. Hans Derks (Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam 2015), 139 blz., € 17,50

DE WARE NOORMAN

De aantallen schepen blijven maar groeien. Er lijkt aan de stroom van de Noormannen geen einde te komen. Overal zijn christenen het slachtoffer van moordpartijen, plunderingen en brandstichtingen. De Noormannen veroveren alles wat ze op hun pad tegenkomen, en niemand kan hen tegenhouden.[...]. Er is nauwelijks een plaats of een klooster te vinden dat gespaard wordt. Iedereen is gevlucht en er zijn maar weinig die durven zeggen: "Houd stand, bied verzet en vecht voor ons land, onze kinderen en ons volk!" Dit noteerde monnik Ermenarius van Noirmoutier tijdens een aanval van Noormannen op zijn klooster aan de kust van het Frankische Rijk. Het waren in het bijzonder de christelijke kroniekschrijvers die het beeld van Noormannen hebben bepaald: de stereotypering van de brullende barbaar die woedend in zijn schild bijt en bier drinkt uit de schedel van zijn overwonnen vijand. In een uitgebreide historische analyse probeert historicus Luit van der Tuuk dit eenzijdige beeld bij te stellen en de ware Noorman voor te stellen. Volgens hem waren de avonturiers uit Scandinavië calculerende vakmannen die een bestaan verdienen met handelsexpedities en daarbij geen onnodige risico's namen. Slechts een kleine groep die afzakte naar West-Europa waren plundersaars. Volgens Van der Tuuk moet er onderscheid gemaakt worden tussen verschillende volken binnen de verzamelnaam Noormannen die in de achtste en negende eeuw expedities ondernamen naar het zuiden. Het waren vooral de *Viken*, afkomstig uit

de heuvelachtige streek rond de Oslofjord die plundertochten maakten en uit waren op eigen-gewin. De overige Noren richtten zich vooral op het westen: op Schotland, Ierland en IJsland. Uiteindelijk belandden ze via Groenland ook in Noord-Amerika om daar te plunderen, te ontdekken, markten aan te boren en soms zelfs om zich te vestigen. De avonturiers uit Zweden en Denen waren vooral vissers en kooplieden die handelsexpedities ondernamen om een beter bestaan te bewerkstelligen. De Zweden richtten hun handel vooral op de Baltische staten en de Russische boerengemeenschappen. Sommigen dreven zelfs handel met handelsnederzettingen aan de kusten van de Zwarte Zee. Ze zochten contact met Arabische karavanen en ruilden bont en slaven die ze in Rusland hadden verkregen voor Arabisch zilver. Soms gingen deze handelsexpedities over in roof. Constantinopel werd door de Zweedse clan de Varangiërs aangevallen en hoewel ze de stad niet veroverden, verwierven deze Noormannen wel handelsrechten en sommigen traden zelfs als huurling in dienst van de keizerlijke garde. De Denen voeren voornamelijk naar het zuiden en kwamen ook in de Lage Landen terecht. Aangezet door de verhalen over de vele rijkdommen in het zuiden nam het aantal handelsexpedities naar de Lage Landen rond 800 toe. Veel gelukzoekers wilden onderdeel worden van de weelde die de opbloeiende handel – vooral tussen Noormannen en de Friezen – opbracht. Van der Tuuks *Vikingen. Noormannen in de Lage Landen* is

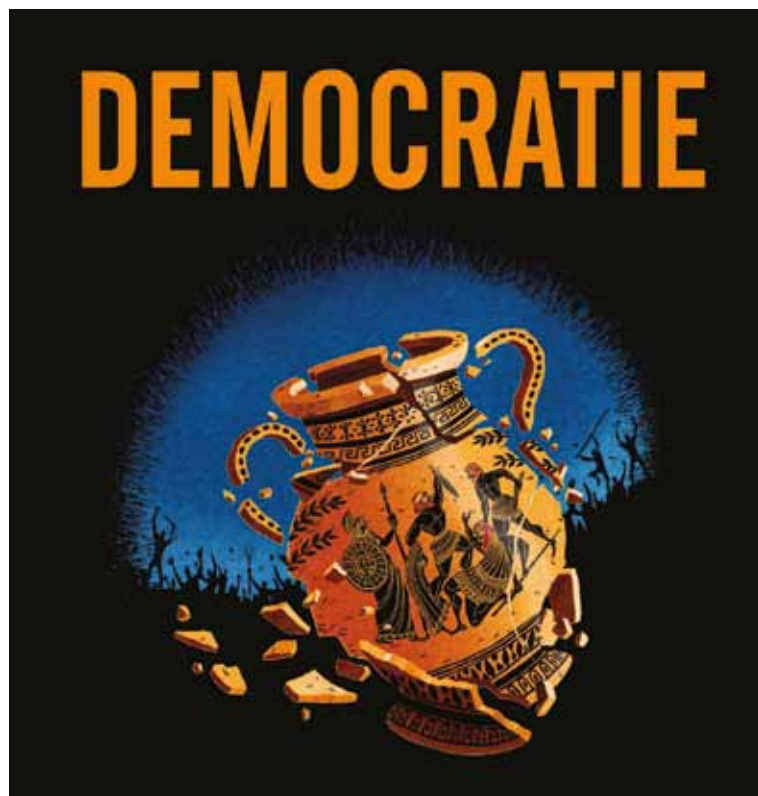
VIKINGEN. NOORMANNEN IN DE LAGE LANDEN.
Luit van der Tuuk (Omniboek, Utrecht 2016), 335 blz.,
€ 19,99

een zeer uitgebreide analyse van het tijdperk der Noormannen en kan beschouwd worden als hét nieuwe naslagwerk over de komst van de 'zeenomaden uit het noorden' naar de Lage Landen. De historicus nuanceert in een tijd van populaire cultuur als History-channels *Vikings*, de BBC-serie *The Last Kingdom* en de 'Viking-Haka' van het IJslandse voetbalelftal met verve het beeld van deze avonturiers uit Scandinavië. Geen aspect blijft onbesproken: van de maatschappelijke structuur van de noordelijke stammen tot de handel en scheepvaart in de negende eeuw en van de politieke invloed op het Frankische Rijk tot aan de bouw van de Friese ringwalburchten ter verdediging op de Vikingaanvallen. Het is een uitgebalanceerd betoog waarbij veel details de revue passeren; het levert een nieuw hoogtepunt op in de zoektocht naar een realistisch Vikingbeeld.

Daan van Leeuwen

DEMOCRATIE MOET VERDEDIGD WORDEN

Hoe overtreft je de lovende ontvangst en het grote verkoopsucces van *Logicomix*, de intrigerende en spannende zoektocht naar het ontstaan van de moderne wiskunde, aan de hand van het verhaal van Bertrand Russell? De makers van deze in Nederland bijvoorbeeld door de *Volkscrant* (opname in hun webshop) gepushte *graphic novel* kwamen uit bij weer zo'n machtig en ambitieus concept: het ontstaan van de (Atheense) democratie. Ditmaal wordt het uitgelegd aan de hand van Leander, een fictieve vazenschilder, wiens vader bij toeval aanwezig is bij de moord op de tiran Hipparchos en daarop zelf wordt omgebracht. Hoewel *Democratie* een fascinerend boek is – het is een fascinerend verhaal – is het niet waarschijnlijk dat het het succes van *Logicomix* gaat benaderen. *Democratie* is een striproman, een verhaal gebaseerd op de elkaar regelmatig tegensprekende klassieke en moderne bronnen. Waar in *Logicomix* is gekozen voor het perspectief van Bertrand Russell, is in dit boek bewust niet gekozen voor bijvoorbeeld een vertelling vanuit het standpunt van Kleisthenes, maar vanuit de fictieve jongeling Leander, die zo aanwezig kan zijn bij verschillende gebeurtenissen, die de verschillende visies op het ontstaan van de Atheense democratie weerspiegelen. Dat maakt het verhaal overigens minder doorgrondelijk. De hoeveelheid personages, de intriges, de door de goden ingegeven visioenen, maken het geen eenvoudig verhaal. Terecht, natuurlijk: het ontstaan van democratie is geen eenvoudig verhaal.

DEMOCRATIE. Alecos Papadatos, Abraham Kawa, Annie Di Donna (Lebowski, Amsterdam 2016), 236 blz., € 19,99

In de toelichting (dertig bladzijden; ook over de personages) schrijven de auteurs: 'We wilden een verhaal vertellen over mensen zoals wij, die door de eeuwen heen worden geconfronteerd met de schokgolven van dit soort omwentelingen en daar het beste van moeten zien te maken.' De sleutelscène staat op pagina 130, wanneer de auteurs Kleisthenes in de Stadsraad het volgende laten zeggen: 'We hebben 't allemaal gehad, alles geprobeerd, monarchen, tirannen, de kracht van enkelen. Het principe is altijd hetzelfde: controle. En allemaal hebben ze dezelfde zwakte. Ze zijn instabiel. Koningen vertrouwen op trouwe troepen, op makke slaven. En wij aristo's proberen het volk tevreden te houden met beloften van land en uitnodigingen voor exclusieve feesten en aangename voortekenen van de goden. In het kort, wij mannen van macht leven constant in angst vanwege het geteisem dat we regeren.'

Waarna hij concludeert: 'Als dat volk, zoals Hippias, Peisistratos en Solon altijd zeiden, de belangrijkste macht is, geef het volk dan de macht. Laat ze stemmen en ermee leren omgaan, laat hen de staat zijn.' Kleisthenes en zijn medestanders worden verbannen, Spartanen beschermen (in het boek) de aristocraten, maar het blijft onrustig. Het volk komt in opstand uit protest tegen de ontbinding van de Raad, waarop de machthebbers en Spartanen zich terugtrekken op de citadel. Wanneer de laatsten zich 'strategisch' terugtrekken, wordt Kleisthenes teruggeroepen. Dit is het zwakste deel van het boek; het echte begin van de democratie wordt in nog geen halve bladzijde (op pagina 189) verteld. Het boek eindigt bij het begin van de Slag bij Marathon. De boodschap: democratie moet verdedigd worden. En dat is nog steeds zo.

Ger Jan Onrust

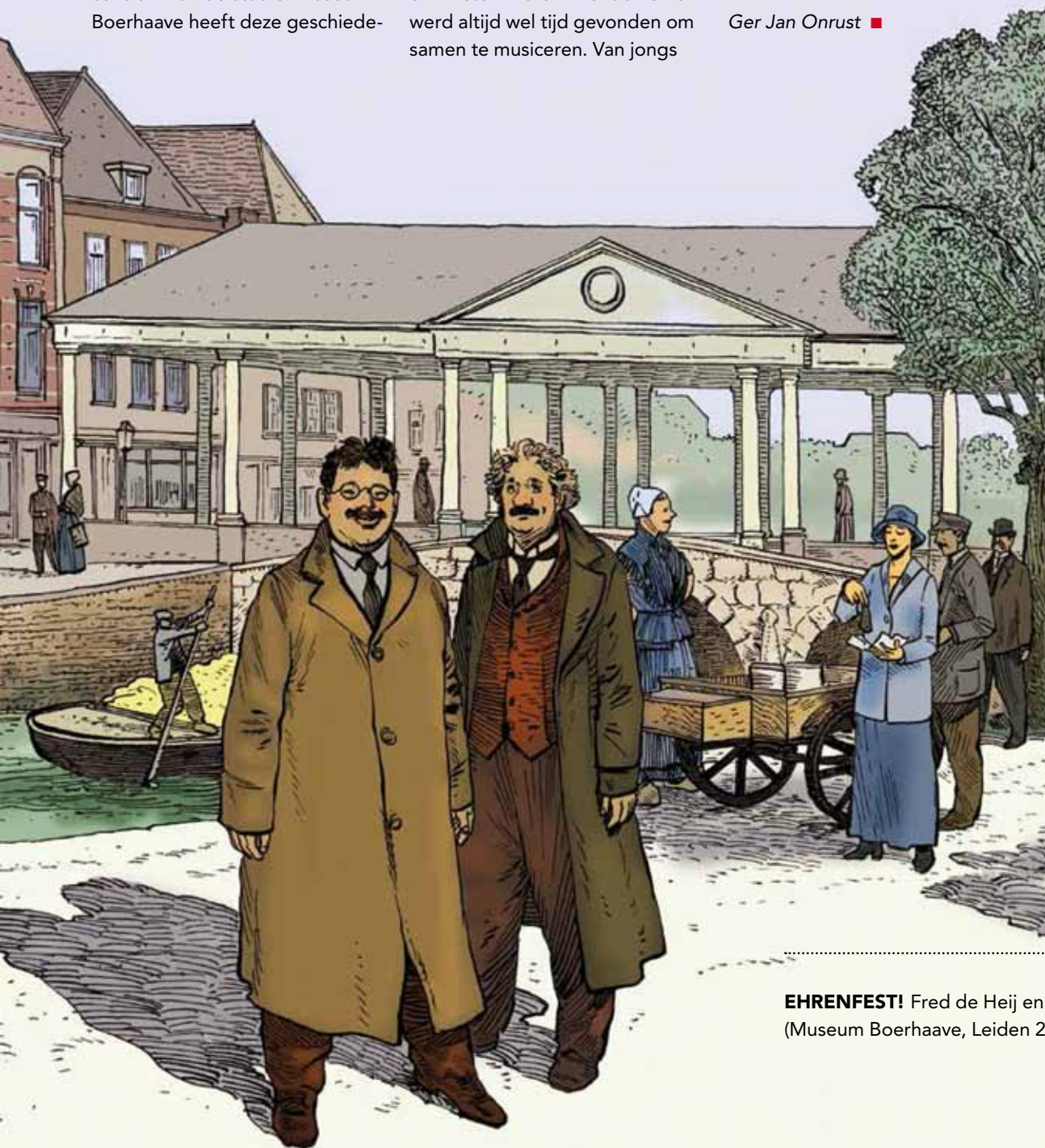
GESLAAGDE STRIP OVER EINSTEINS VRIEND EHRENFEST

In 1912 werd de Oostenrijker Paul Ehrenfest de opvolger van Nobelprijswinnaar Hendrik Lorentz. Het onderwijs in de natuurkunde aan de Universiteit Leiden zou nooit meer hetzelfde zijn. Ehrenfest bracht mensen samen. In plaats van theoretische lessen bracht hij, samen met Heike Kamerlingh Onnes, het proefondervindelijk onderwijs en de academische discussie in het centrum van de studie. Museum Boerhaave heeft deze geschiede-

nis, inclusief het tragische einde van Ehrenfest, laten verstrippen. Het is de tweede strip die het wetenschapsmuseum uitbrengt. Eerder werd *Newton in Nederland* uitgegeven. Paul Ehrenfest wist tijdens zijn hoogleraarschap een aantal briljante studenten tot baanbrekend werk te stimuleren. Albert Einstein kwam ieder jaar langs; samen bediscussieerden zij Einsteins ideeën. Ehrenfest en Einstein waren vrienden en er werd altijd wel tijd gevonden om samen te musiceren. Van jongs

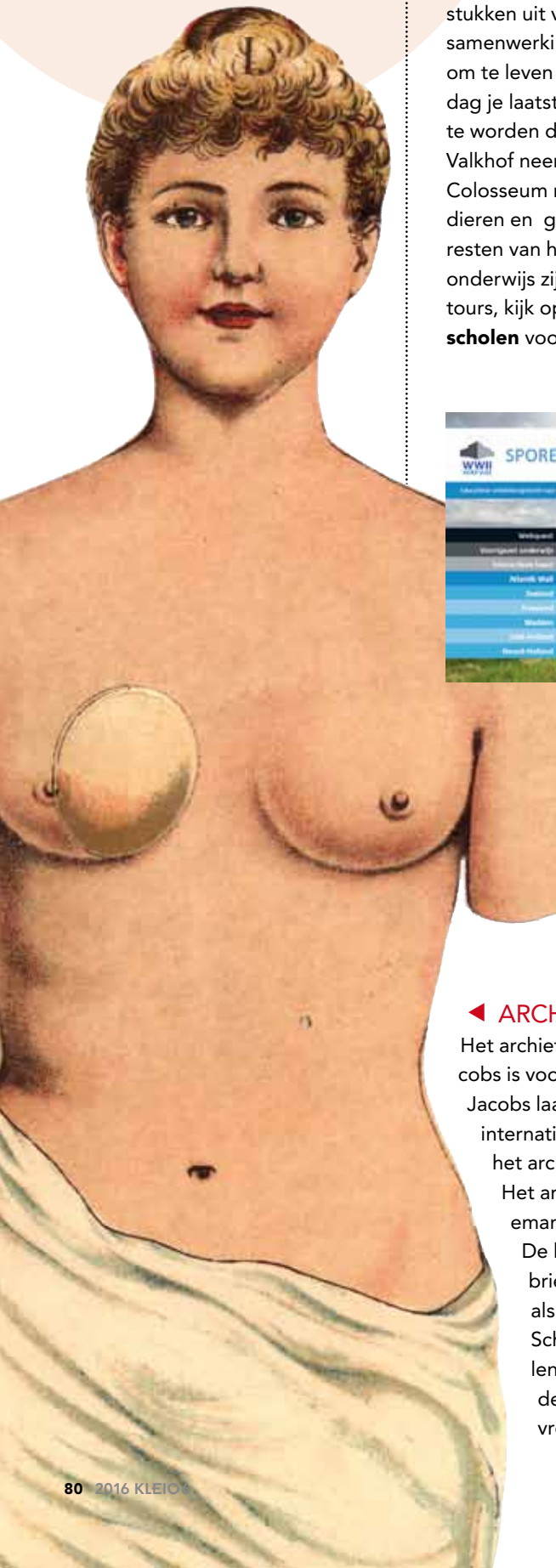
af aan twijfelde Ehrenfest aan zichzelf. Hij ontwikkelde diepe depressies. In 1933 schoot hij eerst zijn zoon Wassik – die het syndroom van Down had – dood. Daarna sloeg hij de hand aan zichzelf. Einstein ontwikkelde na dien geen baanbrekende ideeën meer. *Ehrenfest!* is een mooi uitgangspunt voor een samenwerkingsproject tussen de vakken geschiedenis en natuurkunde.

Ger Jan Onrust ■

EHRENFEST! Fred de Heij en Ad Maas
(Museum Boerhaave, Leiden 2015), 50 blz., € 7,95

Plaat uit het boekje *De vrouw, haar bouw en haar inwendige organen* van Aletta Jacobs, om haar vrouwelijke patiënten te informeren over hun lichaam. 1899.

GLADIATOREN IN NIJMEGEN

Tot en met 5 maart 2017 is de tentoonstelling *Gladiatoren, helden van het Colosseum* te zien in Museum Het Valkhof in Nijmegen. Met bijzondere stukken uit verschillende Europese musea en in samenwerking met het Colosseum. Hoe was het om te leven als gladiator? Om te weten dat elke dag je laatste kan zijn, maar ook om aanbeden te worden door 50.000 mensen? Museum Het Valkhof neemt haar bezoekers mee naar het Colosseum met zijn openbare executies, wilde dieren en gladiatorenspele, maar ook naar de resten van het Nijmeegse amfitheater. Voor het onderwijs zijn er verschillende rondleidingen en tours, kijk op gladiatoren.museumhetvalkhof.nl/scholen voor meer informatie.

WEBQUEST OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG

De webquest *Sporen van WWII* is aangevuld met drie nieuwe provincies. Naast Zeeland kunnen ook leerlingen uit Zuid-Holland, Friesland en Noord-Holland van alles ontdekken over de sporen die de Tweede Wereldoorlog in hun provincie heeft achtergelaten. Met de webquest onderzoeken leerlingen van vmbo, havo

en vwo wat er in hun omgeving is gebeurd en wat de ingrijpende gevolgen voor de bewoners waren. In het bijzonder gaat het om sporen van de Atlantikwall. Ook kunnen leerlingen het verband met andere plekken aan de West-Europese kust onderzoeken: Engeland, Noord-Frankrijk en Vlaanderen. Ze doen in vijf stappen onderzoek en maken ten slotte een werkstuk over hun ontdekkingen. Op de interactieve kaart kunnen ze hun bevindingen uploaden. De webquest *Sporen van WWII* is te vinden op www.sporenww2.nl.

◀ ARCHIEF ALETTA JACOBS

Het archief van Nederlands bekendste en meest prominente feministe Aletta Jacobs is voorgedragen bij UNESCO Memory of the World. Het archief van Aletta Jacobs laat zowel via afbeeldingen en objecten als documenten de Nederlandse en internationale strijd voor vrouwenrechten zien. Eind 2017 maakt UNESCO bekend of het archief daadwerkelijk wordt opgenomen in Memory of the World.

Het archief van Aletta Jacobs is digitaal ontsloten door Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, en is een mooie bron voor het onderwijs. De kiesrechtstrijd is in het archief het meest prominent vertegenwoordigd, met brieven gericht aan Aletta Jacobs van onder anderen internationale feministen als Carrie Chapman Catt, Anna Howard Shaw, Emmeline Pankhurst en Olive Schreiner. Andere bijzondere documenten en objecten uit het archief vertellen over de strijd voor toegang tot hoger onderwijs en de medische professie, de rechten van prostituees, reproductieve rechten van vrouwen en de rol van vrouwen in de politieke vredesbewegingen.

HISTOCRYPTO

Welke historische stad is hier cryptisch weergegeven?

Stuur het antwoord vóór 23 november naar redactie@vgnkleio.nl. Het antwoord op de Histocrypto uit Kleio 5 was: (Het einde van) de Rozenoorlogen (1485). De winnaar is Martijn Schipper uit Assendelft. Hij wint de boekenbon van 20 euro. Gefeliciteerd!

WAARHEID

Nooit eerder in de geschiedenis hadden we toegang tot zoveel informatie als nu. De consequentie van die enorme berg data is dat we met de handen in het haar zitten: de wereld blijkt veel ingewikkelder dan we al dachten! We kunnen er met ons hoofd niet meer bij. En als de werkelijkheid zo gecompliceerd is dat we er tureluurs van worden, wat is het dan verleidelijk terug te vallen op een wat eenvoudigere, ongenueanceerde waarheid, ook al komt die niet helemaal of helemaal niet overeen met de werkelijkheid. We denken dan ergens iets vanaf te weten, we kunnen ergens in geloven, maar zijn natuurlijk nog steeds onwetend.

We hebben geen grip meer op de wereld, juist omdat er online zoveel 'experts' opereren. Ik schrijf experts bewust tussen aanhalingstekens, omdat er zowel betrouwbare als minder betrouwbare actoren in het spel zijn. Maar wie is wie? Wie van hen spreekt nu eigenlijk de waarheid? Welk artikel moet ik lezen om *echt* te weten hoe het gaat met het klimaat? Waar moet ik te rade gaan om de mechanismen van de

Jelte Posthumus woont in Groningen en is docent geschiedenis aan de CSG Liudger in Drachten. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en filmfiefhebber.

'Op internet bepaalt de meerderheid wat er boven komt drijven, want daar regeert de macht van de exponentiële viraliteit'

bankensector *echt* te begrijpen? Wie vertelt me *echt* wat moslims denken? Voor elk geluid is een tegengeluid. Tegenover elke politieke uitleg staat een samenzweringstheorie.

Ik ben misschien wat ouderwets. Ik geloof nog in de onderzoeksjournalist, de geniale wetenschapper en de integere politicus. Ik geloof in het objectieve verslag, de keiharde feiten en de weloverwogen nuancering, maar ik heb de indruk dat ik tot een minderheid behoor. En op internet bepaalt de meerderheid wat er boven komt drijven, want daar regeert de macht van de exponentiële viraliteit.

En wat boven komt drijven zijn de poezenvideo's, de scheldpartijen, de treiterijen, het hapsnapnieuws, de discutabele, maar 'sexy' studieresultaten en de ongenueanceerde politieke uitspraken. *Hashtag, like, deel, mention* en we krijgen de versimpelde werkelijkheid in de schoot geworpen. Bankencrisis? Klimaatverandering? Vluchtelingenstromen? Het conflict in Syrië? Hoe het *echt* zit, is immers ook veel te ingewikkeld.

Het is de kunst jonge mensen te leren in die stroom informatie de juiste bronnen te vinden. Het beoordelen van de bruikbaarheid van bronnen is altijd een van de belangrijkste vaardigheden bij geschiedenis geweest. Op dit moment is er een generatie volwassenen die zich steeds minder de moeite getroost op zoek te gaan naar de nuance, het achtergrondartikel, de wetenschappelijke studies. Laten we ons best doen de jonge generatie – via taal, door onderzoek, met discussie – te laten nuanceren. ■

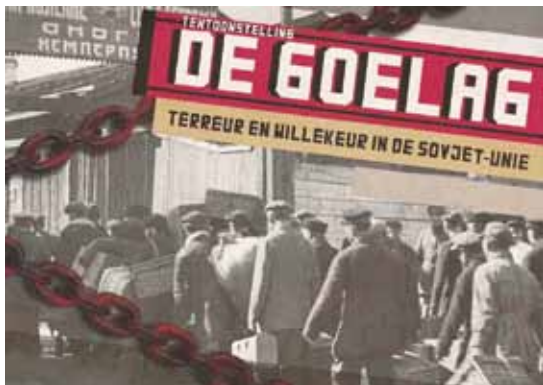
Wil je op deze column reageren? Mail naar maarmeneer@gmail.com.

EXPOSITIE OVER DE GOELAG

In het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 is tot en met 31 december een expositie te bezichtigen over de Goelag-strafkampen in de voormalige Sovjet-Unie. De Goelag beslaat een voor velen nog onbekend, groter verhaal over een systeem dat kan wedijveren met dat van nazi-Duitsland. Er zijn historische foto's en objecten, afkomstig uit archieven en instellingen uit Tsjechië, Polen en natuurlijk Rusland.

Een nog onderbelicht thema is dat van de duizenden Nederlanders die gevangen werden gehouden en soms overleden in de Goelag. Idealistische communisten,

naïeve gelukszoekers en gevangengenomen SS'ers; allen hebben zij de wreedheden van de Goelag aan den lijve moeten ondervinden. Naast hun verhalen zijn er ook zeldzame historische objecten uit de kampen te zien. www.bevrijdingsmuseum.nl.

ANNA PAULOWNA, KLEURRIJKE KONINGIN

Museum Paleis Het Loo heeft tot en met 5 februari een tentoonstelling over Anna Paulowna. Het is een grote tentoonstelling over een van de kleurrijkste vorstinnen die Nederland heeft gekend. In de expositie zijn veel van haar kostbaarheden te zien die nog nooit eerder in het openbaar getoond zijn, waaronder juwelen, serviezen en meubelen. De bruiklenen zijn afkomstig uit de Koninklijke Verzamelingen in Den Haag en van verschillende particuliere bruikleengevers. De expositie weerspiegelt de pracht van de Russische paleizen uit de tijd van Anna Paulowna.

Meer informatie is te vinden op paleishetloo.nl/anna-paulowna.

Anna Paulowna met haar gezin,
J.B. van der Hulst, ca. 1826.
Koninklijke Verzamelingen.

LEZING OVER TABAK IN SUMATRA

Op zondagmiddag 18 december 2016 om 14.00 uur spreekt Louis Bracco Gartner in Museum Bronbeek over de tabakscultuur aan de oostkust van Sumatra. De tabaksteelt heeft daar een bijzonder stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Met geld uit de opbrengsten van de verkoop van tabak werden oerwouden bouwrijp gemaakt, kanalen gegraven, wegen aangelegd en bruggen gebouwd, de eerste spoorlijn op Sumatra aangelegd en de eerste luchtvaartmaatschappij in Indonesië opgericht. De andere kant van de medaille was dat in geen ander gebied ter wereld de slavernij bij de tabaks- en de andere culturen zo lang bleef voortbestaan als op Sumatra. Ook toen die internationaal al helemaal was afgeschaft. De lezing wordt georganiseerd in samenwerking met de Volksuniversiteit Arnhem. De toegangsprijs (inclusief museumentree) bedraagt 15 euro. Inschrijving is noodzakelijk via www.volksuniversiteitarnhem.nl.

Commando DienstenCentra
Ministerie van Defensie

Educatie in Bronbeek

Breng de geschiedenis dichtbij en bezoek Museum Bronbeek. Leer alles over de geschiedenis van Nederlands-Indië in het koloniale museum van Nederland. Kernthema's: VOC, Cultuurstelsel, Japanse bezetting, Dekolonisatie

Wat bieden we:

Rondleidingen, opdrachten door het museum, verhalen van ooggetuigen en programma's op maat

Meer weten?

Kijk voor meer informatie op www.bronbeek.nl > educatie

Museum Bronbeek • Velperweg 147 • 6824 MB Arnhem • www.bronbeek.nl • loket.bronbeek@mindef.nl • 026-3763 553

KORTINGSACTIE DE WITT OF ORANJE

Leden van de VGN kunnen op vrijdagavond 18 november deelnemen aan een speciaal arrangement rondom de rockopera *De Witt of Oranje*. Het programma is als volgt:

- 16.00 - 17.00 uur: rondleiding Rijksmuseum;
- 17.30 - 19.00 uur: maaltijd in restaurant De Smoeshaan;
- 19.00 - 20.00 uur: lezing door Hans Goedkoop: *Tussen popu- listen en technocraten. Jan de Witt in een modern dilemma*;
- 20.30 - 21.50 uur: rockopera *De Witt of Oranje*;
- 21.50 - 22.10 uur: vragen aan de acteurs/makers.

De prijs is 30 euro per persoon voor het gehele arrangement. Reserveren kan via Theater Bellevue door te bellen naar de kassa: 020 530 5301. Meer informatie over de rockopera is te vinden op www.tafelvanvijf.nl.

HET
VOLGENDE
NUMMER VAN
KLEIO
VERSCHIJNT
23 DECEMBER

www.tweedewereldoorlog.nl

Portal met lesmateriaal voor het basis-
en voortgezet onderwijs

Merijn Soeters/Verzetsmuseum Junior

Digitale lessen

De portal biedt een uitgebreid overzicht en direct toegang tot volledige lesmodules en digitale lessen, ook voor op het digibord. In de diverse lessen is aandacht voor herdenken, herinneren, vieren, vrijheid en democratie, in relatie tot de Tweede Wereldoorlog.

Gastprekers in de klas

Ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog of recente vredesmissies vertellen belangeloos hun verhaal in de klas. Tweedewereldoorlog.nl biedt de mogelijkheid direct een gastpreker aan te vragen.

Te bestellen materiaal

De portal biedt een overzicht van te bestellen lesmateriaal over de Tweede Wereldoorlog. Bijvoorbeeld diverse boeken, stripverhalen, volledige lespakketten en ook films kunnen direct online worden besteld.

Met de klas naar het museum

De portal tweedewereldoorlog.nl geeft een overzicht van diverse herinneringscentra en oorlogs- en verzetsmusea in het land. In het bijzonder wordt vermeld welke educatieve programma's worden aangeboden. Dit varieert van toegepaste lesprogramma's, speciale rondleidingen met de klas en bijzondere workshops.

